भागवतनवम
स्कंध प्रारंभ

श्रीगणेशाय नमः॥ गुणायं गुणतां वाप्येनृणां ते करुणानिधिं॥ तमहं शरणं यामि परमानंद माधवं॥१॥ त्रिगुणाख्यैरध्यायैर्वैवस्वतसुतान्वयः॥ नवमे कथ्यते सत्कीर्त्तिप्रसंगात्पवित्रयते॥२॥ एवमुक्तोष्टमस्कंधे सद्धर्मः सत्वशोधकः॥ कर्मपल्लकवत्कादिमन्वादीनां निरूपणैः॥३॥ सद्धर्मेण शुद्धसत्वानामंतरंगेशसत्कथा॥ स

राजोवाच॥ मन्वंतराणि सर्वाणि त्वयोक्तानि श्रुतानि मे॥ वीर्याण्यनंतवीर्यस्य हरेस्तत्र कृतानि च॥१॥ योसौ सत्यव्रतो नाम राजर्षिर्द्रविडेश्वरः॥ ज्ञानं योऽतीतकल्पांते लेभे पुरुषसेवया॥२॥ स वै विवस्वतः पुत्रो मनुरासीदिति श्रुतं॥ त्वत्तस्तस्य सुताः प्रोक्ता इक्ष्वाकुप्रमुखा नृपाः॥३॥ तेषां वंशं पृथग्ब्रह्मन् वंश्यानुचरितानि च॥ कीर्त्तयस्व महाभाग नित्यं शुश्रूषतां हि नः॥४॥ ये भूता ये भविष्याश्च भवंत्यद्यतनाश्च ये॥ तेषां नः पुण्यकीर्त्तीनां सर्वेषां वद विक्रमान्॥५॥ सूत उवाच॥ एवं परीक्षिता राज्ञा सदसि ब्रह्मवादिनां॥ पृष्टः प्रोवाच भगवान् शुकः परमधर्मवित्॥६॥ शुक उवाच॥ श्रूयतां मानवो वंशः प्राचुर्येण परंतप॥ न शक्यते विस्तरतो वक्तुं वर्षशतैरपि॥७॥ ॥ ॥

र्यसोमान्वयाख्यानैरद्युनासंगतोच्यते॥४॥ तत्र चत्रयोदशभिरध्यायैः सूर्यवंशोनुवर्ण्यते॥ एकादशभिरध्यायैः सोमवंशस्ततः परैः॥ तत्र तु प्रथमेध्याये वैवस्वतसुतान्वय॥ सोमवंशप्रवेशोक्तौ सुद्युम्नस्त्रीत्वमुच्यते॥ उक्तानुवादपूर्वकं वैवस्वतमनोर्वंशं प्रकृते॥ मन्वंतराणीति पंचभिः॥१॥

भा॰न॰ २

प्रपितामहो वसिष्ठः ॥१९॥२९॥ विगतं तिमिरं आभासः अन्यस्य प्रकाशश्च यासु तथाभूता दिशः कुर्वंतः ॥२९॥३०॥ प्रसंगं रत्य-
भिनिवेशं स्त्रीप्रसंगदर्शनकलुषितमनसः संतस्तत्प्रसंगभूम्यं नरनारायणाश्रमं प्रययुः ॥३१॥३२॥ ॥

तन्निशम्य वचस्तस्य भगवान्प्रपितामहः ॥ होतुर्व्यतिक्रमं ज्ञात्वा बभाषे रविनंदनं ॥१९॥ एतत्संकल्पवै-
षम्यं होतुस्ते व्यभिचारतः ॥ तथापि साधयिष्ये ते सुप्रजास्त्वं स्वतेजसा ॥२०॥ एवं व्यवसितो राजन्भ-
गवान्स महायशाः ॥ अस्तौषीदादिपुरुषमिलायाः पुंस्त्वकाम्यया ॥२१॥ तस्मै कामवरं तुष्टो भगवा-
न्हरिरीश्वरः ॥ ददाविलाभवत्तेन सुद्युम्नः पुरुषर्षभः ॥२२॥ स एकदा महाराज विचरन्मृगयां वने ॥ वृतः
कतिपयामात्यैरश्वमारुह्य सैंधवं ॥२३॥ प्रगृह्य रुचिरं चापं शरांश्च परमाद्भुतान् ॥ दंशितोऽनुमृगं
वीरो जगाम दिशमुत्तरां ॥२४॥ स कुमारो वनं मेरोरधस्तात्प्रविवेश ह ॥ यत्रास्ते भगवान्शर्वो रममा-
णः सहोमया ॥२५॥ तस्मिन्प्रविष्ट एवासौ सुद्युम्नः परवीरहा ॥ अपश्यत्स्त्रियमात्मानमश्वं च वडवां
नृप ॥२६॥ तथा तदनुगाः सर्वे आत्मलिंगविपर्ययं ॥ दृष्ट्वा विमनसोऽभवन्वीक्षमाणाः परस्परं ॥२७॥
राजोवाच ॥ कथमेवंगुणो देशः केन वा भगवन्कृतः ॥ प्रश्नमेनं समाचक्ष्व परं कौतूहलं हि नः ॥२८॥ शु-
क उवाच ॥ एकदा गिरिशं द्रष्टुमृषयस्तत्र सुव्रताः ॥ दिशो वितिमिराभासाः कुर्वंतः समुपागमन् ॥
२९॥ तान्विलोक्यांबिका देवी विवासा व्रीडिता भृशं ॥ भर्तुरंकात्समुत्थाय नीवीमाश्वथ पर्यधा-
त् ॥३०॥ ऋषयोपि तयोर्वीक्ष्य प्रसंगं रममाणयोः ॥ निवृत्ताः प्रययुस्तस्मान्नरनारायणाश्रमं ॥३१॥ त-
दिदं भगवानाह प्रियायाः प्रियकाम्यया ॥ स्थानं यः प्रविशेदेतत्स वै योषिद्भवेदिति ॥३२॥ तत ऊर्ध्वं
वनं तद्वै पुरुषा वर्जयंति हि ॥ ॥राम॥

राम॰ २

अनुक्रांतं वंशं वक्तुं पूर्वोक्तमेव तावद्वंशं तत्प्रवर्त्तकं श्रीनारायणमारभ्य अनुस्मारयति परावरेषामिति पंचभिः ॥ ८ ॥
नाभागं चेति पाठेपि नभग एव नाभागः ॥ १२ ॥ स्वपौत्रस्य सुद्युम्नस्य स्त्रीत्वे सति बुधात्पुरूरवः प्रभृति सोमवं

परावरेषां भूतानामात्मा यः पुरुषः परः ॥ स एवासीदिदं विश्वं कल्पांतेन्यन्न किंचन ॥ ८ ॥ तस्य नाभेः समभ
वत्पद्मकोशो हिरण्मयः ॥ तस्मिन्जज्ञे महाराज स्वयंभूश्चतुराननः ॥ ९ ॥ मरीचिर्मनसस्तस्य जज्ञे त
स्यापि कश्यपः ॥ दाक्षायण्यां ततोदित्यां विवस्वानभवत्सुतः ॥ १० ॥ ततो मनुः श्राद्धदेवः संज्ञायामास भा
रत ॥ श्रद्धायां जनयामास दश पुत्रान्स आत्मवान् ॥ ११ ॥ इक्ष्वाकुनृगशर्यातिदिष्टधृष्टकरूषकान्
नरिष्यंतं पृषध्रं च नभगं च कविं विभुः ॥ १२ ॥ अप्रजस्य मनोः पूर्वं वसिष्ठो भगवान्किल ॥ मित्रावरुण
योरिष्टिं प्रजार्थमकरोद्विभुः ॥ १३ ॥ तत्र श्रद्धा मनोः पत्नी होतारं समयाचत ॥ दुहित्रर्थमुपागम्य प्रणि
पत्य पयोव्रता ॥ १४ ॥ प्रेषितोध्वर्युणा होता ध्यायंस्तत्सुसमाहितः ॥ हविषि व्यचरत्तेन वषट्कारं गृण
न्द्विजः ॥ १५ ॥ होतुस्तद्व्यभिचारेण कन्येला नाम साभवत् ॥ तां विलोक्य मनुः प्राह नातितुष्टमना गुरुं ॥
भगवन्किमिदं जातं कर्म्म वो ब्रह्मवादिनां ॥ विपर्ययमहो कष्टं मैवं स्याद्ब्रह्मविक्रिया ॥ १७ ॥ यू
यं मंत्रविदो युक्तास्तपसा दग्धकिल्बिषाः ॥ कुतः संकल्पवैषम्यमनृतं विबुधेष्विव ॥ १८ ॥ ॥

शसंचारं वक्तुं मनुप्रस्तावमिनोयाख्यानमाह ॥ अप्रजस्य मनोः पूर्वमित्यादिना यावदध्यायसमाप्ति ॥ १३ ॥
पूर्वमिक्ष्वाकुप्रभृतीनामुत्पत्तेः प्राक् दुहित्रर्थं मम कन्या यथा भवेत्तथा यजेति होतारं सम्यगयाचत पयए
व व्रतमाहारो नियतो यस्याः ॥ १४ ॥ अध्वर्युणा दीयतां यजेति प्रेषितो होता तानेन गृहीते हविषि सति तत्तयाप्रा
र्थितं ध्यायन् व्यचरन् अप्रजत्पाठांतरे तत्तद्ध्यायन् वाचा वषट्कारं गृणन् वौषडित्युच्चारयन् ॥ १५ ॥ १६

२८ ॥ ९

तत्र एवंविधस्य वंशो नाभवदिति सहेतुकमाह । पृषध्रस्त्वित्यादिना कविः कनीयानित्यन्तेन । खड्गपाणेः सतस्तिष्ठतो जागरणं वीरासनं तद्व्रतं यस्य यत्तः अवहितः सन् गाः पालयामास ३ शार्दूलो व्याघ्रः ४ । ५ प्रलीनाउडुगणा

पृषध्रस्तु मनोः पुत्रो गोपालो गुरुणा कृतः । पालयामास गा यत्तो रात्र्यां वीरासनव्रतः ॥ ३ ॥ एकदा प्राविशद्गोष्ठं शार्दूलो निशि वर्षति । शयाना गाव उत्थाय भीतास्ता बभ्रमुर्व्रजे ॥ ४ ॥ एकां जग्राह बलवान्सा चुक्रोश भयातुरा । तस्यास्तत्क्रन्दितं श्रुत्वा पृषध्रोऽभिससार ह ॥ ५ ॥ खड्गमादाय तरसा प्रलीनोडुगणे निशि । अजानन्नहनद्बभ्रोः शिरः शार्दूलशंकया ॥ ६ ॥ व्याघ्रोऽपि वृक्णश्रवणो निस्त्रिंशाग्राहतस्ततः । निश्चक्राम भृशं भीतो रक्तं पथि समुत्सृजन् ॥ ७ ॥ मन्यमानो हतं व्याघ्रं पृषध्रः परवीरहा । अद्राक्षीत्स्वहतां बभ्रुं व्युष्टायां निशि दुःखितः ॥ ८ ॥ तं शशाप कुलाचार्यः कृतागसमकामतः । न क्षत्रबन्धुः शूद्रस्त्वं कर्मणा भवितामुना ॥ ९ ॥ एवं शप्तस्तु गुरुणा प्रत्यगृह्णात्कृताञ्जलिः । अधारयद्व्रतं वीर ऊर्ध्वरेता मुनिप्रियं ॥ १० ॥ वासुदेवे भगवति सर्वात्मनि परेऽमले । एकान्तित्वं गतो भक्त्या सर्वभूतसुहृत्समः ॥ ११ ॥ विमुक्तसंगः शान्तात्मा संयताक्षोऽपरिग्रहः । यदृच्छयोपपन्नेन कल्पयन्वृत्तिमात्मनः ॥ १२ ॥ आत्मन्यात्मानमाधाय ज्ञानतृप्तः समाहितः । विचचार महीमेतां जडान्धबधिराकृतिः ॥ १३ ॥ एवं वृत्तो वनं गत्वा दृष्ट्वा दावाग्निमुत्थितं । तेनोपयुक्तकरणो ब्रह्म प्राप परं मुनिः ॥ १४ ॥ कविः कनीयान्विषयेषु निस्पृहो विसृज्य राज्यं सह बन्धुभिर्वनं । निवेश्य चित्ते पुरुषं स्वरोचिषं विवेश कैशोरवयाः परं गतः ॥ १५ ॥

यस्मिन्समये बभ्रोः कपिलायाः गोः ॥ ६ ॥ गां कामतो न जघानेति ख्यापयितुं वृक्णश्रवणाद्युत्पाद्युक्तं ७ व्युष्टायां प्रभातायां ८ क्षत्रबन्धुरपि त्वं न भविता अपि तु शूद्रो भवितेति ॥ ९ ॥ १३ उपयुक्तकरणः दग्धदेहः ॥ १४ ॥ कवेरपि वंशो नाभवदित्याह कविरिति । बन्धुभिः सह राज्यं विसृज्य ॥ १५ ॥ ॥

नासंगिकमुक्ता प्रस्तुतमनुवर्णयति ॥ सा चेति ॥ अनुचरी संयुक्तेति च वक्तव्ये भूतपूर्वगत्या पुंस्त्वनिर्देशः ॥३३॥३६
आशयन् ददत् ॥३७॥ नाभ्यनंदन् स्त्रीत्वेन अन्यथा मासं मासं निलीया वस्थानात् ॥४०॥ ४२ इति श्री भागवते म

सा चानुचरसंयुक्ता विचचार वनाद्वनं ॥३३॥ अथ तामाश्रमाभ्याशे चरंतीं प्रमदोत्तमां ॥ स्त्रीभिः परिवृतां वीक्ष्य चकमे भगवान् बुधः ॥३४॥ सापि तं चकमे सुभ्रूः सोमराजसुतं पतिं ॥ स तस्यां जनयामास पुरूरवसमात्मजं ॥३५॥ एवं स्त्रीत्वमनुप्राप्तः सुद्युम्नो मानवो नृपः ॥ सस्मार स्वकुलाचार्यं वसिष्ठमिति शुश्रुम ॥३६॥ स तस्य तां दशां दृष्ट्वा कृपया भृशपीडितः ॥ सुद्युम्नस्याशयन् पुंस्त्वमुपाधावत शंकरं ॥३७॥ तुष्टस्तस्मै स भगवान् ऋषये प्रियमावहन् ॥ स्वां च वाचमृतां कुर्वन्निदमाह विशांपते ॥३८॥ मासं पुमान् स भविता मासं स्त्री तव गोत्रजः ॥ इत्थं व्यवस्थया कामं सुद्युम्नोऽवतु मेदिनीं ॥३९॥ आचार्यानुग्रहात् कामं लब्ध्वा पुंस्त्वं व्यवस्थया ॥ पालयामास जगतीं नाभ्यनंदन् स्म तं प्रजाः ॥४०॥ तस्योत्कलो गयो राजन् विमलश्च सुतास्त्रयः ॥ दक्षिणापथराजानो बभूवुर्धर्मवत्सलाः ॥४१॥ ततः परिणते काले प्रतिष्ठानपतिः प्रभुः ॥ पुरूरवस उत्सृज्य गां पुत्राय गतो वनं ॥४२॥ इति श्रीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे इलोपाख्याने प्रथमोध्यायः ॥१॥ शुक उवाच ॥ एवं गतेथ सुद्युम्ने मनुर्वैवस्वतः सुते ॥ पुत्रकामस्तपस्तेपे यमुनायां शतं समाः ॥१॥ ततोयजन्मनुर्देवमपत्यार्थं हरिं प्रभुं ॥ इक्ष्वाकुपूर्वजान् पुत्रान् लेभे स्वसदृशान् दश ॥२॥

हापुराणे नवमे टीकायां प्रथमोध्यायः ॥ द्वितीये मनुपुत्राणां द्वावपुत्रौ विरागतः ॥ करूषकादिपंचानां वंशानाह लघुक्रमात् ॥ वैवस्वतो मनुः श्राद्धदेवः ॥ इक्ष्वाकुः पूर्वजो येषां ॥२॥ ॥

अमाद्यत् अत्तृप्यत ॥ २८ ॥ ३० ॥ यतः यस्यां तृणबिंदोः पुत्रा अभवन् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ तानेवाह विशाल इति ॥ तस्य तृणबिंदोः सुताः ॥
३३ ॥ सहदेवजः देवजेन सहितः पाठांतरे नामान्यत्वमात्र अर्थस्तु स एव ॥ ३४ ॥ वैशालभूपालाः विशालस्यान्वये जाताः ॥ ३६ ॥

अमाद्यदिंद्रः सोमेन दक्षिणाभिर्द्विजातयः ॥ मरुतः परिवेष्टारो विश्वेदेवाः सभासदः ॥ २८ ॥ मरुत्तस्य दमः पुत्र
स्तस्यासीद्राज्यवर्द्धनः ॥ सुधृतिस्तत्सुतो जज्ञे सौधृतेयो नरः सुतः ॥ २९ ॥ तत्सुतः केवलस्तस्मात् बंधुमा
न्वेगवांस्ततः ॥ बंधस्तस्याभवद्यस्य तृणबिंदुर्महीपतिः ॥ ३० ॥ तं भेजेऽलंबुषा देवी भजनीयगुणालयं ॥ वराप्स
रा यतः पुत्राः कन्या चेडविडाभवत् ॥ ३१ ॥ तस्यामुत्पादयामास विश्रवा धनदं सुतं ॥ प्रादाय विद्यां परमाम् ऋषि र्यो
गेश्वरात्पितुः ॥ ३२ ॥ विशालः शून्यबंधुश्च धूम्रकेतुश्च तत्सुताः ॥ विशालो वंशकृद्राजा वैशालीं निर्ममे पुरीं
॥ ३३ ॥ हेमचंद्रः सुतस्तस्य धूम्राक्षस्तस्य चात्मजः ॥ तत्पुत्रात्संयमादासीत् कृशाश्वः सहदेवजः ॥ ३४ ॥ कृशा
श्वात्सोमदत्तोऽभूत् योऽश्वमेधैरिडस्पतिं ॥ इष्ट्वा पुरुषमापाग्र्यां गतिं योगेश्वराश्रितः ॥ ३५ ॥ सौमदत्ति
स्तु सुमतिस्तत्सुतो जनमेजयः ॥ एते वैशालभूपालास्तृणबिंदोर्यशोधराः ॥ ३६ ॥ इति श्रीभागवते महा
पुराणे नवमस्कंधे द्वितीयोऽध्यायः ॥ श्रीशुक उवाच ॥ शर्यातिर्मानवो राजा ब्रह्मिष्ठः स बभूव ह ॥ यो वा अंगि
रसां सत्रे द्वितीयमह ऊचिवान् ॥ सुकन्या नाम तस्यासीत्कन्या कमललोचना ॥ तया सार्द्धं वनगतो ह्य
गमच्च्यवनाश्रमं ॥ २ ॥

नवमे द्वितीयः ॥ तृतीये मनुपुत्रस्य शर्यातेः कीर्त्यते त्वयः ॥ यत्र सौकन्यमाख्यानं
रैवतं च महाद्भुतं ॥ ब्रह्मिष्ठः वेदार्थतत्वज्ञः तदेवाह यो वा इति ॥ द्वितीयमहः द्वितीये ह्नि क्रियमाणं कर्मेमू
चिवान् ॥ उवाच तस्य वंशं उत्तानबर्हिरानर्त्त इत्यादिना वक्ष्यति ॥ १ ॥ आदौ तावत्कन्यावृत्तांतमाह सुकन्या नामेत्यादिना ॥ २ ॥

१६ क्षत्रं ब्रह्मभूयं ब्राह्मणत्वं नगस्य वंशः ॥ पुत्रः सुमतिः ॥ ततो भूतज्योतिः ततो वसुः ॥१७॥ ओघवतः पिता तत्पुत्रो ओघवानेवेत्यर्थः ॥१८॥ तदेवं त्रिभिः श्लोकैः करूषधृष्टनगाणां वंशानुक्त्वा ॥ नरिष्यन्तस्य वंशमाह ॥ चित्रसेन इति सार्धैस्त्रिभिः

करूषान्मानवादासन्कारूषाः क्षत्रजातयः ॥ उत्तरापथगोप्तारो ब्रह्मण्या धर्मवत्सलाः ॥१६॥ धृष्टात्तु धार्ष्टमभूत्क्षत्रं ब्रह्मभूयं गतं क्षितौ ॥ नगस्य वंशः सुमतिर्भूतज्योतिस्ततो वसुः ॥१७॥ वसोः प्रतीकस्तत्पुत्र ओघवानोघवत्पिता ॥ कन्या चौघवती नाम सुदर्शन उवाह तां ॥१८॥ चित्रसेनो नरिष्यन्ताद्दक्षस्तस्य सुतोऽभवत् ॥ तस्य मीढ्वांस्ततः कूर्च इन्द्रसेनस्तु तत्सुतः ॥१९॥ वीतिहोत्रस्त्विन्द्रसेनात्तस्य सत्यश्रवा अभूत् ॥ उरुश्रवाः सुतस्तस्य देवदत्तस्ततोऽभवत् ॥२०॥ ततोऽग्निवेश्यो भगवानग्निः स्वयमभूत्सुतः ॥ कानीन इति विख्यातो जातूकर्ण्यो महानृषिः ॥२१॥ ततो ब्रह्मकुलं जातमाग्निवेश्यायनं नृप ॥ नरिष्यन्तान्वयः प्रोक्तो दिष्टवंशमतः शृणु ॥२२॥ नाभागो दिष्टपुत्रोऽन्यः कर्मणा वैश्यतां गतः ॥ भलन्दनः सुतस्तस्य वत्सप्रीतिर्भलन्दनात् ॥२३॥ वत्सप्रीतेः सुतः प्रांशुस्तत्सुतं प्रमतिं विदुः ॥ खनित्रः प्रमतेस्तस्माच्चाक्षुषोऽथ विविंशतिः ॥२४॥ विविंशतेः सुतो रम्भः खनिनेत्रोऽस्य धार्मिकः ॥ करन्धमो महाराज तस्यासीदात्मजो नृप ॥२५॥ तस्यावीक्षित्सुतो यस्य मरुत्तश्चक्रवर्त्यभूत् ॥ संवर्तोऽयाजयद्यं वै महायोग्यंगिरःसुतः ॥२६॥ मरुत्तस्य यथा यज्ञो न तथान्यस्य कश्चन ॥ सर्वं हिरण्मयं त्वासीद्यत्किंचिच्चास्य शोभनं ॥२७॥

तत इत्यादेर्यत्राधिकं स्यात् ॥ तत्रानन्तर्यं ततः इत्यादिपदं व्याख्येयं यत्र तु न्यूनत्वं तत्र पूर्वस्य परस्य वानुषंगादिति व्याख्येयं ॥१९॥२०॥ अग्निवेश्य एव कानीन इति ॥ जातूकर्ण्य इति च विख्यातः ॥२१॥ दिष्टस्य पुत्रो नाभागो वदामाण नाभागादन्य इति भीतिसुदासार्थमनुवादमात्रं ॥२३॥२५॥ अंगिरसः सुतो महायोगी संवर्तो यमयाजयत् स मरुत्तः ॥२६॥ अस्य यत्किंचित्पात्रादिकमस्ति

१५ अश्विनोः शरणं ययौ ॥ पूर्वं पृथक् स्थित्वा मत्पतिं दर्शयतमिति प्रार्थयामासेत्यर्थः ॥ १६ ॥ १९ प्रलंभितो वंचितः हे अ
सति असंमतं अनभीष्टं ॥ २० हे सतां कुलप्रसूते ते मतिरन्यथा तद्विपर्ययेण कथमवगता अवसन्ना अध्यवसितेति

पुरुषास्त्रय उत्तस्थुरपीच्या वनिताप्रियाः ॥ पद्मस्रजः कुंडलिनस्तुल्यरूपाः सुवाससः ॥ १५ ॥ तान्निरीक्ष्य वरा
रोहा सरूपान् सूर्यवर्चसः ॥ अजानती पतिं साध्वी अश्विनौ शरणं ययौ ॥ १६ ॥ दर्शयित्वा पतिं तस्यै पाति
व्रत्येन तोषितौ ॥ ऋषिमामंत्र्य ययतुर्विमानेन त्रिविष्टपं ॥ १७ ॥ यक्ष्यमाणोऽथ शर्यातिश्च्यवनस्याश्रमं ग
तः ॥ ददर्श दुहितुः पार्श्वे पुरुषं सूर्यवर्चसं ॥ १८ ॥ राजा दुहितरं प्राह कृतपादाभिवंदनां ॥ आशिषश्चाप्रयुं
जानो नातिप्रीतमना इव ॥ १९ ॥ चिकीर्षितं ते किमिदं पतिस्त्वया प्रलंभितो लोकनमस्कृतो मुनिः ॥ यत्त्वं
जराग्रस्तमसत्यसंमतं विहाय जारं भजसेऽमुमध्वगं ॥ २० ॥ कथं मतिस्तेऽवगतान्यथा सतां कुलप्रसू
ते कुलदूषणं त्विदं ॥ बिभर्षि जारं यदपत्रपा कुलं पितुश्च भर्तुश्च नयस्यधस्तमः ॥ २१ ॥ एवं ब्रुवाणं पितरं
स्मयमाना शुचिस्मिता ॥ उवाच तात जामाता तवैष भृगुनंदनः ॥ २२ ॥ शशंस पित्रे तत्सर्वं वयोरूपाभिलंभनं
विस्मितः परमप्रीतस्तनयां परिषस्वजे ॥ २३ ॥ सोमेन याजयन्वीरं ग्रहं सोमस्य चाग्रहीत् ॥ असोमयोरप्य
श्विनोश्च्यवनः स्वेन तेजसा ॥ २४ ॥ हंतुं तमाददे वज्रं सद्यो मन्युरमर्षितः ॥ सवज्रं स्तंभयामास भुजमिं
द्रस्य भार्गवः ॥ २५ ॥ अन्वजानंस्ततः सर्वे ग्रहं सोमस्य चाश्विनोः ॥ भिषजाविति यत्पूर्वं सोमाहुत्या बहिः कृतौ
॥ २६ ॥ उत्तानबर्हिरानर्तो भूरिषेण इति त्रयः ॥ शर्यातेरभवन्पुत्रा आनर्ताद्रेवतोऽभवत् ॥ २७ ॥ सोऽन्तःसमुद्रे न
गरीं विनिर्माय कुशस्थलीं ॥ आस्थितोऽभुंक्त विषयानानर्तादीनरिंदम ॥ २८ ॥ वा तद्देवाद्धि कुलदूषणं त्वि
दमित्यादि ॥ २१ ॥ २४ ॥ सद्यस्तत्क्षणमेव मन्युर्यस्य स इंद्रः ॥ २५ ॥ २७ ॥ विषयान्देशान् अभुंक्त अपालयत ॥ २८ ॥ रामराम

५ भार्गवस्य च्यवनस्याभद्रं अपराधः ॥ ६ ॥ ८ ॥ मुग्धेयं मम कन्या तत् तं क्षमयेत्युच्यमाने कतिवर्षाण्यस्या विवाहः कृतो न वेत्यादिवाक्यैः तदभिप्रायं ज्ञात्वा तस्मै तां दुहितरं प्रादात् ॥ ९ ॥ [illegible] ॥

सा सखीभिः परिवृता विचिन्वन्त्यङ्घ्रिपान् वने । वल्मीकरन्ध्रे ददृशे खद्योते इव ज्योतिषी ॥ ३ ॥ ते दैवचोदिता बाला ज्योतिषी कण्टकेन वै । अविध्यन्मुग्धभावेन सुस्रावासृक् ततो बहु ॥ ४ ॥ शकृन्मूत्रनिरोधोऽभूत् सैनिकानां च तत्क्षणात् । राजर्षिस्तमुपालक्ष्य पुरुषान् विस्मितोऽब्रवीत् ॥ ५ ॥ अप्यभद्रं न युष्माभिर्भार्गवस्य विचेष्टितं । व्यक्तं केनापि नस्तस्य कृतमाश्रमदूषणं ॥ ६ ॥ सुकन्या प्राह पितरं भीता किंचित्कृतं मया । द्वे ज्योतिषी अजानन्त्या निर्भिन्ने कण्टकेन वै ॥ ७ ॥ दुहितुस्तद्वचः श्रुत्वा शर्यातिर्जातसाध्वसः । मुनिं प्रसादयामास वल्मीकान्तर्हितं शनैः ॥ ८ ॥ तदभिप्रायमाज्ञाय प्रादाद्दुहितरं मुनेः । कृच्छ्रान्मुक्तस्तमामन्त्र्य पुरं प्रायात्समाहितः ॥ ९ ॥ सुकन्या च्यवनं प्राप्य पतिं परमकोपनं । प्रीणयामास चित्तज्ञा अप्रमत्तानुवृत्तिभिः ॥ १० ॥ कस्यचित्त्वथ कालस्य नासत्यावाश्रमागतौ । तौ पूजयित्वा प्रोवाच वयो मे दत्तमीश्वरौ ॥ ११ ॥ ग्रहं ग्रहीष्ये सोमस्य यज्ञे वामप्यसोमयोः । क्रियतां मे वयो रूपं प्रमदानां यदीप्सितं ॥ १२ ॥ बाढमित्यूचतुर्विप्रमभिनन्द्य भिषक्तमौ । निमज्जतां भवानस्मिन् ह्रदे सिद्धविनिर्मिते ॥ १३ ॥ इत्युक्तो जरया ग्रस्तदेहो धमनिसंततः । ह्रदं प्रवेशितोऽश्विभ्यां वलीपलितविप्रियः ॥ १४ ॥

असोमयोः सोमपानरहितयोरपि वां युवयोः सोमस्य ग्रहं सोमपूर्णपात्रं ग्रहीष्ये दास्यामीति युवां सोमेन यक्ष्ये इत्यर्थः । ऐन्द्रवायवं गृह्णातीत्यादिषु द्रव्यदेवतासंबन्धानुपपत्त्या गृह्णातेर्यागपर्यवसायित्वात् ॥ १२ ॥ बाढमित्यभिनन्द्य भवानस्मिन्निमज्जतामित्यूचतुः ॥ १३ ॥ ह्रदं प्रवे

एतदेवप्रश्नोत्तराभ्यांदर्शयति॥तत्रनाभागःपृच्छति॥हेभ्रातरःमह्यंकिमभंक्तवभजकंभागंमदर्थंपर्यंप्रकल्पितवं
तःभ्रातरःआहुःतदाविस्मृतमस्माभिरिदानींतुतवपितरंविभजामत्वंपितरंगृहाणेत्यर्थः॥सचपितरंगत्वाह॥तत
हेतातत्रआर्याःश्रेष्ठाःममत्वामभांक्षुःभागंचक्रुः॥मदीयोभागस्त्वमित्यर्थः॥पागतेरहेतातकिमिदंममाभांक्षुर्भ
जामपितरंतवेत्यूचुःततः॥आर्यास्त्वामह्यंकिमर्थंददुरित्यर्थः॥पिताहहेपुत्रकततेहक्तंमाआदृथाःप्रतारणा
मात्रैतैःकृतंतस्मिन्नादरंमाकार्षीः॥नत्वयहंदापइवभागसाधनमित्यर्थः॥२॥तथापित्रेभागत्वेनदत्तोहंतव

भ्रातरोभंक्तकिंमह्यंभजामपितरंतव॥त्वांममार्यास्तताभांक्षुर्मापुत्रकतदादृथाः॥२॥इमेअंगिर
सःसत्रमासतेद्यसुमेधसः॥षष्ठंषष्ठमुपेत्याहःकवेमुह्यंतिकर्मणि॥३॥तांस्त्वंशंसयसूक्तेद्वेवैश्व
देवेमहात्मनः॥तेस्वर्यंतोधनंसत्रपरिशेषितमात्मनः॥४॥दास्यंत्यथततोगच्छतथासकृतवान्॥
यथा॥तस्मैदत्वाययुःस्वर्गंतेसत्रपरिशेषितं॥५॥

जीवनोपायंउपदेक्ष्यामीत्याह॥इमइतिसपा
दाभ्यांद्वाभ्यां॥अभिप्लवःषडहोभवति॥षष्ठःषडहोभवतीतिविहितेषुषडहेष्वावर्तमानेषुषष्ठं
षष्ठमहःकर्मोपेत्यप्राप्यकर्मणितदनुष्ठानेसुमेधसोपिसक्तविशेषाज्ञानेनमुह्यंति॥कवेहे
विद्वन्॥३॥तान्महात्मनोपित्वंइदमित्थारौद्रमितिच॥येयज्ञेनदक्षिणायेतिचवैश्वदेवेद्वेसूक्तेशं
सयपाठय।ततःकर्मणिसमाप्तेसतितेस्वर्यंतःस्वर्गंगच्छंतःस्वसत्रेपरिशेषितमवशिष्टमात्मनो
धनंततुभ्यंदास्यंति॥अथतस्मात्तान्गच्छेति॥तथेत्यादिशुकवाक्यंयथावत्कृतवान्॥सत्रपरिशे
षितंसत्रावशिष्टंधनं॥४॥५॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ककुद्मी ज्येष्ठो यस्मिन्तत्तं विभुं ब्रह्माणं ॥२९॥ नत्वा वः क्षणो न सरोयेन ॥३०॥ आद्यं ब्रह्माणं ॥३१॥ त्वत्पादू दियेकृतास्ते
सर्वकालेन निरुद्धाः संहृताः त्रिनवसप्तविंशतिचतुर्युगाणि तैः विकल्पितो विभक्तः ॥३२॥ ३४ यो देवस्यांशोऽस्ति
तस्मै नररत्नाय देहि ॥३३॥ तदेवाह भुव इति ॥३४॥ पुण्यजनत्रासात् यक्षभयात् पूर्वमेव पुरं तत्र भ्रातृभिः त्यक्ता

तस्य पुत्रशतं जज्ञे ककुद्मिज्येष्ठमुत्तमं ॥ ककुद्मी रेवतीं कन्यां स्वामादाय विभुं गतः ॥ कन्यावरं परिप्रष्टुं ब्रह्म
लोकमपावृतं ॥ आवर्त्तमाने गांधर्वे स्थितोऽलब्धक्षणः क्षणं ॥ तदन्त आद्यमानम्य स्वाभिप्रायं न्यवेदयत् ॥
तच्छ्रुत्वा भगवान् ब्रह्मा प्रहस्य तमुवाच ह ॥ अहो राजन्निरुद्धास्ते कालेन हृदि ये कृताः ॥ तत्पुत्रपौत्रनप्तॄ
णां गोत्राणि च न शृण्महे ॥ कालोऽभियातस्त्रिणवचतुर्युगविकल्पितः ॥३२॥ तद्गच्छ देवदेवांशो बलदेवो
महाबलः ॥ कन्यारत्नमिदं राजन्नररत्नाय देहि भो ॥३३॥ भुवो भारावताराय भगवान्भूतभावनः ॥ अव
तीर्णो निजांशेन पुण्यश्रवणकीर्त्तनः ॥३४॥ इत्यादिष्टोऽभिवंद्याजं नृपः स्वपुरमागतः ॥ त्यक्तं पुण्यजन
त्रासात् भ्रातृभिर्दिक्ष्ववस्थितैः ॥३५॥ सुतां दत्वानवद्यांगीं बलाय बलशालिने ॥ बदर्याख्यं गतो राजा
तप्तुं नारायणाश्रमं ॥३६॥ इति श्रीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे तृतीयोऽध्यायः ॥ श्रीशुक उवाच ॥ नाभा
गो नभगापत्यं यं ततं भ्रातरः कविं ॥ यविष्ठं व्यभजन् दायं ब्रह्मचारिसमागतं ॥१॥ ॥ ॥

३५ इति निर्वेदमेत्तृतीयः ॥ चतुर्थे मनुपुत्रस्य नभगस्य कथोच्यते ॥ तन्नस्तनोश्चाम्बरीषस्य कृत्यापन्नतिरस्कृताय
तः ॥ नभगस्य वंशमाह नभगस्यापत्यं नाभागः नाभागादम्बरीषो महाभागवतो भूदिति वक्ष्यत्युक्तं न तत्त्वेन नवं
शापवर्त्तकस्य नभगस्य निष्कपटचरित्तेन तु श्रीरुद्रप्रसादमाह यन्तमित्यादिना ब्रह्मचारिणं बहुकालं गुरुकुले
वसतं नैष्ठिको सावितिमत्वा विभागसमये तस्मै भागमप्रकल्प्य च भ्रातरः सर्वदायं विभज्य गृहीत्वा पश्चाद्गु
रुकुलादागतं यं भागार्थिनं कविं विद्वांसं यविष्ठं प्रतितं तातं पितरं दायं व्यभजन्नित्यर्थः ॥१॥ ॥

भा॰न॰
७

श्रियं संपदं विभवमैश्वर्यं अतुलं निरुपमं ॥१५॥ पुंसामतिदुर्लभमपि तत्सर्वं स्वप्नवत्संस्तुतं निरूपितं ॥ अनु पारे यं मेने तत्र हेतुः ॥ विभवस्य निर्वाणं नाशं विद्वान् ॥ यत् येन विभवेन तन्नाशेन वा पुमान् तमो विशति मोहे निमज्जति ॥१६॥ न त्वेवं जानं तोपि विभवेषिणो दृश्यंते तत्राह ॥ वासुदेव इति भावं भक्तिं प्राप्तः येन भावेन इदं विश्वं लोष्ठवद्भातितु च्छं स्मृतं ॥१७॥ भक्तिमेव सर्वेंद्रियाणां भगवत्परत्वकथनेन प्रपंचयति ॥ स वा इति त्रिभिः श्रुतिं श्रोत्रं अच्युत

शुक उवाच ॥ अंबरीषो महाभागः सप्तद्वीपवतीं महीं ॥ अव्ययां च श्रियं लब्ध्वा विभवं चातुलं भुवि ॥१५॥ मेने तिदुर्लभं पुंसां सर्वं तत्स्वप्नसंस्तुतं ॥ विद्वान् विभवनिर्वाणं तमो विशति यत्पुमान् ॥१६॥ वासुदेवे भगवति तद्भक्तेषु च साधुषु ॥ प्राप्तो भावं परं विश्वं येनेदं लोष्ठवत्स्मृतं ॥१७॥ स वै मनः कृष्णपदारविंदयो र्वचांसि वैकुंठगुणानुवर्णने ॥ करौ हरेर्मंदिरमार्जनादिषु श्रुतिं चकाराच्युतसत्कथोदये ॥१८॥ मुकुंदलिंगालयदर्शने दृशौ तद्भृत्यगात्रस्पर्शेंगसंगमं ॥ घ्राणं च तत्पादसरोजसौरभे श्रीमत्तुलस्या रसनां तदर्पिते ॥१९॥ पादौ हरेः क्षेत्रपदानुसर्पणे शिरो हृषीकेशपदाभिवंदने ॥ कामं च दास्ये न तु कामकाम्यया यथो त्तमश्लोकजनाश्रया रतिः ॥२०॥ एवं सदा कर्मकलापमात्मनः परेधियज्ञे भगवत्यधोक्षजे ॥ सर्वात्मभा वं विदधन्महीमिमां तन्निष्ठविप्राभिहितः शशास ह ॥२१॥

स्य सत्कथानामुदये श्रवणे चकारेत्यस्य स र्वत्रान्वयः ॥१८॥ मुकुंदस्य लिंगानां मालयानि स्थानानि तेषां दर्शने दृशौ नेत्रे श्रीमत्याः तुलस्याः तत्पादसरोजे न सत्सौरभे तस्मिन्नर्पिते तस्मै निवेदिते न्नादौ ॥१९॥ कामं स्रक्चंदनादिसेवां दास्ये निमित्ते तत्प्रसादस्वीकारा यन तु कामकाम्यया विषयेच्छया ॥ कथं चकार उत्तमश्लोकजनाश्रया रतिर्यथा भवेत्तथा ॥ अनेन तद्भक्तेषु परं भावं प्राप्त इत्येतत्स्फुटीकृतं ॥२०॥ स वत्रात्मेति भावो भावना यस्मिन्न तमात्मनः स्वस्य ॥ कर्मणां कलापं समूहं भगवति विदधत् समर्पयन् ॥ तन्निष्ठैर्भागवतैर्विप्रैः अभिहितः सन् महीं शशास । पालयामास ॥ अनेनाधिकृतधर्मोपि

राम
७

पुरुषः श्रीरुद्रः कृष्णवत् इति दर्शनं शरीरं ॥ कृष्णं दर्शनं यस्य सः वास्तुकं यज्ञभूमिगतं वसु धनं ममेत्युवाच ॥६॥ तर्हि स्म तदै
व ममेदमिति मानवो नाभाग उवाच पुनश्च रुद्र उवाच नौ आवयोरस्मिन्विवादे ते पितरि प्रश्नः स्यादिति पृष्टवा
निति शुकोक्तिः ॥७॥ पृष्टस्य मनोर्वाक्यं यज्ञवास्तुगतमिति उच्छिष्टमृषिर्वरितं ॥ क्वचिदिति दक्षाध्वरे ॥ उच्छेषणभागो
वै रुद्र इति श्रुतेश्च किंच स देव ईश्वरः सर्वमप्यर्हति किं पुनर्यज्ञावशिष्टमित्यर्थः ॥८॥९॥ श्रीरुद्र आह ॥१०॥ य

तं कश्चित्स्वीकरिष्यंतं पुरुषः कृष्णदर्शनः ॥ उवाचोत्तरतोऽभ्येत्य ममेदं वास्तुकं वसु ॥६॥ ममेदमृषिभिर्द
त्तमिति तर्हि स्म मानवः ॥ स्यान्नौ ते पितरि प्रश्नः पृष्टवान् पितरं तथा ॥७॥ यज्ञवास्तुगतं सर्वमुच्छिष्टमृषयः
क्वचित् ॥ चक्रुर्हि भागं रुद्राय स देवः सर्वमर्हति ॥८॥ नाभागस्तं प्रणम्याह तवेश किल वास्तुकं ॥ इत्याह
मे पिता ब्रह्मन् शिरसा त्वां प्रसादये ॥९॥ यत्ते पितावदद्धर्मं त्वं तु सत्यं प्रभाषसे ॥ ददामि ते मंत्रदृशो ज्ञानं
ब्रह्म सनातनं ॥१०॥ गृहाण द्रविणं दत्तं मत्सत्रपरिशेषितं ॥ इत्युक्त्वांतर्हितो रुद्रो भगवान्सत्यवत्सलः
॥११॥ य एतत्संस्मरेत्प्रातः सायं च सुसमाहितः ॥ कविर्भवति मंत्रज्ञो गतिं चैव तथात्मनः ॥१२॥ नाभा
गादंबरीषोऽभूत्महाभागवतः कृती ॥ नास्पृशत्ब्रह्मशापोपि यं न प्रतिहतः क्वचित् ॥१३॥ राजोवाच ॥
भगवन्श्रोतुमिच्छामि राजर्षेस्तस्य धीमतः ॥ न प्राभूद्यत्र निर्मुक्तो ब्रह्मदंडो दुरत्ययः ॥१४॥ ॥

तद् इति ॥ इदमाख्यानं श्रुतिप्रसिद्धं ॥ तथापि चैतरेयब्राह्मणे नाभानेदिष्ठं वै मानवं ब्रह्मच
र्यं वसंतं भ्रातरो निरभजन् सोऽब्रवीदित्यादि ॥११॥ आख्यानस्य स्मरणे फलमाह य एतदिति ॥ आत्मनो गतिं च
प्राप्नोतीति शेषः ॥१२॥ क्वचिदपि न प्रतिहतो ब्रह्मशापोऽपि ब्राह्मणान् दुर्वाससा निर्मितः कृत्यानलोऽपि यं ना
स्पृशत् ॥ अतो सो महाभागवतः अत एव कृती पुण्यवान् ॥१३॥ तस्य श्रोतुमिच्छामि चरितमिति शेषः ब्रह्मदंडः

नन्वेवंभूतोसौ कथं प्रतिपत्तान् जपेत्तत्राह ॥ तस्मादिति ॥ २८ ॥ तदेवं तस्य वैराग्यादिकं हरिभक्तिं चोक्त्वा बृहद्दंडोयत्र न
प्राभरिति यदुक्तं तदेव द्वादशीव्रतनिष्ठां कथयन्नाह ॥ आरिराधयिषुरित्यादि यावदध्यायसमाप्ति अर्चयत् अडाग

तस्मै अदाद्धरिश्चक्रं प्रत्यनीकभयावहं ॥ एकांतभक्तिभावेन प्रीतो भक्ताभिरक्षणं ॥ २८ ॥ आरिराधयिषुः कृष्णं
महिष्या तुल्यशीलया ॥ युक्तः सांवत्सरं वीरो दधार द्वादशीव्रतं ॥ २९ ॥ व्रतांते कार्त्तिके मासि त्रिरात्रं समुपो
षितः ॥ स्नातः कदाचित्कालिंद्यां हरिं मधुवनेऽर्चयत् ॥ ३० ॥ महाभिषेकविधिना सर्वोपस्करसंपदा ॥ अभि
षिच्यांबराकल्पैर्गंधमाल्यार्हणादिभिः ॥ ३१ ॥ तद्गतांतरभावेन पूजयामास केशवं ॥ ब्राह्मणांश्च महा
भागान् सिद्धार्थानपि भक्तितः ॥ ३२ ॥ गवां रुक्मविषाणीनां रूप्यांघ्रीणां सुवाससां ॥ पयःशीलवयोरूपव
त्सोपस्करसंपदां ॥ ३३ ॥ प्राहिणोत्साधुविप्रेभ्यो गृहेषु न्यर्बुदानि षट् ॥ भोजयित्वा द्विजानग्रे स्वाद्वन्नं
गुणवत्तमं ॥ ३४ ॥ लब्धकामैरनुज्ञातः पारणायोपचक्रमे ॥ तस्य तर्ह्यतिथिः साक्षाद्दुर्वासा भगवानभूत्
॥ ३५ ॥ तमानर्चातिथिं भूपः प्रत्युत्थानासनार्हणैः ॥ ययाचेऽभ्यवहाराय पादमूलमुपागतः ॥ ३६ ॥ प्रतिनं
द्य स तद्याच्ञां कर्त्तुमावश्यकं गतः ॥ निममज्ज बृहद्ध्यायन् कालिंदीसलिले शुभे ॥ ३७ ॥ मुहूर्त्तार्द्धाव
शिष्टायां द्वादश्यां पारणं प्रति ॥ चिंतयामास धर्म्मज्ञो द्विजैस्तद्धर्म्मसंकटे ॥ ३८ ॥ ब्राह्मणातिक्रमे दो
षो द्वादश्यां यदपारणे ॥ यत्कृत्वा साधु मे भूयादधर्म्मो वा न मां स्पृशेत् ॥ ३९ ॥ माभावआर्षः ॥ १९ ॥ ३१ ॥ ब्राह्म

णांश्च पूजयामास ॥ सिद्धार्थान् ॥ आप्तकामानपूजानपेक्षानपि ॥ ३२ ॥ रूप्यांघ्रीणां रूप्यखुराणां पयःशीलादि
संपदो यासां तासां ॥ ३३ ॥ न्यर्बुदानि षट् षष्टिकोटीः ॥ ३४ ॥ तर्हि तदैव दुर्वासा अतिथिः साक्षात्प्रत्यक्षोऽभूत् ॥ ३५ ॥ आन
र्च अर्चितवान् ॥ अभ्यवहाराय भोजनाय ॥ ३६ ॥ आवश्यकं नैयमिकं माध्याह्निकं कर्म कर्त्तुं गतः ॥ बृहद्ब्रह्म ॥ ३७ ॥ ध
र्म्मसंकटमेवाह ॥ यद्यतः ब्राह्मणातिक्रमे दोषः अधर्म्मः द्वादश्यामपारणेऽपि दोषः व्रतवैगुण्यं यत्कृत्वाय स्मिन्कृते ॥ २ ॥

किंच प्रज्ञाधिष्ठातारमीश्वरमश्वमेधैरीजे आराधयामास । महाविभूत्या उपचितान्यङ्गानि दक्षिणाश्च येषु तैः वसिष्ठादिभिर्ऋत्विग्भिस्ततैर्विस्तृतैः धन्वनि धन्वदेशे निरूदके सरस्वतीमभिस्रोतस्तस्याः प्रतिलोममित्यर्थः ॥ २२ ॥ किंच ॥ यस्य क्रतुषु सदस्या दयो गीर्वाणाः सहभूषणादिभिस्तुल्यरूपाश्च व्यदृश्यन्त सदक्रमिति चतुर्थेनान्वयः ॥ न च देवानां निमेषाभावादृत्विग्जनानां यतः अनिमिषाश्च व्यदृश्यन्त न निमिषन्तीति तथा अश्वप्रदर्शनोत्सुकेन तेषां निमेषापरमादिति भावः ॥ २३ ॥ यस्य यदीयैर्मनुजैरपि स्वर्गो न प्रार्थितः तस्य तु का वार्त्ता ॥ २४ ॥ आस्तां स्वर्गप्रार्थनशंकापि यद्यतः

ईजेऽश्वमेधैरधियज्ञमीश्वरं महाविभूत्योपचितांगदक्षिणैः ॥ ततैर्वसिष्ठासितगौतमादिभिर्धन्वन्यभिस्रोतमसौ सरस्वतीं ॥ २२ ॥ यस्य क्रतुषु गीर्वाणाः सदस्या ऋत्विजो जनाः ॥ तुल्यरूपाश्चानिमिषा व्यदृश्यंत सुवाससः ॥ २३ ॥ स्वर्गो न प्रार्थितो यस्य मनुजैरमरप्रियः ॥ शृण्वद्भिरुपगायद्भिरुत्तमश्लोकचेष्टितं ॥ २४ ॥ समर्दयंति यान्कामाः स्वाराज्यपरिभाविताः ॥ दुर्लभा नापि सिद्धानां मुकुंदं हृदि पश्यतः ॥ २५ ॥ स इत्थं भक्तियोगेन तपोयुक्तेन पार्थिवः ॥ स्वधर्मेण हरिं प्रीणन् संगान्सर्वान् शनैर्जहौ ॥ २६ ॥ गृहेषु दारेषु सुतेषु बंधुषु द्विपोत्तमस्यंदनवाजिवस्तुषु ॥ अक्षय्यरत्नाभरणायुधादिष्वनंतकोशेष्वकरोदसन्मतिं ॥ २७ ॥

मुकुंदं हृदि पश्यतस्तान् जनान् का[illegible] न समर्दयंति न हर्षयंति कथंभूताः स्वाराज्येन स्वरूपसुखेन परिभाविताः अतिशयिताः अत[illegible] मपि दुर्लभाः यानिति पाठे यान् मनुजान् स्वाराज्ये त्यत्रापि द्वितीयांतपाठे मनुजानां विशेषणं [illegible] रमंबरीषं पश्यतामिति पाठे सिद्धानां विशेषणं ॥ २५ ॥ एवं भगवदाराधनपरस्य कामाकर्षकत्वं [illegible] मुपसंहरति ॥ स इत्थमिति द्वाभ्यां ॥ २६ ॥ २७ ॥

एतत्सर्व्वं यस्य भ्रूभङ्गमात्रेण तिरोभविष्यति॥ कदा क्रीडाया अवसानेन तदपि कदा द्विपरार्द्धसंज्ञे काले॥५३॥ अतो वयं स
र्व्वे यस्य नियममाज्ञां प्रपन्नाः प्राप्ताः सन्तो लोकहितं यथा भवत्येवं तन्नियमं मूर्ध्न्यर्पितं वहामः। अत स्तद्भक्तद्रोहिणां त्रा

श्रीब्रह्मोवाच॥ स्थानं मदीयं सह विश्वमेतत्क्रीडावसाने द्विपरार्द्धसंज्ञे॥ भ्रूभङ्गमात्रेण हि संदिधक्षोः काला
त्मनो यस्य तिरोभविष्यति॥५३॥ अहं भवो दक्षभृगुप्रधानाः प्रजेशभूतेशसुरेशमुख्याः॥ सर्व्वे वयं यन्नि
यमं प्रपन्ना मूर्ध्न्यर्पितं लोकहितं वहामः॥५४॥ प्रत्याख्यातो विरिंचेन विष्णुचक्रोपतापितः॥ दुर्व्वासाः शर
णं यातः शर्व्वं कैलासवासिनं॥५५॥ श्रीशंकर उवाच॥ वयन्न तात प्रभवाम भूम्नि यस्मिन्परेन्येप्यजजी
वकोशाः॥ भवंति कालेन भवंति हीदृशाः सहस्रशो यत्र वयं भ्रमामः॥५६॥ अहं सनत्कुमारश्च नारदो भ
गवानजः॥ कपिलोपांतरतमो देवलो धर्म्म आसुरिः॥५७॥ मरीचिप्रमुखाश्चान्ये सिद्धेशाः पारदर्शनाः॥
विदाम न वयं सर्व्वे यन्मायां माययावृताः॥५८॥ तस्य विश्वेश्वरस्येदं शस्त्रं दुर्विषहं हि नः॥ तमेव शर
णं याहि हरिस्ते शं विधास्यति॥५९॥ ततो निराशो दुर्व्वासाः पदं भगवतो ययौ॥ वैकुंठाख्यं यदध्यास्ते
श्रीनिवासः श्रिया सह॥६०॥ संदह्यमानोऽजितशस्त्रवह्निना तत्पादमूले पतितः सवेपथुः॥ आहा
च्युतानंत सदीप्सित प्रभो कृतागसं माऽव हि विश्वभावन॥६१॥ रक्षितुं न समर्थोऽहमिति शेषः यन्न द्रो।

न्नित्यसंबंधात्॥५१॥ श्रीरुद्रोपि प्रत्याचष्टे वयमिति चतुर्भिः भूम्नि महति महत्त्वमेवाह॥ यस्मिन्परमेश्व
रे अजाब्रह्माणस्त एव जीवास्तेषां कोशाः उपाधिभूता ब्रह्मांडविग्रहाः ईदृशा दृश्यमानब्रह्मांडप्रमाणाः।
अन्येपि भवंति जायंते न श्यंति च॥ यत्र येषु ब्रह्मांडेषु लोकेशाभिमानिनो वयं भ्रमामः॥५६॥ ननु सर्व्वज्ञ
स्य तव भ्रमः कुतस्तत्राह॥ अहमिति॥ पारदर्शनाः सर्व्वज्ञाः अपि पस्यमायां न विद्मः॥५७॥ हे सतामीप्सितमां

एवं द्विजैः सह विचार्य निश्चिनोति ॥ अंभसेति व्रतस्य पारणां समर्पितं तत् अशितमाहुः अशितं नेति चाहुः अतिश्चय-
यो आतिनत्रैवाशितं नैवानशितमिति ॥४०॥ प्रत्यचष्टप्रत्यैक्षत ॥४१॥४२॥ प्रचलत्कंपमानं गात्रं यस्य भ्रुकुटिभ्यां कु-

अंभसा केवलेनाथ करिष्ये व्रतपारणं ॥ प्राहुरब्भक्षणं विप्रा ह्यशितं नाशितं च तत् ॥४०॥ इत्यपः प्राश्य राजर्षि-
श्चिंतयन्मनसाच्युतं ॥ प्रत्यचष्ट कुरुश्रेष्ठ द्विजागमनमेव सः ॥४१॥ दुर्वासा यमुनाकूलात्कृतावश्यक आगतः
राज्ञाभिनंदितस्तस्य बुबुधे चेष्टितं धिया ॥४२॥ मन्युना प्रचलद्गात्रो भ्रुकुटीकुटिलाननः ॥ बुभुक्षितश्च सुत-
रां कृतांजलिमभाषत ॥४३॥ अहो अस्य नृशंसस्य श्रियोन्मत्तस्य पश्यत ॥ धर्मव्यतिक्रमं विष्णोरभक्तस्येश-
मानिनः ॥४४॥ यो मामतिथिमायातमातिथ्येन निमंत्र्य च ॥ अदत्वा भुक्तवांस्तस्य सद्यस्ते दर्शये फलं ॥४५॥
एवं ब्रुवाण उत्कृत्य जटां रोषविदीपितः ॥ तया स निर्ममे तस्मै कृत्यां कालानलोपमां ॥४६॥ तामापतंतीं ज्व-
लंतीमसिहस्तां पदा भुवं ॥ वेपयंतीं समुद्वीक्ष्य न चाल पदान्नृपः ॥४७॥ प्राग्दिष्टं भृत्यरक्षायां पुरुषेण मह-
ात्मना ॥ ददाह कृत्यां तां चक्रं क्रुद्धाहिमिव पावकः ॥४८॥ तदभिद्रवदुद्वीक्ष्य स्वप्रयासं च निष्फलं ॥ दुर्वासा
दुद्रुवे भीतो दिक्षु प्राणपरीप्सया ॥४९॥ तमन्वधावद्भगवद्रथांगं दावाग्निरुद्धू[illegible]त शिखो यथाहिं ॥ तथानु-
षक्तं मुनिरीक्षमाणो गुहां विविक्षुः प्रससार मेरोः ॥५०॥ दिशो नभः क्ष्मां विवरान्समुद्रान् लोकान्सपालांस्त्रि-
दिवं गतः सः ॥ यतो यतो धावति तत्र तत्र सुदर्शनं दुःप्रसहं ददर्श ॥५१॥ अलब्धनाथः स यदा कुतश्चित्संत्र-
स्तचित्तोऽरणमेषमाणः ॥ देवं विरिंचं समगाद्विधातस्त्राह्यात्मयोनेऽजिततेजसो मां ॥५२॥ ॥

टिलमाननं यस्य ॥४३॥४७॥ क्रुद्धमहिं पावको दवाग्निरिव ॥४८॥ निष्फलमुद्वीक्ष्य ॥४९॥ अनुषक्तं पश्चात् संसक्तं मेरो-
र्गुहां विविक्षुरधावत् ॥५०॥५१॥ अरणमेषमाणः शरणमिच्छन् अजिततेजसः हरेश्चक्रात् ॥५२॥

पंचमे विष्णुचक्रं तु प्रसाद्य प्राणसंकटात् दुर्वासा रक्षितस्तेन तथा तद्वत्त्म सोऽर्प्यति ॥१॥ सज्जघमनमितिच्छेदः सुलोपः पादपूरणार्थः ॥२॥ ज्योतिषां नक्षत्राणां पतिः सोमस्त्वमात्रा तोऽइंद्रियाणि चत्वक्छ्रोत्रेण वाग्न्यादयः स्वस्वकार्य्ये कुर्वन्तीत्यर्थः ॥३॥ सहस्रं अराः यस्य हे सहस्रार स्वस्ति शरणं भूयाः इडस्पते पृथ्वीपते ॥४॥ ब्राह्मणरक्षणं तव पुरुषमेवेत्याह त्वं धर्म इति न च तत्वेयमतिस्तुतिरित्याह पौरुषं पुरुषस्येश्वरस्य परं तेजः सामर्थ्यं त्वं अयं भावः ॥ सएतत्तेत्यादिश्रुतिप्रसि

श्रीशुक उवाच ॥ त्वं भगवतादिष्टो दुर्वासाश्चक्रतापितः ॥ अंबरीषमुपावृत्य तत्पादौ दुःखितोऽग्रहीत् ॥१॥ तस्य सोद्यमनं वीक्ष्य पादस्पर्शविलज्जितः ॥ अस्तावीत्तद्धरेरस्त्रं कृपया पीडितो भृशं ॥२॥ त्वमग्निर्भगवान्सूर्य्यस्त्वं सोमो ज्योतिषां पतिः ॥ त्वमापस्त्वं क्षितिर्व्योम वायुर्मात्रेंद्रियाणि च ॥३॥ सुदर्शन नमस्तुभ्यं सहस्राराच्युतप्रिय ॥ सर्वास्त्रघातिन्विप्राय स्वस्ति भूयाः इडस्पते ॥४॥ त्वं धर्म्मस्त्वमृतं सत्यं त्वं यज्ञोऽखिलयज्ञभुक् ॥ त्वं लोकपालः सर्वात्मा त्वं तेजः पौरुषं परं ॥५॥ नमः सुनाभाखिलधर्म्मसेतवे ह्यधर्म्मशीलासुरधूमकेतवे ॥ त्रैलोक्यगोपाय विशुद्धवर्च्चसे मनोजवायाद्भुतकर्म्मणे गृणे ॥६॥ त्वत्तेजसा धर्म्ममयेन संहृतं तमः प्रकाशश्च धृतो महात्मनां ॥ दुरत्ययस्ते महिमा गिरां पते त्वद्रूपमेतत्सदसत्परावरं ॥७॥

हे भगवतः शोभनं दर्शनं हि सुदर्शनं तत एव सर्वं जातं अतस्त्वमेव सर्वात्मेति ॥५॥ हे सुनाभ अद्भुतकर्म्मणां त्वां कः स्तोतुं समर्थः ॥ अतस्तुभ्यं केवलं नमो गृणे इत्यन्वयः ॥ अद्भुतकर्मत्वमेवाह अखिलानां धर्म्माणां सेतवे मर्य्यादारूपाय ॥ अत एवाधर्म्मशीलानामसुराणां धूमकेतवे दाहकाय त्रैलोक्यं गोपायतीति तथा विशुद्धमस्खलितं वर्च्चस्तेजो यस्य तस्मै ॥६॥ तदेव प्रपंचयति त्वत्तेजसेति द्वाभ्यां सूर्य्या

अपराधं निवेदयन् प्रार्थयते ॥ अजानतेति अयं दुःखं अपचितिं निष्कृतिं मद्द्रोहनिष्कृतिं न पश्यामीति चेत्तत्राह ॥ यस्य त्वन्नाम्निकीर्त्तिते नरकस्थोपि मुच्यते तस्य तव किमशक्यमिति भावः ॥ ६३ ॥ न आशासेन स्पृहया

अजानता ते परमानुभावं कृतं मयाघं भवतः प्रियाणां ॥ विधेहि तस्यापचितिं विधातर्मुच्येत यन्नाम्न्युदिते नारकोपि ॥ ६२ ॥ भगवानुवाच ॥ अहं भक्तपराधीनो ह्यस्वतंत्र इव द्विज ॥ साधुभिर्ग्रस्तहृदयो भक्तैर्भक्तजनप्रियः ॥ ६३ ॥ नाहमात्मानमाशासे मद्भक्तैः साधुभिर्विना ॥ श्रियं चात्यंतिकीं ब्रह्मन्येषां गतिरहं परा ॥ ६४ ॥ ये दारागारपुत्राप्तान्प्राणान्वित्तमिमं परं ॥ हित्वा मां शरणं याताः कथं तांस्त्यक्तुमुत्सहे ॥ ६५ ॥ मयि निर्बद्धहृदयाः साधवः समदर्शनाः ॥ वशीकुर्वंति मां भक्त्या सत्स्त्रियः सत्पतिं यथा ॥ ६६ ॥ मत्सेवया प्रतीतं च सालोक्यादिचतुष्टयं ॥ नेच्छंति सेवया पूर्णाः कुतोन्यत्कालविद्रुतं ॥ ६७ ॥ साधवो हृदयं मह्यं साधूनां हृदयं त्वहं ॥ मदन्यत्ते न जानंति नाहं तेभ्यो मनागपि ॥ ६८ ॥ उपायं कथयिष्यामि तव विप्र शृणुष्व तत् ॥ अयं ह्यात्माभिचारस्ते यतस्तं याहि वै भवान् ॥ ६९ ॥ साधुषु प्रहितं तेजः प्रहर्तुः कुरुते शिवं ॥ तपो विद्या च विप्राणां निःश्रेयसकरे उभे ॥ ते एव दुर्विनीतस्य कल्पेते कर्तुरन्यथा ॥ ७० ॥ ब्रह्मंस्तद्गच्छ भद्रं ते नाभागतनयं नृपं ॥ क्षमापय महाभागं ततः शांतिर्भविष्यति ॥ ७१ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे अंबरीषचरिते चतुर्थोध्यायः ॥

मि ॥ ६४ ॥ इमं परं च लोकं हित्वा ॥ ६५ ॥ प्रतीतं प्राप्तमपि ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ आत्मनस्तवैव अभिचारो हिंसा यतो भवतस्तमेव यातु ॥ अशिवमनर्थं ॥ ६९ ॥ तपोविद्यासंपन्नस्य मम कथमनर्थः समजनीति मा स्म विस्मयं कार्षीरित्याह ॥ तपइति न

राजेत्यादिश्लोकद्वयंभक्तोक्तिः प्रीतोस्मीतिश्लोकद्वयंपुनश्चविप्रोक्तिः ॥१८॥१९॥ आत्मनिमेधायेनातिथ्येन ॥२०॥
भारियत्तत्रस्थोजनःकीर्त्तयिष्यति ॥२१॥२२॥ तस्यदैर्घ्यातिशयमाह ॥ गतोमुनिर्यावत्तावन्नागतःतावत्संवत्सरोऽ।

राजातमकृताहारः प्रत्यागमनकांक्षया ॥ चरणावुपसंगम्यप्रसाद्यसमभोजयत् ॥१८॥ सोऽशित्वादृ
तमानीतमातिथ्यंसार्वकामिकं ॥ तृप्तात्मानृपतिंप्राहभुज्यतामितिसादरं ॥१९॥ प्रीतोस्म्यनुगृहीतो
स्मितवभागवतस्यवै ॥ दर्शनस्पर्शनालापैरातिथ्येनात्ममेधसा ॥२०॥ कर्मावदातमेतत्तेगायंतिस्वः।
स्त्रियोमुहुः ॥ कीर्त्तिंपरमपुण्यांचकीर्त्तयिष्यतिभूरियं ॥२१॥ शुक उवाच ॥ एवंसंकीर्त्यराजानंदुर्वा
साःपरितोषितः ॥ ययौविहायसामंत्र्यब्रह्मलोकमहैतुकं ॥२२॥ संवत्सरोत्यगात्तावद्यावतानागतोगतः
मुनिस्तद्दर्शनाकांक्षोराजाब्भक्षोबभूवह ॥२३॥ गतेचदुर्वाससिसोंबरीषोद्विजोपयोगातिपवित्रमा
हरत् ॥ ऋषेर्विमोक्षंव्यसनंचबुद्ध्वामेनेस्ववीर्यंचपरानुभावं ॥२४॥ एवंविधानेकगुणःसराजापरा
त्मनिब्रह्मणिवासुदेवे ॥ क्रियाकलापैःसमुवाहभक्तिंययाविरिंच्यान्निरयांश्चकार ॥२५॥ अथांबरी
षस्तनयेषुराज्यंसमानशीलेषुविसृज्यधीरः ॥ वनंविवेशात्मनिवासुदेवेमनोदधद्ध्वस्तगुणप्र
वाहः ॥२६॥ इत्येतत्पुण्यमाख्यानमंबरीषस्यभूपतेः ॥ संकीर्त्तयन्ननुध्यायन्भक्तोभगवतोभवेत् ॥२७॥
इतिश्रीभागवतेनवमस्कंधेअंबरीषचरितेपंचमोध्यायः ॥

तिक्रांतइति ॥२३॥ द्विजस्योपयोगेनभोज
नेनअतिपवित्रंआहरत्बुभुजे ॥२४॥ स्ववीर्यंचधैर्यादिलक्षणंपरानुभावंभगवतःप्रभावंमेने ॥ एवंविधा
अनेकेगुणायस्यसः आविरिंच्यान्विरिंच्यपदसहितान्भोगान्निरयप्रायानपश्यदित्यर्थः ॥२५॥२७॥ नव

अजित अनंजनेन श्रीहरिणा यदा विसृष्टः त्वं तदा दैत्यदानवानां बलं प्रविष्टः सन् तेषां बाह्वादीन् भिंदन् विराजसे ॥ पादांतरे अर्जितादैत्यदानवा यस्मिन् तद्बलं एवं पदेन संधिरार्षः ॥८॥ किंच त्वया भगवन् नियुक्तेन खला

यदा विसृष्टस्त्वमनंजनेन वै बलं प्रविष्टोऽर्जित दैत्यदानवं ॥ बाहूदरोर्वंघ्रिशिरोधराणि वृश्चन्नजस्रं प्रधने विराजसे ॥८॥ सत्वं जगत्त्राण खलप्रहाणये निरूपितः सर्वसहो गदाभृता ॥ विप्रस्य चास्मत्कुलदैवहेतवे विधेहि भद्रं तदनुग्रहो हि नः ॥९॥ यद्यस्ति दत्तमिष्टं वा स्वधर्मो वा स्वनुष्ठितः ॥ कुलं नो विप्रदैवं चेद् द्विजो भवतु विज्वरः ॥१०॥ यदि नो भगवान्प्रीत एकः सर्वगुणाश्रयः ॥ सर्वभूतात्मभावेन द्विजो भवतु विज्वरः ॥११॥ श्रीशुक उवाच ॥ इति संस्तुवतो राज्ञो विष्णुचक्रं सुदर्शनं ॥ अशाम्यत्सर्वतो विप्रं प्रदहद्राजयाच्ञया ॥१२॥ स मुक्तोऽस्त्राग्नितापेन दुर्वासाः स्वस्तिमांस्ततः ॥ प्रशशंस तमुर्वीशं युंजानः परमाशिषः ॥१३॥ दुर्वासा उवाच ॥ अहो अनंतदासानां महत्त्वं दृष्टमद्य मे ॥ कृतागसोऽपि यद्राजन्मंगलानि समीहसे ॥१४॥ दुष्करः को नु साधूनां दुस्त्यजो वा महात्मनां ॥ यैः संगृहीतो भगवान् सात्वतामृषभो हरिः ॥१५॥ यन्नामश्रुतिमात्रेण पुमान्भवति निर्मलः ॥ तस्य तीर्थपदः किं वा दासानामवशिष्यते ॥१६॥ राजन्ननुगृहीतोऽहं त्वयातिकरुणात्मना ॥ मदघं पृष्ठतः कृत्वा प्राणा यन्मेऽभिरक्षिताः ॥१७॥

नामेव दंडः कार्यः साधवस्तु रक्षणीयाः ॥ अतो विप्ररक्षणेनास्माननुगृहाणेत्याह सत्वमिति ॥ हे जगत्त्राण सर्वंभूतः त्वं खलानामेव प्रहरणार्थं निरूपितो नियुक्तः अतोऽस्मत्कुलस्य दैवहेतवे भाग्यलाभाय विप्रस्य भद्रं विधेहि ॥ तदेव नोऽनुग्रहः ॥९॥ सर्वसुकृतार्पणेन विप्ररक्षां प्रार्थयते यद्यस्तीति द्वाभ्यां विप्रो दैवं तद्देवता यस्मिन् तत् ॥१०॥११॥ राज्ञस्तस्य याच्ञया ॥१२॥१७॥

तद्गुरुर्वसिष्ठः ॥ प्रोक्षणाय श्राद्धोचितसंस्काराय ॥८॥ त्यक्तो विधिः सदाचारो येन तं ॥९॥ स तु इक्ष्वाकुः ज्ञापकेन वसिष्ठेन रा
ज्यभोगेन विरक्तो योगी सन् तेन योगेन कलेवरं त्यक्त्वा सः परं तत्त्वं तदवाप ॥१०॥ शासत्पालयन् हरिमीजे ॥११॥ दैत्यपुरस्य
जयात्पुरंजयः ॥ इन्द्रो वाहो यस्येतीन्द्रवाहः ककुदि स्थितत्वात्ककुत्स्थ इति च शशादसुतस्य त्रीणि नामानि तत्तत्कर्म

शेषं निवेदयामास पित्रे तेन च तद्गुरुः ॥ चोदितः प्रोक्षणायाह दुष्टमेतदकर्म्मकं ॥८॥ ज्ञात्वा पुत्रस्य तत्कर्म्म
गुरुणाभिहितं नृपः ॥ देशान्निःसारयामास सुतं त्यक्तविधिं रुषा ॥९॥ स तु विप्रेण संवादं ज्ञापकेन समाच
रन् ॥ त्यक्त्वा कलेवरं योगी स तेनावाप यत्परं ॥१०॥ पितर्युपरतेऽभ्येत्य विकुक्षिः पृथिवीमिमां ॥ शासदी
जे हरिं यज्ञैः शशाद इति विश्रुतः ॥११॥ पुरंजयस्तस्य सुत इंद्रवाह इतीरितः ॥ ककुत्स्थ इति चाप्युक्तः शृ
णु नामानि कर्मभिः ॥१२॥ कृतांत आसीत्समरो देवानां सह दानवैः ॥ पार्ष्णिग्राहो वृतो वीरो देवैर्दैत्यप
राजितैः ॥१३॥ वचनाद्देवदेवस्य विष्णोर्विश्वात्मनः प्रभोः ॥ वाहनत्वे वृतस्तस्य बभूवेंद्रो महावृषः ॥१४॥
स सन्नद्धो धनुर्दिव्यमादाय विशिखान् शितान् ॥ स्तूयमानः समारुह्य युयुत्सुः ककुदि स्थितः ॥१५॥
तेजसाप्यायितो विष्णोः पुरुषस्य परात्मनः ॥ प्रतीच्यां दिशि दैत्यानां न्यरुणत्त्रिदशैः पुरं ॥१६॥ तैस्तस्य
चाभूत्प्रधनं तुमुलं लोमहर्षणं ॥ यमाय भल्लैरनयद्दैत्यानभिययुर्मृधे ॥१७॥ तस्येषुपाताभिमुखं
युगांताग्निमिवोल्बणं ॥ विसृज्य दुद्रुवुर्दैत्या हन्यमानाः स्वमालयं ॥१८॥

निमित्तानि ॥१२॥ तान्येव व्याचष्टे
आह ॥ कृतांत इति सप्तभिः कृतं विश्वमंतयतीति तथा पार्ष्णिग्राहः सहायः ॥१३॥ इंद्रो यदि मम वाहनं स्यात्त
र्हि दैत्यान् हनिष्यामीति तेन वाहनत्वेन वृतः स त्रिदशाल्लज्जया तदनङ्गीकुर्वन् विष्णोर्वचनात्तस्य वाहनत्वाय महावृ
षो बभूवेत्यर्थः ॥१४॥१६॥ ये अभिमुखं ययुस्तान् यमं दर्शयितुं स देहान्नेव भल्लैरनयदित्यर्थः ॥१७॥ तद्दृष्ट्वा अन्ये

पश्चादंबरीषस्य वंश समुक्तान्ततःपरं ॥ षष्ठाच्च षष्ठभिरध्यायैरिक्ष्वाकोर्वंश उच्यते १ ॥ तत्र षष्ठे शशादादि मांधात्रंतो नि
रूप्यते ॥ प्रसंगात्सौभराख्यामांधातृतनयापतेः ॥ २ ॥ तंतवे संतानार्थं ये अंगिरसा जनिताः एते रथीतरस्य
क्षेत्रप्रसूतत्वे मरथीतरगोत्राः संतः अंगिरसो वीर्येण प्रसूतत्वादांगिरसाश्च पुनरपि रथीतराणां अन्ये
षां जातानां प्रवराः मुख्याः स्मृताः ॥ यतः क्षत्त्रोपेताः ॥ ब्राह्मणा इत्यर्थः ३ ॥ तदेवं मनोर्दशसु पुत्रेषु पंचसु
श्च कविश्चविरक्तत्वान्न वंशप्रवर्तकौ करूषादीनां च सप्तानां वंशास्तारतम्यक्रमेणोक्ताः ॥ इदानीमत्र

शुक उवाच ॥ विरूपः केतुमान्शंभुरंबरीषसुतास्त्रयः ॥ विरूपात्पृषदश्वोभूत्तत्पुत्रस्तु रथीतरः १ रथी
तरस्याप्रजस्य भार्यायां तंतवेर्थितः ॥ अंगिरा जनयामास ब्रह्मवर्चस्विनः सुतान् २ एते क्षेत्रे प्रसूता
वै पुनस्त्वांगिरसाः स्मृताः ॥ रथीतराणां प्रवराः क्षत्रोपेता द्विजातयः ३ ॥ क्षुवतस्तु मनोर्जज्ञे इक्ष्वा
कुर्घ्राणतः सुतः ॥ तस्य पुत्रशतज्येष्ठा विकुक्षिनिमिदंडकाः ४ तेषां पुरस्तादभवन्नार्यावर्ते नृपा नृपाः
पंचविंशतिः पश्चाच्च त्रयो मध्ये परेन्यतः ५ स एकदाष्टकाश्राद्धे इक्ष्वाकुः सुतमादिशत् ॥ मांसमा
नीयतां मेध्यं विकुक्षे गच्छ माचिरं ६ तथेति स वनं गत्वा मृगान्हत्वा क्रियार्हणान् ॥ श्रांतो बुभुक्षि
तो वीरः शशं चाऽददपस्मृतिः ७ ॥

वितत मिक्ष्वाकोर्वंशमाह ॥ क्षुवतस्त्वित्यादिना यावत्सोमवंशप्र
स्तावः क्षुतं कुर्वतो मनोर्घ्राणतो जज्ञे ॥ श्रद्धायां जनयामास दश पुत्रानिति पूर्वोक्तं बाहुल्याभिप्रायेणेति
इक्ष्वाकुपुत्राणां शते ज्येष्ठाः ४ आर्यावर्तः पुण्यभूमिर्मध्यं विंध्यहिमागयोः ॥ तस्मिन्पुरस्तात्समुद्रपर्यंतभू
मंडले विभागेन पंचविंशतिर्नृपा अभवन् ॥ इत्यर्थः ॥ तथैव पश्चाच्च पंचविंशतिः मध्ये तु ज्येष्ठास्त्रयः अपरे तु
अन्यत्र दक्षिणोत्तरादिषु ५ ॥ विकुक्षिर्वंशशाद इति विख्यात इति वक्ष्यति तत्र हेतुमाह स एकदेति चतु

मा॰ न॰
१२

तस्य पिता युवनाश्वो भिन्नकुक्षिरपि न ममार किंतु कालांतरे तपसा सिद्धिमन्वगात् ॥३२॥ मांधातुर्महिमानमाह । त्रसद्दस्युरिति हे अंग इंद्रो नाम विदधे । स मांधाता अवनीमेकः शशास अच्युततेजसा ॥ भुवः ॥ यस्मात् मांधातुः स्वयमेव उद्विग्नाः कंपिताः संतस्त्रसंति अतः इंद्रो यस्य त्रसद्दस्युरिति नाम विदधे ॥ स मांधाता अवनीमेकः शशास उत्तरेण वयः ॥३३॥ अच्युतस्य तेजसा अप्रच्युततेजसेति वा ॥३४॥ आत्मविदपि सः यज्ञं विष्णुमीजे तमेव विशिनष्टि सर्वदेवमयामिति सार्द्धेन ॥३५॥३६॥ प्रतितिष्ठति

न ममार पिता तस्य विप्रदेवप्रसादतः ॥ युवनाश्वोऽथ तत्रैव तपसा सिद्धिमन्वगात् ॥३२॥ त्रसदस्युरि

13

तींद्रोंऽग विदधे नाम तस्य वै ॥ यस्मात्त्रसंति ह्युद्विग्ना दस्यवो रावणादयः ॥३३॥ यौवनाश्वोऽथ मांधाता चक्र

वर्त्यवनिं प्रभुः ॥ सप्तद्वीपवतीमेकः शशासाच्युततेजसा ॥३४॥ ईजे च यज्ञं क्रतुभिरात्मविद्भूरिदक्षिणैः

सर्वदेवमयं देवं सर्वात्मकमतींद्रियं ॥३५॥ द्रव्यं मंत्रो विधिर्यज्ञो यजमानस्तथर्त्विजः ॥ धर्मो देशश्च काल

श्च सर्वमेतद्यदात्मकं ॥३६॥ यावत्सूर्य उदेति स्म यावच्च प्रतितिष्ठति ॥ सर्वं तद्यौवनाश्वस्य मांधातुः

क्षेत्रमुच्यते ॥३७॥ शशबिंदोर्दुहितरि बिंदुमत्यामधान्नृपः ॥ पुरुकुत्समंबरीषं मुचुकुंदं च योगिनं ॥ तेषां ते

षां स्वसारः पंचाशत्सौभरिं वव्रिरे पतिं ॥ यमुनांतर्जले मग्नस्तप्यमानः परं तपः ॥३९॥ निर्वृतिं मीनराज

स्य वीक्ष्य मैथुनधर्मिणः ॥ जातस्पृहो नृपं विप्रः कन्यामेकामयाचत ॥४०॥ सोऽप्याह गृह्यतां ब्रह्मन्

कामं कन्या स्वयंवरे ॥ स विचिंत्याप्रियं स्त्रीणां जरठोऽयमसंमतः ॥ अस्तु तावत् प्रसंगात्सौभरेश्चरि

तमाह । तेषामिति यावत्समाप्ति ॥ तेषां स्वसारः मांधातुः कन्याः ॥३८॥ ननु महातापसस्य कुतो विवाहप्रसंगः ॥

कथं वा जरठं जरंतं राजकन्या वव्रिरे । तदाह यमुनांतर्जल इति षड्भिः ॥३९॥ नृपं मांधातारं ॥ सोऽपि मांधाता स्वयं

वरे कामं गृह्यतामित्याह ॥४०॥ स विप्रः स्त्रीणामप्रियं मां विचिंत्य नेनाहं प्रत्याख्यातः तत आत्मानं तथा साध

यिष्यामीति व्यवसितः निश्चितवानिति द्वयोरन्वयः अप्रियत्वे हेतुः जरठो हं इ ॥ ॥

राम॰
१२

इतीएतैः कर्मभिः पुरंजयादिनामभिरादृतः व्याहृतः ॥ पाठांतरे आहुतइत्यर्थः ॥१९॥२०॥ शावस्तिः शावस्तस्य पुत्रः कुव
लयाश्वकाएव धुंधुमार इति ख्यातः ॥२१॥ तत्र कारणमाह ॥ य इति ॥ सुतानामेकविंशत्या सहस्रैर्वृतः सन् हतवान् धुंधु

जित्वा पुरं धनं सर्वं सश्रीकं वज्रपाणये ॥ प्रत्ययच्छत्स राजर्षिरिति नामभिराहुतः ॥१९॥ पुरंजयस्य पुत्रोभूदने
नास्तत्सुतः पृथुः ॥ विश्वरंधिस्ततश्चंद्रो युवनाश्वश्च तत्सुतः ॥२०॥ शावस्तस्तत्सुतो येन शावस्ती निर्ममे पुरी
बृहदश्वस्तु शावस्तिस्ततः कुवलयाश्वकः ॥२१॥ यः प्रियार्थमुत्तंकस्य धुंधुनामासुरं बली ॥ सुतानामेकविंशत्या
सहस्रैरहनद्वृतः ॥२२॥ धुंधुमार इति ख्यातस्तत्सुतास्ते च जज्वलुः ॥ धुंधोर्मुखाग्निना सर्वे त्रय एवावशेषिताः
॥२३॥ दृढाश्वः कपिलाश्वश्च भद्राश्व इति भारत ॥ दृढाश्वपुत्रो हर्यश्वो निकुंभस्तत्सुतः स्मृतः ॥२४॥ बर्हणाश्वो
निकुंभस्य कृशाश्वोथास्य सेनजित् ॥ युवनाश्वोभवत्तस्य सोनपत्यो वनं गतः ॥२५॥ भार्याशतेन निर्विण्ण ऋषयो
स्य कृपालवः ॥ इष्टिं स्म वर्त्तयां चक्रुरैंद्रीं ते सुसमाहिताः ॥२६॥ राजा तद्यज्ञसदनं प्रविष्टो निशि तर्षितः ॥
दृष्ट्वा शयानान्विप्रांस्तान्पपौ मंत्रजलं स्वयं ॥२७॥ उत्थितास्ते निशम्याथ व्युदकं कलशं प्रभो ॥ पप
च्छुः कस्य कर्मेदं पीतं पुंसवनं जलं ॥२८॥ राज्ञा पीतं विदित्वाथ ईश्वरप्रहितेन ते ॥ ईश्वराय नमश्चक्रु
रहो दैवबलं बलं ॥२९॥ ततः काल उपावृत्ते कुक्षिं निर्भिद्य दक्षिणां ॥ युवनाश्वस्य तनयश्चक्रवर्ती जजा
न ह ॥३०॥ कं धास्यति कुमारोयं स्तन्ये रोरूयते भृशं ॥ मांधाता वत्स मा रोदीरितींद्रो देशिनीमदात् ॥३१॥

मार इति चेति चकारस्यान्वयः ॥२२॥२४॥ अथ तस्मान्निकुंभात्कृशाश्वः ॥२५॥ भार्याणां शतेन सह अस्य पुत्रार्थमिंद्र
देवत्यामिष्टिं वर्त्तयामासुः ॥ सम्यगाश्चर्यं ॥२६॥ तदेवाह ॥ राजेति ॥ षड्भिः तर्षितस्तृषितः सन् जलार्थं प्रविष्टः मंत्राभिमंत्रि
तं जलं पत्न्यै देयं स्वयं पपौ ॥२७॥ व्युदकं निरुदकं पुंसवनं पुत्रोत्पत्तिकारणं ॥२८॥ अहो दैवबलमेव मुख्यं बलं पुरु
षबलं तु न किंचिदिति वदंतः ईश्वराय नमस्कारं चक्रुः ॥२९॥३०॥ अयं कं धास्यति पास्यतीति दुःखितेषु विप्रेषु क्रंदत्सु

संश्वासौ चरितव्रतश्चायो दंतस्य ब्रह्मतपः ॥४८॥ मिथुनव्रतिनां दांपत्यधर्म्मवतां चेत् यदि मत्संगस्तर्हि तद्व्रतिगु
ईश्वरार्थधर्म्मपरेषु वकाप्येद् इति शेषः ॥५२॥ संगाज्जातं दोषप्रपंचयति एक इति पंचाशता भार्याभिः संबंधात्स्त्री
संअभ्व मित्यर्थः ॥ ततश्च सुतैः पंचसहस्रसर्गाः आसं प्रत्येकं तासु पुत्रशतरूपेणोत्पत्तेः उभयकृत्या निणि द्विक

अहो इमं पश्यत मे विनाशं तपस्विनः सच्चरितव्रतस्य ॥ अंतर्जले वारिचरप्रसंगात्प्रच्यावितं ब्रह्म चिरं
धृतं यत् ॥५०॥ संगं त्यजेत मिथुनव्रतिनां मुमुक्षुः सर्वात्मना न विसृजेद्बहिरिंद्रियाणि ॥ एकश्चरन्रह
सि चित्तमनंत ईशे युंजीत तद्व्रतिषु साधुषु चेत्प्रसंगः ॥५१॥ एकस्तपस्व्यहमथांभसि मत्स्यसंगात्पं
चाशदासमुत पंचसहस्रसर्गाः ॥ नांतं व्रजाम्युभयकृत्यमनोरथानां मायागुणैर्हृतमतिर्वि
षयेर्थभावः ॥५२॥ एवं वसन्गृहे कालं विरक्तो न्यासमास्थितः ॥ वनं जगामानुययुस्तत्पत्न्यः पति
देवताः ॥५३॥ तत्र तप्त्वा तपस्तीक्ष्णमात्मकर्षणमात्मवान् ॥ सहैवाग्निभिरात्मानं युयोज परमा
त्मनि ॥५४॥ ताः स्वपत्युर्महाराज निरीक्ष्याध्यात्मिकीं गतिं ॥ अन्वीयुस्तत्प्रभावेन अग्निं शांतमिवा
र्चिषः ॥५५॥ इति श्रीभागवते नवमस्कंधे षष्ठोध्यायः ॥ शुक उवाच ॥ मांधातुः पुत्रप्रवरो योंबरी
षः प्रकीर्तितः ॥ पितामहेन प्रवृतो यौवनाश्वश्च तत्सुतः ॥१॥ पारत्रिकाणि कर्माणि तद्विषयाणां मनोर
थानां अर्थभावः अर्थबुद्धिमान् ॥५२॥ न्यासोऽत्र संगत्याग एव वानप्रस्थधर्म इत्यर्थः ॥५३॥५४॥ आध्यात्मिकीं गतिं
ब्रह्मणि लयं ॥५५॥ इति नवमे षष्ठः ॥ मांधातुर्वंशः प्रोक्तः सप्तमे यत्र गीयते । पुरुकुत्सस्य चाख्यानं हरिश्चं
द्रस्य चोत्तमं ॥ पुत्रप्रवरः पुत्रश्रेष्ठः स पितामहेन युवनाश्वेन प्रवृतः पुत्रत्वेन स्वीकृतः अत एव त
स्य मांधातृप्रवर्ग्यत्वं तत्सुतः ॥ अंबरीषस्य सुतः ॥१॥ ॥ ॥ ॥

वलीभिर्युक्तः पलितश्च राजत्कः कंपमान शिराः तापसत्वादिनावाश्च असम्मतोहमिति कृत्वा ॥४१॥ तथेत्य स्पपपंचः सुरस्त्रीणामपीप्सितं किं पुनर्मनुजेंद्राणां याः स्त्रियः तासामिति ॥४२॥ ततः किं वृत्तं तद्राह मुनिरिति द्वाभ्यां क्षत्रा प्रतीहारेण पंचाशताऽपराजकन्याभिः साकाः नवरोवृतः ॥४३॥४४॥ तस्य गार्हस्थ्यं वर्ण्यति स इति चतु

वलीपलित एजत्क इत्यहं प्रत्युदाहृतः ॥४१॥ साधयिष्ये तथात्मानं सुरस्त्रीणामपीप्सितं ॥ किं पुनर्मनुजेंद्राणामिति व्यवसितः प्रभुः ॥४२॥ मुनिः प्रवेशितः क्षत्त्रा कन्यांतःपुरमृद्धिमत् ॥ वृतश्च राजकन्याभिरेकः पंचाशता वरः ॥४३॥ तासां कलिरभूद्भूयांस्तदर्थेपोह्य सौहृदं ॥ ममानुरूपो नायं व इति तद्गतचेतसां ॥४४॥ स बह्वृचस्ताभिरपारणीयतपःश्रियानर्घ्यपरिछदेषु ॥ गृहेषु नानोपवनामलांभःसरस्सु सौगंधिककाननेषु ॥४५॥ महार्हशय्यासनवस्त्रभूषणस्नानानुलेपाभ्यवहारमाल्यकैः ॥ स्वलंकृतस्त्रीपुरुषेषु नित्यदा रेमेनुगायत द्विजभृंगवंदिषु ॥४६॥ यद्गार्हस्थ्यं तु संवीक्ष्य सप्तद्वीपवतीपतिः ॥ विस्मितः स्तंभमजहात्सार्वभौमश्रियान्वितं ॥४७॥ एवं गृहेष्वभिरतो विषयान्विविधैः सुखैः ॥ सेवमानो न चातुष्यदाज्यस्तोकैरिवानलः ॥४८॥ स कदाचिदुपासीन आत्मापह्नवमात्मनः ॥ ददर्श बह्वृचाचार्यो मीनसंगसमुत्थितं ॥४९॥

भिः बह्वृच इति मंत्र सामर्थ्ययुक्तं ताभिः सह रेमे इत्यन्वयः अपारणीयं दुरंतं यत्तपः तस्य श्रिया समृद्ध्या अनर्घ्याः परिछदा येषु तथा नानाविधेषूपवनेषु च अमलान्यंभांसि येषां तेषु सरःसु च कथंभूतेषु सौगंधिकानां कह्लाराणां च काननानि स्तोमा येषु ॥४५॥ कथंभूतेषु गृहादिषु स्वलंकृताः स्त्रियः पुरुषाश्च येषु अनुगायंतो द्विजाः पक्षिणः भृंगाश्च वंदिनश्च येषु कथंभूतः महार्हशय्यादिभिरुपलक्षितः सन् ॥४६॥ स्तंभं गर्वं ॥४७॥ आज्यस्तोकैर्घृतबिंदुभिः ॥४८॥ इदानीं तस्यानुतापपूर्वकं वानप्रस्थाश्रममाह स कदाचिदिति सप्तभिः ॥

हरिश्चंद्रोहवैधसऐक्ष्वाकोराजाअपुत्रआसेत्यादिश्रुतिप्रसिद्धंहरिश्चंद्रस्यचरितमाहसोनपत्यइत्यादियाव
त्समाप्ति॥ कथंशरणंयातस्तदाहपुत्रोजायतां॥८॥ यदिवीरःपुत्रोमेजायेततततितेनेपुरुषपशुनात्वायजेय
जामीतिभाषयातथैतत्कृतवतावरुणेननिमित्तेनास्यरोहितोनामपुत्रोजातः॥९॥ जातेपुत्रेसवरुणोजातः॥

सोनपत्योविषण्णात्मानारदस्योपदेशतः॥ वरुणंशरणंयातःपुत्रोमेजायतांप्रभो॥८॥ यदिवीरोमहा
राजतेनैवत्वांयजाइतितथेतिवरुणेनास्यपुत्रोजातस्तुरोहितः॥९॥ जातःपुत्रोह्यनेनांगमांयजस्वे
तिसोब्रवीत्॥ यदापशुर्निर्दशःस्यादथमेध्योभवेदिति॥१०॥ निर्दशेचसआगत्ययजस्वेत्याहसो
ब्रवीत्॥ दंताःपशोर्यज्जायेरन्नथमेध्योभवेदिति॥११॥ जातादंतायजस्वेतिसप्रत्याहाथसोब्रवीत्॥
यदापतंत्यस्यदंताअथमेध्योभवेदिति॥१२॥ पशोर्निपतितादंतायजस्वेत्याहसोब्रवीत्॥ यदापशोः
पुनर्दंताजायंतेथपशुःशुचिः॥१३॥ पुनर्जातायजस्वेतिसप्रत्याहाथसोब्रवीत्॥ सान्नाहिकोयदारा
जन्राजन्योथपशुःशुचिः॥१४॥ इतिपुत्रानुरागेणस्नेहयंत्रितचेतसा॥ कालंवंचयतातंतमुक्तोदेव
स्तमैक्षत॥१५॥ रोहितस्तदभिज्ञायपितुःकर्मचिकीर्षितं॥ प्राणप्रेप्सुर्धनुःपाणिररण्यंप्रत्यप
द्यत॥१६॥ पितरंवरुणग्रस्तंश्रुत्वाजातमहोदरं॥ रोहितोग्राममेयायतमिंद्रःप्रत्यषेधत॥१७॥

सुतोमामनेनयजस्वेत्यब्रवीत्॥ यदापशुर्निर्दशःनिर्गतदशदिवसःस्यादितिअत्रसराजाब्रवीदित्यनु
षंगः॥१०॥ राजन्हेवरुणराजन्यःपशुर्यदासांनाहिकःकवचसंबंधार्हःसंग्रामसमर्थः॥ अथतदाशुचिरि
त्येवंतंतंकालंवंचयताराज्ञाउक्तः॥१४॥ प्रार्थितोदेवोवरुणःतंतंकालंप्रत्यैक्षतेत्यर्थः॥१५॥ चिकीर्षितंआत्म
नापशुनावरुणायजनं॥१६॥ ततश्चकुपितेनवरुणेनग्रस्तंअतएवजातंमहदुदरंयस्यतंपितरंश्रुत्वा॥१७॥

इमे यौवनाश्वांबरीषहारीता मांधातृगोत्रस्य प्रवराः अवांतरविशेषप्रवर्त्तकाः पद्ययौवनाश्वविशेषाणां पितामहेन मांधात्रा सह आर्षेयप्रवरत्वोपवृत्तेः मांधाता प्रवरो येयात इमे अंबरीषयौवनाश्वहारीताः यथाहाश्वलायनः हरितकुत्सपिंगगर्दभभेममगर्णवानामंगिरसांबरीषयौवनाश्वेति मांधाता रत्यैके अंबवतो ती त्यांगिरसमांधात्रंबरीषयौवनाश्वेती ति आंगिरसहारीतेति विज्ञायत एषः ॥१॥ पुरुकुत्सस्य वंशं कथयिष्यन्नादौ तावत्तस्योद्वाहप्रभावं चाह ॥ उरगेभ्यो भीतिभियोदत्तां नर्मदां तया ॥२॥ वेध्यान्वधाद्दीनस च पुरुकुत्सो नागाद्धव्ववरोभूत्वरमाह ॥ इदं

हारीतस्तस्य पुत्रोभूत् मांधातृप्रवरा इमे ॥ नर्मदा भ्रातृभिर्दत्ता पुरुकुत्साय योरगैः ॥ तया रसातलं नीतो भुजगेंद्रप्रयुक्तया ॥२॥ गंधर्वानवधीत्तत्र वध्यान्वै विभुशक्तिधृत ॥ नागाल्लब्ध्ववरः सर्पादभयं स्मरतामिदं ॥३॥ त्रसद्दस्युः पौरुकुत्सो यो नरण्यस्य देहकृत ॥ हर्य्यश्वस्तत्सुतस्तस्मादरुणोथ त्रिबंधनः ॥४॥ तस्य सत्यव्रतः पुत्रस्त्रिशंकुरिति विश्रुतः ॥ प्राप्तश्चंडालतां शापाद्गुरोः कौशिकतेजसा ॥५॥ सशरीरो गतः स्वर्गमद्यापि दिवि दृश्यते ॥ पातितोवाक्शिरा देवैस्तेनैव स्तंभितो बलात् ॥६॥ त्रैशंकवो हरिश्चंद्रो विश्वामित्रवसिष्ठयोः ॥ यन्निमित्तमभूद्युद्धं पक्षिणोर्बहुवार्षिकं ॥७॥

नर्मदया रसातलं नयनादि

कं स्मरतां सर्पादभयमिति ॥३॥ देहकृत्पिता ॥ त्रसद्दस्योः सुतोऽनरण्यः दहृर्य्यश्व ॥४॥ त्रयः शंकवः दुःखहेतवो दोषा यस्यासौ त्रिशंकुः तदुक्तं हरिवंशे पितुश्चापरितोषेण गुरोर्दोग्ध्रीवधेन च ॥ अप्रोक्षितोपयोगाच्च त्रिविधस्ते व्यतिक्रम इति परिणीयमानविप्रकन्यापहरणात्त ॥ क्रुद्धस्य गुरोः पितुः शापात्कौशिकस्य विश्वामित्रस्य तेजसा प्रभावेन ॥५॥ तेनैव कौशिकेन ॥६॥ पक्षिणोराडीबकयोः विश्वामित्रो राजसूयदक्षिणा बलेन हरिश्चंद्रं सर्वस्वमपहृत्य यातयामास तत्कृत्वा कुपितो वसिष्ठोपि विश्वामित्रं त्वमाडी भवेति शशाप सोपि त्वं बको भवेति व

अष्टमे रोहितस्योक्तो वंशो यत्राभवन्नृपः॥ सगरः कपिलाद्येन यातं निर्दग्ध्य स्वसूनवः॥ चंपस्तस्माद्भवेन चंपापुरी विनिर्मिता अतः चंपात्सुदेवः॥१॥ हृतभूर्यस्य॥२॥ और्वेण ऋषिणा आत्मानं देहं प्रजावन्तं सगर्भं॥३॥ गरो विषं तेन

शुक उवाच॥ हरितो रोहितसुतश्चंपस्तस्माद्विनिर्मिता॥ चंपापुरी सुदेवोऽतो विजयो यस्य चात्मजः॥१॥
भरुकस्तत्सुतस्तस्माद्वृकस्तस्यापि बाहुकः॥ सोरिभिर्हृतभूराजा सभार्यो वनमाविशत्॥ वृद्धं तं पं
चतां प्राप्तं महिष्यनुमरिष्यति॥ और्वेण जानतात्मानं प्रजावंतं निवारिता॥३॥ आज्ञायास्यै सपत्नी
भिर्गरो दत्तोऽन्धसा सह॥ सह तेनैव संजातः सगराख्यो महायशाः॥४॥ सगरश्चक्रवर्त्यासीत्सागरो य
त्सुतैः कृतः॥ यस्तालजंघान्यवनान्शकान्हैहयबर्बरान्॥५॥ नावधीद्गुरुवाक्येन चक्रे विकृतवे
षिणः॥ मुंडान्श्मश्रुधरान्कांश्चिन्मुक्तकेशार्द्धमुंडितान्॥६॥ अनंतर्वाससः कांश्चिदबहिर्वाससोऽ
परान्॥ सोश्वमेधैरयजत सर्ववेदसुरात्मकं॥७॥ और्वोपदिष्टयोगेन हरिमात्मानमीश्वरं॥ तस्योत्सृष्टं
पशुं यज्ञे जहाराश्वं पुरंदरः॥८॥ सुमत्यास्तनया दृप्ताः पितुरादेशकारिणः॥ हयमन्वेषमाणास्ते समं
तान्न्यखनन्महीं॥९॥ प्रागुदीच्यां दिशि हयं ददृशुः कपिलांतिके॥ एष वाजिहरश्चौर आस्ते मीलि
तलोचनः॥१०॥ हन्यतां हन्यतां पाप इति षष्टिसहस्रिणः॥ उदायुधा अभिययुरुन्मिमेष तदा मुनिः
॥११॥ स्वशरीराग्निना तावन्महेंद्रहृतचेतसः॥ महद्व्यतिक्रमहता भस्मसादभवन्क्षणात्॥१२॥

गरेण सहैव जातः॥४॥५॥ गुरुवाक्येन और्ववचनेन कांश्चिदहत्वैव विकृतवेषिणश्चक्रे तदेवाह॥ मुंडानि
तिमुक्तकेशानर्द्धमुंडितांश्च॥६॥७॥ और्वेण योपदिष्टो योगस्तदुपायस्तेन॥८॥ तस्य द्वे भार्ये सुमतिः केशिनी च तत्र
सुमत्याः पुत्राणामभावमस्तु चाह सुमत्याइति षड्भिः॥९॥ एष वाजिहर इति ब्रुवंतो भिययुः षष्टिसहस्राणि
परिच्छेदकतया संति येषां॥ उन्मिमेष लोचनोन्मीलनं चकार॥११॥ १२॥ ॥

समां वर्षं ॥१७॥ द्वितीये च वर्षे ऽरण्यादागत्य अभ्येत्याभ्येत्य तथैव तं प्रति निषेधन किंचित् किंचिदाह ॥१९॥ २०॥ वरुणेन मुक्तमुदरं
यस्य स महत्सु कथासु यशो यस्य सः ॥२१॥ आत्मवान् जमदग्निरध्वर्युर्भूत् आयास्यो मुनिः सामगः उद्गाता अभूदित्यर्थः ॥२२॥
उपरिष्टात् विश्वामित्रसुताख्यानप्रसंगेन ॥२३॥ अव्याहतां गतिं ज्ञानं ॥ तामेव गतिमाह ॥ साद्धिभ्यां मनः पृथिव्यां
धारयन् ज्ञानकलां ध्यात्वा तया अज्ञानं विनिर्दहन् तां च हित्वा मुक्तो मुक्तबंधनस्तस्थौ विप्रवेयः मनोमलोऽस्ति

भ्रमेः पर्यटन् पुण्यं तीर्थक्षेत्र निषेवणैः ॥ रोहिताया दिशच्छक्रः सोऽप्यरण्येऽवसत्समां ॥१८॥ एवं द्वितीये
तृतीये चतुर्थे पंचमे तथा ॥ अभ्येत्याभ्येत्य स्थविरो विप्रो भूत्वाह वृत्रहा ॥१९॥ षष्ठं संवत्सरं तत्र चरित्वा
रोहितः पुरीं ॥ उपव्रजन्नजीगर्त्तादक्रीणान्मध्यमं सुतं ॥ शुनःशेपं पशुं पित्रे प्रदाय समवंदत ॥२०॥ ततः
पुरुषमेधेन हरिश्चंद्रो महायशाः ॥ मुक्तोदरोऽयजद्देवान् वरुणादीन् महत्कथः ॥२१॥ विश्वामित्रोऽभवत्त
स्मिन् होता चाध्वर्युरात्मवान् ॥ जमदग्निरभूद्ब्रह्मा वसिष्ठोऽयास्यः सामगः ॥२२॥ तस्मै तुष्टो ददाविंद्रः
शातकौंभमयं रथं ॥ शुनःशेपस्य माहात्म्यमुपरिष्टात्प्रचक्ष्यते ॥२३॥ सत्यं सारं धृतिं दृष्ट्वा सभार्यस्य
च भूपतेः ॥ विश्वामित्रो भृशं प्रीतो ददावव्याहतां गतिं ॥२४॥ मनः पृथिव्यां तामद्भिस्तेजसापोऽनिलेन तत् ॥
खे वायुं धारयंस्तच्च भूतादौ तं महात्मनि ॥२५॥ तस्मिन् ज्ञानकलां ध्यात्वा तयाऽज्ञानं विनिर्दहन् ॥ हित्वा
तां स्वेन भावेन निर्वाणसुखसंविदा ॥ अनिर्देश्याप्रतर्क्येण तस्थौ विध्वस्तबंधनः ॥२६॥ इति श्रीभाग
वते महापुराणे नवमस्कंधे हरिश्चंद्रोपाख्याने नाम सप्तमोऽध्यायः ॥

सारः मनश्चान्नमयं अन्नमयं हि सौ
म्य मन इति श्रुतेः अन्नोऽत्र शब्दवाच्यायां पृथिव्यां मनो धारयन् एकीकुर्वन् तां पृथिवीमद्भिरेकीकुर्वन् अपस्ते
जसा तत्तेजोऽनिलेन तं च खे तं च भूतादौ अहंकारे तं च भूतादिं महात्मनि महत्तत्त्वे ॥२५॥ तस्मिन् विषयमुक्ताकारवृ
त्त्यज्ञानकलां ज्ञानांशमात्मत्वेन ध्यात्वा तया ध्यानवृत्तिरूपया आत्मावरकमज्ञानं विनिर्दहन् निर्वाणसुखसं
विदा तां च हित्वा मुक्तबंधनः सन् निर्देश्यनाप्रतर्क्येण स्वेन भावेन स्वरूपेण तस्थौ ॥२६॥ इति नवमे सप्तमः ॥

अजानंतोवजानंतोप्यनुकंप्यावयंत्विति ॥ तु स्थावषड्ड्रिरीशानसंस्तुमानेवमाशयः ॥ २१ ॥ अजननः अजः ब्रह्मापित्वा
मद्यापिनपश्यतिनचबुध्यतेकथंभूतं ॥ आत्मनः स्वस्मात्परंपरमेश्वरंकैर्हेतुभिः समाधियुक्तिभिः समाधि
नाप्यपरोक्षंनपश्यतियुक्तिभिः परोक्षमपिसम्यग्नबुध्यतइत्यर्थः ॥ अपरे अर्वाचीनास्तुकुतस्त्वपश्येयुः अ
र्वाचीनत्वेहेतुः ॥ तस्यब्रह्मणः मनश्चशरीरंच ॥ धीश्चसत्वतमोरजः कार्याणिताभिर्येविविधादेवतिर्य
ङ्नराणांसर्गाः तेषुसृष्टाः ॥ तत्रापिवयंअप्रकाशाः अज्ञाः कुतः पश्यामेत्यर्थः ॥ २२ ॥ अपरेत्तर्हिकिंपश्यंति

तत्रासीनंमुनिर्वीक्ष्यकपिलाख्यमधोक्षजं ॥ अस्तौत्समाहितमनाः प्रांजलिः प्रणतोमहान् ॥ २१ ॥
असुमानुवाच ॥ नपश्यतित्वांपरमात्मनोऽजनोनबुध्यतेद्यापिसमाधियुक्तिभिः ॥ कुतोपरेतस्य
मनःशरीरधीविसर्गसृष्टावयमप्रकाशाः ॥ २२ ॥ येदेहभाजस्त्रिगुणप्रधानागुणान्विपश्यंत्युतवा
तमश्च ॥ यन्माययामोहितचेतसस्तेविदुःस्वसंस्थंनबहिःप्रकाशाः ॥ २३ ॥ तंत्वामहंज्ञानघ
नंस्वभावप्रध्वस्तमायागुणभेदमोहैः ॥ सनंदनाद्यैर्मुनिभिर्विभाव्यंकथंविमूढःपरिभावयामि २४

तदाह येदेहभाजस्तेस्वास्मिन्सम्यक्स्थितमपित्वांनविदुः किंतुगुणानेवविपश्यंति ॥ अथवानगुणान
पि अपितुतमएवपश्यंति ॥ यतस्त्रिगुणाबुद्धिरेवप्रधानंतेषां अतोबाह्यएवप्रकाशोज्ञानंयेषां । बुद्धिपरतं
त्रतयाजाग्रत्स्वप्नयोर्विषयान्पश्यंति ॥ सुषुप्तौतमएवकेवलंनतुनिर्गुणंत्वां ॥ सर्वत्रहेतुः ॥ यत यतः यस्य
तवमायंयतिवामोहितंचेतोयेषांते ॥ २३ ॥ तथाप्यहंविचारेणज्ञास्यामीतिचेत्तत्राह ॥ तंत्वामहंविमूढः
कथंपरिभावयामिविचारयामिकथंभूतंज्ञानघनंशुद्धज्ञानमूर्तिंस्वतएवप्रध्वस्तोमायागुणनि
मित्तोभेदमोहोयेषांतैर्विभाव्यंविचिंत्यं अयंभावः ज्ञानघनत्वात्तावत्ज्ञानविषयत्वंविचाराविषय
त्वेपिमाययावृतोरभिभूतोहंनविचारेसमर्थइति ॥ २४ ॥ ॥ ॥ ॥

केचित्तु कपिलस्य कोपाग्निना दग्धा इति वर्णयंति। तन्निराकरोति नेति। कुत इत्यत आह। सत्त्वधामनि शुद्धसत्त्वमूर्तौ जगतः पवित्रं शुद्धिकरं आत्मा यस्य तस्मिन् कथं विभाव्यते संभाव्यते। असंभावनायां दृष्टांतः भुवो रजः खे कथं संभाव्यत इति॥१३॥ किंच यस्येरिता प्रवर्तिता तस्य च विपश्चितः सर्वज्ञस्य कथं पृथङ्मतिः शत्रुमित्रादिभेददृष्टिः॥१४॥ तदेवं सुमत्याः पुत्रेषु मृतेषु केशिन्याः पौत्रेणांशुमतानीतः पितृव्योद्धाराय प्रयत्नश्च कृत इति दर्शयितुमाह द्वाभ्यां। योऽसमंजस इत्युक्तः केवलमुक्तः वस्तुतस्तु समंजस एव स तु केशिन्याः सुतः तेन जत्वमिव

नसाधुवादो मुनिकोपभर्जिता नृपेंद्रपुत्रा इति सत्त्वधामनि। कथं तमो रोषमयं विभाव्यते जगत्पवित्रात्मनि खे रजो भुवः॥१३॥ यस्येरिता सांख्यमयी दृढेह नौर्यया मुमुक्षुस्तरते दुरत्ययं। भवार्णवं मृत्युपथं विपश्चितः परात्मभूतस्य कथं पृथङ्मतिः॥१४॥ योऽसमंजस इत्युक्तः स केशिन्यां नृपात्मजः। तस्य पुत्रोंऽशुमान्नाम पितामहहिते रतः॥१५॥ असमंजस आत्मानं दर्शयन्नसमंजसं। जातिस्मरः पुरा संगाद्योगी योगाद्विचालितः॥१६॥ आचरन् गर्हितं लोके ज्ञातीनां कर्म विप्रियं। सरय्वां क्रीडतो बालान् प्रास्यदुद्वेजयन् जनं॥१७॥ एवं वृत्तः परित्यक्तः पित्रा स्नेहमपोह्य वै। योगैश्वर्येण बालांस्तान् दर्शयित्वा ततो ययौ॥१८॥ अयोध्यावासिनः सर्वे बालकान् पुनरागतान्। दृष्ट्वा विसिस्मिरे राजन् राजा चाप्यन्वतप्यत॥१९॥ अंशुमांश्चोदितो राज्ञा तुरंगान्वेषणे ययौ। पितृव्यखातानुपथं भस्मांति ददृशे हयं॥२०॥

अतीतवान् अस्यति। तस्यैव नृपस्यात्मनो देहाज्जातः॥१५॥ तस्य कथामाह चतुर्भिः। असमंजसः पुरा पूर्वजन्मनि योगी सन् संगाद्धेतोः योगाद्विचालितः॥१६॥ अतः इदानीं जातिस्मरः सन् संगपरिहाराय जनमुद्वेजयन् लोके गर्हितं ज्ञातीनां च विप्रियं कर्माचरन्। क्रीडतो बालान् सरय्वां प्रास्यत् प्राक्षिपत् इति द्वयोरन्वयः॥१७॥ एवंविधं वृत्तं कर्म यस्य सः॥१८॥१९॥ पितृव्यखातमनु यः पंथाः तं ययौ। भस्मांति भस्मसमीपे॥२०॥

नवमेऽंशुमतोवंशःखट्वांगावधिवर्ण्यते॥ गंगांभूतलमानिन्येयस्यपौत्रोभगीरथः॥ यथासगरःपौत्रायराज्यंदत्वातपः
स्तेपेतथाअंशुमांश्चपुत्रायराज्यंदत्वामहांतकालंतपस्तेपइतिचकारस्यार्थः॥ नाशक्नोत्गंगामानेतुमितिशेषःसंस्थि
तःमृतः १ कालंमृत्युमेयिवान्॥ प्राप्तः॥ २॥ तंप्रत्यात्मानंदर्शयामासनवरदास्मीतिगंगयोक्तःसन्स्वमभिप्रायंप्र

श्रीशुकउवाच॥ अंशुमांश्चतपस्तेपेगंगानयनकाम्यया॥ कालंमहांतंनाशक्नोत्ततःकालेनसंस्थितः॥ १॥ दि
लीपस्तत्सुतस्तद्वदशक्तःकालमेयिवान्॥ भगीरथस्तस्यपुत्रस्तेपेससुमहत्तपः॥ २॥ दर्शयामासतंदेवीप्र
सन्नावरदास्मिते॥ इत्युक्तःस्वमभिप्रायंशशंसावनतोनृपः॥ ३॥ कोऽपिधारयितावेगंपतंत्यामेमहीत
ले॥ अन्यथाभूतलंभित्वानृपयास्येरसातलं॥ ४॥ किंचाहंनभुवंयास्येनरामय्यामृजंत्यघं॥ मृजामित
दघंकुत्रराजंस्तत्रविचिंत्यतां॥ ५॥ भगीरथउवाच॥ साधवोन्यासिनःशांताब्रह्मिष्ठालोकपावनाः॥ हरं
त्यघंतेऽंगसंगात्तेष्वास्तेह्यघभिद्धरिः॥ ६॥ धारयिष्यतितेवेगंरुद्रस्त्वात्माशरीरिणां॥ यस्मिन्नोतमि
दंप्रोतंविश्वंशाटीवतंतुषु॥ ७॥ इत्युक्त्वासनृपोदेवंतपसातोषयच्छिवं॥ कालेनाल्पीयसाराजन्त
स्येशःसमतुष्यत॥ ८॥ तथेतिराज्ञाभिहितंसर्वलोकहितःशिवः॥ दधारावहितोगंगांपादपूतजलांहरेः॥ ९॥

वंजोद्धराणांशशंसकथयामास॥ ३॥ आहगंगाकोऽपिगगनात्पतंत्यामेवेगंधारयिष्यति॥ ४॥ किंचआमृजंतिक्षा
लयिष्यंतितत्रोपायोविचिंत्यतां॥ ५॥ हरंतीतिहरिष्यंति॥ अघंभिनत्तीत्यघभित्॥ ६॥ आत्माकथंभूतःयस्मिन्नि
दंविश्वमोतंग्रथितंऊर्ध्वतंतुषुशाटीवपटइवप्रोतंचतिर्यक्तंतुषुपटइवअसौसर्वाधारस्त्वद्वेगंधार
यिष्यतीत्यर्थःइतिएवंगंगामुक्त्वातत्क्षुत्वेतिपाठेआवपित्वेत्यर्थः॥ ८॥ राज्ञाभिहितंतथेत्यंगीकृत्यहरेः
पादेनपूतंजलंयस्याः॥ ९॥

तस्मात्तु हे प्रशांत त्वां पुराणपुरुषं केवलं नमामेत्यन्वयः॥ पुराणपुरुषत्वे हेतुः मायाया गुणाः कर्माणि च विश्वसृष्ट्यादीनि लिंगानि च ब्रह्मादिरूपाणि यस्य तं प्रशांतत्वे हेतुः सदसन्मोक्षो कार्यकारणाभ्यां उपायाभ्यां वा विमुक्तं अतः अनामरूपं॥ तर्ह्यकृतनामरूपं अस्वरूपं किंतु ज्ञानोपदेशाय गृहीतः प्रकटितो देहः शुद्धसत्वमूर्तिर्येन तं यद्वा

प्रशांतमायागुणकर्मलिंगमनामरूपं सदसद्विमुक्तं॥ ज्ञानोपदेशाय गृहीतदेहं नमामहे त्वां पुरुषं पुराणं॥ २५ त्वन्मायारचिते लोके वस्तुबुद्ध्या गृहादिषु भ्रमंति कामलोभेर्ष्यामोहविभ्रांतचेतसः॥ २६॥ अद्य नः सर्वभूतात्मन् कामकर्मेंद्रियाशयः॥ मोहपाशो दृढश्छिन्नो भगवंस्तव दर्शनात्॥ २७ शुक उवाच॥ इत्थं गीतानुभावस्तं भगवान्कपिलो मुनिः॥ अंशुमंतमुवाचेदमनुगृह्य धियान्नृप॥ २८॥ भगवानुवाच॥ अश्वोऽयं नीयतां वत्स पितामह पशुस्तव॥ इमे च पितरो दग्धा गंगांभोऽर्हंति नेतरत्॥ २९॥ तं परिक्रम्य शिरसा॥ प्रसाद्य हयमानयत्॥ सगरस्तेन पशुना क्रतुशेषं समापयत्॥ ३०॥ राज्यमंशुमति न्यस्य निस्पृहो मुक्तबंधनः॥ और्वोपदिष्टमार्गेण लेभे गतिमनुत्तमां॥ ३१॥ इति श्रीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे सगरोपाख्याने अष्टमोऽध्यायः॥

द्वाभ्यां प्रशांतमायेति॥ हे अगुण इति च संबोधनं कर्मभिः सृष्ट्यादिकार्यैर्लिंगानि यस्येति योजना यद्वा प्रशांता मायागुणादयो यस्मिन् इत्येकमेव पदं॥ २५॥ स्वभाग्यं श्लाघते॥ त्वन्मायेति द्वाभ्यां कामादिभिर्विभ्रांतानि चेतांसि येषां ते इमे सर्वे गृहादिषु भ्रमंति॥ २६॥ हे सर्वभूतात्मन्॥ नः अस्माकं त्वत्कृपयैव घटितात् त्वद्दर्शनादतिदृढोऽपि मोहमयः पाशश्छिन्नः कथंभूतः कामादीनामाशयः आश्रयः॥ त्वत्प्रसादेन कृतार्थोऽस्मीत्यर्थः॥ २७॥ २८॥ अर्घ्यं लब्ध्वापि साकांक्षं प्रत्याह इमे चेति॥ २९॥ परिक्रम्येति शुकोक्तिः॥ ३०॥ नवमेऽष्टमः॥ ॥

अभक्ष्यमंजसाविलोक्य।वंनरमांसव्यवहारेण।वसिष्ठएवतंशापंद्वादशवार्षिकंचक्रे॥२२॥रुशतीःतीक्ष्णाःअपःस्व
पादयोर्जहौनान्यत्र॥२३॥तत्रहेतुःदिशइति।एवमनेनमित्रसहत्वमपिदर्शितंमित्रस्यकलत्रस्यवाचःसहनात्॥२४
त्वदेवराक्षसत्वकल्माषांघ्रित्वेचकारणमुक्त्वास्वकर्मणाऽनपत्यइतियदुक्तंतत्प्रपंचयतिव्यवायकालइ

परिवेक्ष्यमाणंभगवान्विलोक्याभक्ष्यमंजसा॥राजानमशपत्क्रुद्धोरक्षोह्येवंभविष्यसि॥२२॥रक्षःकृतंतद्वि
दित्वाचक्रेद्वादशवार्षिकं॥सोप्यपोंजलिमादायगुरुंशप्तुंसमुद्यतः॥वारितोमदयंत्यापोरुशतीःपा
दयोर्जहौ॥२३॥दिशःखमवनिंसर्वंपश्यन्जीवमयंनृपः॥राक्षसंभावमापन्नःपादेकल्माषतांगतः।
२४॥व्यवायकालेददृशेवनौकौदंपतीद्विजौ॥क्षुधार्त्तोजगृहेविप्रंतत्पत्न्याऽहाऽकृतार्थवत्॥२५॥नभ
वान्राक्षसःसाक्षादिक्ष्वाकूणांमहारथः॥मदयंत्याःपतिर्वीरनाधर्म्मंकर्त्तुमर्हसि॥२६॥देहिमेपत्यका
मायाअकृतार्थंपतिंद्विज॥देहोयंमानुषोराजन्पुरुषस्याखिलार्थदः॥२८॥तस्मादस्यवधोवीरस
र्वार्थवधउच्यते॥एषहिब्राह्मणोविद्वान्तपःशीलगुणान्वितः॥२९॥आरिराधयिषुर्ब्रह्ममहापुरुष
संज्ञितं॥सर्वभूतात्मभावेनभूतेष्वंतर्हितंगुणैः॥३०॥सोऽयंब्रह्मर्षिवर्यस्तेराजर्षिप्रवराद्विभो॥कथम
र्हतिधर्म्मज्ञवधंपितुरिवात्मजः॥३१॥तस्यसाधोरपापस्यभ्रूणस्यब्रह्मवादिनः॥कथंवधंयथाबभ्रोर्मन्य
तेसम्मतोभवान्॥३२॥

त्यादिनाकर्म्मणाऽअपत्यजइत्यंतेन॥वनमोकोनिवासोययोःतौवनौकसौतौच
दंपतीचपृथक्पदत्वेसकारलोपश्चार्षः॥अकृतार्थवदीनवत्॥अकृतार्थमसमाप्तरतिं॥२५॥सर्वभूतानामात्मे
तिभावनयाआराधयितुमिच्छुः।यद्वासर्वभूतानामात्मभावेनभूतेषुस्थितमपिगुणैरंतर्हितंब्रह्मेतिसंबंधः।पा
ठांतरेअंतर्हितःसोयमित्यनेनान्वयः॥२९॥३०॥भ्रूणस्यश्रोत्रियस्यगर्भस्यसंतइतिवा।बभ्रोःगोःसतांमतोभ

११ प्रसंगात् गंगामाहात्म्यमाह चतुर्भिः ॥ यस्याः जलस्पर्शमात्रेण तत्र केवलं देहभस्मभिरेव न साक्षाद् स्नानेन स्वकृते
न दंडेन हता अपि तांश्च द्धया सेवंते तेति शेषः ॥ १२ स्तत्प्रपंचयति भस्मीभूतेनांगेन यः संगः तेन ॥ १३ । १४ अनंतस्य वि

भगीरथः सराजर्षिर्निन्ये भुवनपावनीं ॥ यत्र स्वपितॄणां देहा भस्मीभूताः स्म शेरते ॥ १० ॥ रथेन वायुवेगेन प्रयांत
मनुधावती ॥ देशान्पुनंती निर्दग्धानासिंचत्सगरात्मजान् ॥ ११ ॥ यज्जलस्पर्शमात्रेण ब्रह्मदंडहता अपि ॥ सगरा
त्मजा दिवं जग्मुः केवलं देहभस्मभिः ॥ १२ ॥ भस्मीभूतांगसंगेन स्वर्याताः सगरात्मजाः ॥ किं पुनः श्रद्धया देवीं ये से
वंते धृतव्रताः ॥ १३ ॥ न ह्येतत्परमाश्चर्यं स्वर्धुन्या यदिहोदितं ॥ अनंतचरणांभोजप्रसूताया भवच्छिदः ॥ १४ ॥
सन्निवेश्य मनो यस्मिन् श्रद्धया मुनयोऽमलाः ॥ त्रैगुण्यं दुस्त्यजं हित्वा सद्यो यातास्तदात्मतां ॥ १५ ॥ श्रुतो भगी
रथाज्जज्ञे तस्य नाभोऽपरोऽभवत् ॥ सिंधुद्वीपस्ततस्तस्मादयुतायुस्ततोऽभवत् ॥ १६ ॥ ऋतुपर्णो नलसखो यो
ऽश्वविद्यामयान्नलात् ॥ दत्वाक्षहृदयं चास्मै सर्वकामस्तु तत्सुतः ॥ १७ ॥ ततः सुदासस्तत्पुत्रो मदयंतीपतिर्नृप ॥
आहुर्मित्रसहं यं वै कल्माषांघ्रिमुत क्वचित् ॥ वशिष्ठशापाद्रक्षोऽभूदनपत्यः स्वकर्मणा ॥ १८ ॥ राजोवाच ॥ किं
निमित्तो गुरोः शापः सौदासस्य महात्मनः ॥ एतद्वेदितुमिच्छामः कथ्यतां न रहो यदि ॥ १९ ॥ शुक उवाच ॥ सौ
दासो मृगयां किंचिच्चरन्रक्षो जघान ह ॥ मुमोच भ्रातरं सोऽथ गतः प्रतिचिकीर्षया ॥ २० ॥ संचिंतयन्नघं राज्ञः
सूदरूपधरो गृहे ॥ गुरवे भोक्तुकामाय पक्त्वा निन्ये नरामिषं ॥ २१ ॥

शेषाणां संनिवेश्येति त्रैगुण्यं देहसंबंधं ॥ १५ । १६
नलस्य सखा अयात् प्राप्तः तत्सुतः ऋतुपर्णस्य सुतः ॥ १७ तत्पुत्रः सौदासः ॥ १८ न रहः न रहस्यं ॥ १९ मृगयां चरन्
कंचिद्राक्षसं जघान तस्य भ्रातरं मुमोच ॥ सभ्राता पलाय्य गतः ॥ २० अघं अनिष्टं सूदः पाचकः तद्रूपधरः स

एतदेवस्वसाधुवृत्तानुस्मरणपूर्वकंतत्कृतेननिश्चयेनदर्शयतितेनेतिसप्तभिः कुलदैवात्ब्रह्मकुलात्सकाशात्मे
प्राणादयोनातिवल्लभाः नातिप्रियाः ॥४३॥ मत्यंमम ॥४४॥ भूतभावनोहरिस्तस्मिन्नेवभावनायस्यसोऽहंतंकामंनवृणे
॥४५॥ तत्रहेतुः पश्यतिविक्षिप्तानीन्द्रियाणिधीश्चयेषांतेदेवाअपि ॥४६॥ अथतस्मात्प्रकृत्यास्वभावेनात्मनिरू

नमेब्रह्मकुलात्प्राणाः कुलदैवान्नचात्मजाः ॥ नश्रियोनमहीराज्यंनदाराश्चातिवल्लभाः ॥४३॥ नबाल्येपिम
तिर्मह्यमधर्मेरमतेक्वचित् ॥ नापश्यमुत्तमश्लोकादन्यत्किंचनवस्त्वहं ॥४४॥ देवैःकामवरोदत्तोमह्यं
त्रिभुवनेश्वरैः ॥ नवृणेतमहंकामंभूतभावनभावनः ॥४५॥ येविक्षिप्तेन्द्रियधियोदेवास्तेस्वहृदिस्थितं ॥
नविंदंतिप्रियंशश्वदात्मानंकिमुतापरे ॥४६॥ अथेशमायारचितेषुसंगंगुणेषुगंधर्वपुरोपमेषु ॥ रूढं
प्रकृत्यात्मनिविश्वकर्तुर्भावेनहित्वातमहंप्रपद्ये ॥४७॥ इतिव्यवसितोबुद्ध्यानारायणगृहीतया ।
हित्वाऽन्यभावमज्ञानंततःस्वंभावमाश्रितः ॥४८॥ यत्तद्ब्रह्मपरंसूक्ष्ममशून्यंशून्यकल्पितं ॥ भगवान्वा
सुदेवेतियंगृणंतिहिसात्वताः ॥४९॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेसूर्यवंशानुकथनेनव
मोध्यायः ॥ शुकउवाच ॥ खट्वांगाद्दीर्घबाहुश्चरघुस्तस्मात्पृथुश्रवाः ॥ अजस्ततोमहाराजस्तस्माद्दशरथोऽभवत् ॥१॥

ढंगुणेषुसंगंविश्वकर्तुर्भावेनहित्वातमेवाहंप्रपद्ये ॥४७॥ अन्यभावंदेहाद्यभिमानरूपमज्ञानंहित्वा ॥४८॥
स्वंभावमेवाह ॥ यत्तदिति ॥ शून्यवत्कल्पितंवागाद्यविषयत्वात्वासुदेवइतियंगृणंतिब्रह्मणाएव
भक्तानुग्रहार्थमाविःकृततनोर्वासुदेवत्वात् ॥४९॥ नवमेनवमः ॥ दशमेप्राहखट्वांगवंशेश्रीरामसंभ
वं ॥ तच्चरित्रंचलंकेशंहत्वायोध्यागमावधि ॥ खट्वांगाच्चदीर्घबाहुः ॥१॥ ॥

२०

त्क्षणमपि येन विना न जीविष्यामि सोऽयं यदि भक्ष्यः क्रियते तर्हि मृतकं यथा मत्प्राणा यान्ति मां पूर्वं भक्षय ॥३२॥ दिधिषुं गर्भाधानकर्तारं ॥३४॥ आधानान्मैथुनात् ॥ हे अकृतप्रज्ञ मृत्युमेवादर्शितः ॥३५॥ ३७ ॥ न देवं कर्मणा अप्रजः ॥३८॥ अबिभ्रद्

यद्ययं क्रियते भक्ष्यस्तर्हि मां खाद पूर्वतः ॥ न जीविष्ये विना येन क्षणं च मृतकं यथा ॥३२॥ एवं करुणभाषिण्या विलपन्त्या अनाथवत् ॥ व्याघ्रः पशुमिवाखादत्सौदासः शापमोहितः ॥३३॥ ब्राह्मणी वीक्ष्य दिधिषुं पुरुषादेन भक्षितं ॥ शोचन्त्यात्मानमुर्वीशमशपत्कुपिता सती ॥३४॥ यस्मान्मे भक्षितः पापकामार्तायाः पतिस्त्वया ॥ तवापि मृत्युराधानादकृतप्रज्ञ दर्शितः ॥३५॥ एवं मित्रसहं शप्त्वा पतिलोकपरायणा ॥ तदस्थीनि समिद्धेऽग्नौ प्रास्य भर्तुर्गतिं गता ॥३६॥ विशापो द्वादशाब्दान्ते मैथुनाय समुद्यतः ॥ विज्ञाय ब्राह्मणीशापं महिष्या स निवारितः ॥३७॥ अत ऊर्ध्वं स तत्याज स्त्रीसुखं कर्मणाप्रजः ॥ वसिष्ठस्तदनुज्ञातो मदयन्त्यां प्रजामधात् ॥३८॥ सा वै सप्त समा गर्भमबिभ्रन्न व्यजायत ॥ जघ्नेऽश्मनोदरं तस्याः सोऽश्मकस्तेन कथ्यते ॥३९॥ अश्मकान्मूलको जज्ञे यः स्त्रीभिः परिरक्षितः ॥ नारीकवच इत्युक्तो निःक्षत्रे मूलकोऽभवत् ॥४०॥ ततो दशरथस्तस्मात्पुत्र ऐडविडस्ततः ॥ राजा विश्वसहो यस्य खट्वाङ्गश्चक्रवर्त्यभूत् ॥४१॥ यो देवैरर्थितो दैत्यानवधीद्युधि दुर्जयः ॥ मुहूर्तमायुर्ज्ञात्वैत्य स्वपुरं संदधे मनः ॥४२॥

धारेत्यर्थः न व्यजायत न प्रासूत ॥ अतो वसिष्ठ एव तस्या उदरमश्मना जघान ॥ स उत्पन्नः सुतोऽश्मकः ॥३९॥ स्त्रीभिः संवेष्ट्य परशुरामात्परिरक्षितः अतो नारीकवच इत्युक्तः निःक्षत्रे सति क्षत्रवंशस्य मूलमभवत् ॥ अतो मूलक इति चोक्तः ॥४०॥ प्रसन्नैर्देवैर्वरं वृणीष्वेत्युक्ते खट्वाङ्गेनोक्तं प्रथमं तावन्ममायुः कथ्यतामिति देवैश्चोक्तं । मुहूर्तमात्रमिति तन्ज्ञात्वा देवैर्दत्तेन विमानेन शीघ्रं स्वपु

लोकेयेवीरास्तेषांसमितौसमाजेोऽशात्रैपंचकंधनुरिक्षुयष्टिमिवलीलयैवादायसज्जीकृत्यमारोपितंविकृष्यमध्येबभं
ज्जहेनपुनस्त्र्यंबकदिनगरिवंतटात्द्वारकानांत्रिभिःशतैरुपनीतंबालगजस्यलीलेवलीलायस्यसः॥६॥त्र
नुरूपाणिस्वयोग्यानिगुणशीलादीनियस्यास्तांसीतांसंज्ञांप्रवृंजरासिअभिलक्ष्योमानोयययातांश्रियंजि॰
त्वाधनुर्भंगमहानादश्रवणक्षुभितस्यभृगुपतेर्दर्पंवनयन्नपनीतवान्॥कथंभूतस्यत्रिसप्तकृ॰
त्वःराजबीजभूम्पांमहीयोकरोत्तस्य॥७॥इदानींपुर्वपद्यइतिश्लोकविग्रहावत्राह्यइति॥कदाचित्के

२)

योलोकवीरसमितौधनुरैशमुग्रंसीतास्वयंवरगृहेत्रिशतोपनीतं॥आदायबालगजलीलइवेक्षुयष्टिं
सज्जीकृतंनृपविकृष्यबभंजमध्ये॥६॥जित्वानुरूपगुणशीलवयोंगरूपांसीताभिधांश्रियमुरस्य
भिलब्ध्वमानां॥मार्गेव्रजन्भृगुपतेर्व्यनयत्प्ररूढंदर्प्पमहीमकृतयस्त्रिरराजबीजां॥७॥यःसत्यपा
शपरिवीतपितुर्निदेशंस्त्रैणस्यचापिशिरसाजगृहेसभार्यः॥राज्यंश्रियंप्रणयिनःसुहृदोनि
वासंत्यक्त्वाययौवनमसूनिवमुक्तसंगः॥८॥रक्षःस्वसुर्व्यकृतरूपमशुद्धबुद्धेस्तस्याःखरत्रि॥
शिरदूषणमुख्यबंधून्॥जघ्नेचतुर्दशसहस्रमपारणीयकोदंडपाणिरटमानउवासकृच्छ्रं॥९॥

ष्यास्तुखेनराज्ञात्वदपेक्षितंदास्यामीतिप्रतिश्रुतं॥ततःश्रीरामस्ययुवराज्याभिषेकसमयेतयाभरतस्य
राज्यंरामस्यचवनेवासःप्रार्थितःतदासत्यपाशेनपरिवीतस्यपितुर्निदेशमाज्ञांशिरसाजगृहेततोरा
ज्यादिकंत्यक्त्वासभार्योवनंययौदुस्त्यजस्यापिसहर्षत्यागेदृष्टांतःमुक्तसंगोयोगीअसून्प्राणान्निवेति
८॥ततःसोरावणस्यस्वसुःसूर्पणखायाःअशुद्धबुद्धेःसीताजिघत्सोःकामातुरायाइतिवारूपंव्यकृत
विकारमनयत्तस्याःखरत्रिशिरोदूषणमुख्यान्बंधूनपेषुतांश्चतुर्दशसहस्रजघानअपारणीयंअल

२ ऋषिभिर्वाल्मीकिमुख्यैर्भूरिवर्णितं त्वया मुहुः श्रुतं । तथापि संक्षेपतः कथ्यमानं शृणु ॥ ३ ॥ ग्रंथकोटिभिराकीर्णमद्भुतरा
मविक्रमं ॥ अध्यायद्वयतो वक्ष्येऽत्र कश्लोके समस्यति ॥ स कोशलेंद्रः श्रीरामः नोऽस्मानवतात् कथंभूतः यो गुर्वि
र्थो पितुः सत्यस्य पालनार्थं त्यक्तराज्यः सन् पद्भ्यां वदति सुकुमाभ्यां पद्भ्यां न देवाह । प्रियायाः पाणिना पि स्पर्शेनाक्लि
रुमायस्योः ताभ्यां प्रतिवनं व्यचरत् ॥ हरींद्रो हनुमान् सुग्रीवो वा अनुजो लक्ष्मणस्ताभ्यां मर्जितापनीतापथरु

तस्यापि भगवानेष साक्षाद्ब्रह्ममयो हरिः । अंशांशेन चतुर्द्धागात्पुत्रत्वं प्रार्थितः सुरैः ॥ २ ॥ रामलक्ष्मणभर
तशत्रुघ्ना इति संज्ञया । तस्यानुचरितं राजन्नृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः । श्रुतं हि वर्णितं भूरि त्वया सीतापतेर्मु
हुः ॥ ३ ॥ गुर्वर्थे त्यक्तराज्यो व्यचरदनुवनं पद्मपद्भ्यां प्रियायाः पाणिस्पर्शाक्षमाभ्यां मजितपथरुजो यो हरींद्रानुजा
भ्यां । वैरूप्याच्छूर्पणख्याः प्रियविरहरुषारोपितभ्रूविजृंभत्रस्ताब्धिर्बद्धसेतुः खलदवदहनः कोशलें
द्रोऽवतान्नः ॥ ४ ॥ विश्वामित्राध्वरे येन मारीचाद्या निशाचराः । पश्यतो लक्ष्मणस्यैव हता नैऋतपुंगवाः ॥ ५ ॥

भ्यां ३

जो मार्गश्रमो यस्य स शूर्पणखायाः वैरूप्यात् कर्णनासिकाच्छेदाद्धेतोः तया प्रत्नोभितेन रावणेनापहारात् प्रियेण क
लत्रेण विरहः तेन रुट् तया आरोपितयोर्भ्रुवोर्विजृंभो ऽवत्रस्तोऽब्धिर्यस्मात् ततस्तद्दत्तापनेन बद्धः सेतु
र्येन ततः खलारावणादय एव दवो वनं तस्य दहनः संक्षेपतो वर्णितं रामचरितं ॥ आदित आरभ्य विस्तरे
णाह ॥ ४ ॥ विश्वामित्राध्वर इत्यादिना यावदुत्तराध्यायसमाप्ति यशपत ॥ एव लक्ष्मणस्यतम प्पनपेक्षेव
हता इत्यर्थः ॥ पश्च द्वानां कोशलेंद्रोऽवतादित्यनेनान्वयः ॥ ५ ॥ ॥ ॥

भा॰न॰
२२

भाषणमेवाह। नत्वामिति द्वाभ्यां। तावत्पर्यंतं नु निश्चितं त्वां न विदाम न जानीम इत्यर्थः। इदानीं तु ज्ञातो-
सीत्याह। यद्धेति पद्यकुपरं यस्येत्यर्थः। यद्धेशोमः सत्वादिभ्यः सुरगणादयो भवंतीति संभवानिति॥ १४॥
कामं यथेच्छं अलमाक्रम्य आपितृयोर्दिः श्रवणमेदपुरीषप्रायं त्रैलोक्यरावणं तितयातं जहि हे वीरयच
पितवजलं प्रति बंधकं न भवति तथापि हे सेतुबद्धो हि ततोहि किमर्थं तेयशसो विस्तारायेतदेवाह
यं सेतुमुपेत्य दुःकरकर्मवीक्षत्वत्याशोगास्यंतिभयास्ते॥ १५॥ तद्वाक्यमभिनंद्य यत्कृतं तदाह

२२

नत्वां वयं जडधियो नु विदाम भूमन्कूटस्थमादिपुरुषं जगतामधीशं। यत्सत्वतः सुरग-
णा रजसः प्रजेशा मन्योश्च भूतपतयः स भवान्गुणेशः॥ १४॥ कामं प्रयाहि जहि विश्रवसोऽ-
वमेहं त्रैलोक्यरावणमवाप्नुहि वीर पत्नीं। बध्नीहि सेतुमिह ते यशसो वितत्यै गायंति दिग्वि-
जयिनो यमुपेत्य भूपाः॥ १५॥ बद्ध्वोदधौ रघुपतिर्विविधाद्रिकूटैः सेतुं कपीन्द्रकरकंपितभू-
रुहांगैः। सुग्रीवनीलहनुमत्प्रमुखैरनीकैर्लंकां विभीषणदृशाविशदग्रदग्धां॥ १६॥ सा-
वानरेंद्रबलरुद्धविहारकोष्ठश्रीद्वारगोपुरसदोवलभीविटंका। निर्भज्यमानधिषणध्वज-
हेमकुंभशृंगारका गजकुलैर्ह्रदिनीव घूर्णा॥ १७॥

बद्ध्वेति विविधैरद्रीणां कूटैः शृंगैः सेतुं बद्ध्वा।
अग्रे सीतान्वेषणे हनुमतैव दग्धां लंकामविशत्। कथंभूतैः शृंगैः कपीन्द्राणां करैः कंपिता निभूरुहा-
णि मंगानि शाखादीनि येषु तैः। विभीषणस्य दृशा बुद्ध्या कैः सहाविशत् सुग्रीवादयः प्रमुखा येषां तैरनीकैः॥
१६॥ ततश्च सा लंका चूर्णा प्रचलिता बभूव। कथंभूता वानरेंद्राणां बलेन रुद्धा विहारादयो यस्याः निर्भज्यमा-
ना धिषणादयो यस्यास्ताः तत्र विहारः क्रीडास्थानं कोषं धान्यागारादि श्रीः कोशः द्वारं गृहादीनां गोपुरं पुरद्वा-
रं सदः सभा वलभी प्रासादादि पुरोभागाच्छादनानि विटंकाः कपोतपालिका धिषणं वेदिकादि शृंगाट-

राम॰
२२

सीतायाः कथाश्रवणेन दीपितोत्तरुद्रयो यस्य तेन सीतां हरिष्यता स्वस्मात् भीतेन स्वस्याश्रमादयकर्षणार्थं सद्यं निसृष्टं
मारीचं विलोक्य जघान कथंभूतं अद्भुतेन वपुषा स्वर्णहरिणदेहेनोपलक्षितं ॥ अत एव प्रलोभनेना
श्रमतस्तेनापकृष्टः सन् कं दक्षं यथा उग्रः श्रीरुद्रः ॥१०॥ ततश्च रक्षोधमेन रावणेन असमक्षमयनीता
यां तां प्रियया वियुक्तो भ्रात्रा सह लक्ष्मणेन कृपणवद्वने चचार ॥ किमभिप्रायः सन् इति अनेन प्रका

सीताकथाश्रवणदीपितरुद्रयेन सद्यं विलोकनपतेर्दशकंधरेण ॥ जघ्ने ऽद्भुतेन वपुषाश्रमतो
पक्षो मारीचमाशु विशिखेन यथा कमुग्रः ॥१०॥ रक्षोधमेन तव कानन दिपिने ऽसमस्तंवैदेहराजदुहित
र्यपया पिता यां ॥ भ्रान्ता वने कृपणवत्प्रियया वियुक्तः स्त्रीसंगिनां गतिमिति प्रथयंश्चचार ॥११॥ दग्ध्वा
त्मकृत्यहतकृत्यमदक्षकबंधं सख्यं विधाय कपिभिर्दयितागतिं तैः ॥ बुद्ध्वाय वालिनि हते प्लवगेंद्रसे
न्यैर्वेलामगात्समनुजो ऽजभवार्चितांघ्रिः ॥१२॥ यद्रोषविभ्रमविवृत्तकटाक्षपातसंभ्रांतनक्रम
करो भयगीर्णघोषः ॥ सिंधुः शिरस्यर्हणं परिगृह्य रूपी पादारविंदमुपगम्य बभाष एतत् ॥१३॥

रेण स्त्रीसंगिनां दुःखोदर्कां गतिं प्रख्यापयन् ॥११॥ आत्मार्थेन कृत्येन कर्मणा रावणेन सह युद्धेन हतं कृत्यं
शास्त्रीयं दहनादिकं यस्य तं जरायुषं पुत्रवद्दग्ध्वा कबंधं स्वग्रहणाय प्रसारितबाहुं राक्षसमहन् अथ
वालिनि हते तैः कपिभिर्दयिताया गतिं बुद्ध्वा अजभवाभ्यामर्चितावंघ्री यस्य स मनुजो वेलायां समुद्रतीरमगा
त् ॥१२॥ तत्र त्रिरात्रमुपवासेन प्रतीक्षितोपि सिंधुर्यदा नोपस्थितः ॥ तदा यस्य रोषविभ्रमेण क्रोधवलीलया वि
वृत्तोपकटाक्षस्य पातेन संभ्रांता नक्रा मकराश्च यस्मिन् भयेन गीर्णः ग्रस्तः स्तंभितो घोषो येन सः सिंधुः
एतद्वक्ष्यमाणं बभाषे अर्हणं मर्घ्यादिकं रूपी मूर्तिमान् ॥१३॥

राक्षसस्त्रीणां विलापमाह ततइति पंचभिः ॥ मंदं स्वल्पमुदरं यस्याः तया राक्षणाभार्यया सह ॥२४ परैरर्दिता ॥२६॥२७ गृध्रा
णामन्नं भक्ष्यः नरकहेतवे नरकभोगाय ॥२८॥ सांपरायिकं और्ध्वदेहिकं ॥२९॥३०॥ आत्मनः स्वस्य संदर्शनेन य आह्लादस्ते

ततो निःक्रम्य लंकाया यातुधान्यः सहस्रशः ॥ मंदोदर्या समं तस्मिन् प्ररुदंत्य उपाद्रवन् ॥२४॥ स्वान्स्वान्
बंधून्परिष्वज्य लक्ष्मणेषुभिरर्दितान् ॥ रुरुदुः सुस्वरं दीना घ्नंत्य आत्मानमात्मना ॥२५॥ हा हताः स्म व
यं नाथ लोकरावण रावण ॥ कं यायाच्छरणं लंका त्वद्विहीना परार्दिता ॥२६॥ नैवं वेद महाभाग भवान्का
मवशं गतः ॥ तेजोनुभावं सीताया येन नीतो दशामिमां ॥२७॥ कृतैषा विधवा लंका वयं च कुलनंदन ॥ दे
हः कृतोन्नं गृध्राणामात्मा नरकहेतवे ॥२८॥ श्रीशुक उवाच ॥ स्वानां विभीषणश्चक्रे कोशलेंद्रानुमोदितः ॥
पितृमेधविधानेन यदुक्तं सांपरायिकं ॥२९॥ ततो ददर्श भगवानशोकवनिकाश्रमे ॥ क्षामां स्वविरह
व्याधिं शिंशपामूलमास्थितां ॥३०॥ रामः प्रियतमां भार्यां दीनां वीक्ष्यान्वकंपत ॥ आत्मसंदर्शनाल्हा
दविकसन्मुखपंकजां ॥३१॥ आरोप्यारुरुहे यानं भ्रातृभ्यां हनुमद्युतः ॥ विभीषणाय भगवान्दत्वा
रक्षोगणेशतां ॥ लंकामायुश्च कल्पांतं ययौ चीर्णव्रतः पुरीं ॥३२॥ अवकीर्यमाणः कुसुमैर्लोकपालार्पि
तैः पथि ॥ उपगीयमानचरितः शतधृत्यादिभिर्मुदा ॥३३॥ गोमूत्रयावकं श्रुत्वा भ्रातरं वल्कलांबरं ॥
महाकारुणिकोतप्यत जटिलं स्थंडिलेशयं ॥३४॥ भरतः प्राप्तमाकर्ण्य पौरामात्यपुरोहितैः ॥ पादु
के शिरसिन्यस्य रामं प्रत्युद्यतोग्रजं ॥३५॥

न विकसन्मुखपंकजं यस्याः तां ॥३१॥ यानं पुष्पकं भ्रा
तृभ्यां लक्ष्मणसुग्रीवाभ्यां आयुश्च दत्वा तेनापि सह देवयया ॥३२॥ गोमूत्रयावकं गोमूत्रपक्वयवान्नभोजिनं भ्रातरं ॥३४

२३

३ त्री पा..

राम॰
२३

रक्षस्पती रावणः पुत्रमिंद्रजितं प्रहस्तादींश्च समहिनोत्प्रायुंक्त ॥१८॥ असिमूलादिभिर्दुर्गमां तां यातुधानपृतनां सुग्रीवा
दिभिरन्वितः श्रीरामोऽभ्यगात् । मरुत्सुतो हनुमान् नलो जांबवान् ॥१९॥ तैरघुपतेरनीकया अंगदाद्याः सर्वे रावणस्य
द्रुमादिभिर्यद्द्वद्वयुद्धं संपततद्वंद्वं यथाभवति तथाभिपत्य संग्रामं पद्रुमादिभिर्जघ्नुः । कांतां सीतां अभिमर्शनं तं
मगात्यस्य सदशावणः दृशाय घातान् ॥२०॥ स्वबलस्य नाशं नाशमवेक्ष्यारुषः क्रुद्धः सन् यानकं पुष्पकं । विमानं रथवान्

रक्षस्पतिस्तद्बलोऽवधनिकुंभकुंभधूम्राक्षदुर्मुखसुरांतनरांतकादीन् । पुत्रं प्रहस्तमतिकायविकंप
नादीन् सर्वाननुगान् समहिनोदथ कुंभकर्णं ॥१८॥ तां यातुधानपृतनामसिमूलचापप्रासर्ष्टिशक्तिशर
तोमरखड्गदुर्गां । सुग्रीवलक्ष्मणमरुत्सुतगंधमादननीलांगदर्क्षपनसादिभिरन्वितोऽगात् ॥१९॥ तेऽनीक
पा रघुपतेरभिपत्य सर्वे द्वंद्वं वरूथमिभपत्तिरथाश्वयोधैः । जघ्नुर्द्रुमैर्गिरिगदेषुभिरंगदाद्याः सीताभि
मर्शहतमंगलरावणेशान् ॥२०॥ रक्षस्पतिः स्वबलनाशमवेक्ष्य रुष्ट आरुह्य यानकमथाभिससार रामं
स्वःस्पंदने द्युमति मातलिनोपनीते विभ्राजमानमहनन् निशितैः क्षुरप्रैः ॥२१॥ रामस्तमाह पुरुषाद
पुरीष यन्नः कांताऽसमक्षमसताऽपहृता श्ववत्ते । त्यक्तत्रपस्य फलमद्य जुगुप्सितस्य यच्छामि का
ल इव कर्तुरलंघ्यवीर्यः ॥२२॥ एवं क्षिपन् धनुषि संधितमुत्ससर्ज बाणं स वज्रमिव तद्धृदयं बिभेद ॥
सोऽसृग्वमन् दशमुखैर्न्यपतद्विमानाद्धाहेति जल्पति जने सुकृतीव रिक्तः ॥२३॥

इत्यश्रीरामम

भिसार ॥ अथ तं स्वःस्पंदने स्वर्गस्थे इंद्रस्य रथे मातलिना इंद्रसारथिनोपनीते द्युमति दीप्तियुक्ते विभ्राज
मानमहनत् अहन् ॥२१॥ हे पुरुषाद पुरीष पुरीषप्राय यच्चस्माद यत्त्वता श्ववत् म्या यथा अ समक्षं गहप
विशृप्य किमपि हरतीति तद्वत् । तस्मात् जुगुप्सितस्य कर्मणः कर्तुस्तेऽद्य काल इवानलंघ्यवीर्योऽहं फलं प्रयच्छामि
अधर्मकर्तुः पुंसः कालो यथा प्रयच्छतीति वा ॥२२॥ रिक्तः क्षीणपुण्यः सुकृती विमानादिव विमानात् पुष्पकान्न्यप

रा॰टी॰ २३

नवमे दशमः॥१०॥ ततश्चैकादशे योध्याये सत्रश्चैः सहयज्ञादि प्रचकारेशो रामस्तदनुवर्ण्यते॥२॥ तदंतरा
जटा निर्मुच्य विधिवत्कुलवृद्धैः समं गुरुः॥ अभ्यषिंचद्यथैवेंद्रं चतुःसिंधुजलादिभिः॥४८॥ एवं कृतशि
रःस्नानः सुवासाः स्रग्व्यलंकृतः॥ स्वलंकृतैः सुवासोभिर्भ्रातृभिर्भार्यया बभौ॥ अग्रहीदासनं भ्रात्रा प्र
णिपत्य प्रसादितः॥४९॥ प्रजाः स्वधर्मनिरता वर्णाश्रमगुणान्विताः॥ जुगोप पितृवद्रामो मेनिरे पितरं
च तं॥५०॥ त्रेतायां वर्त्तमानायां कालः कृतसमोभवत्॥ रामे राजनि धर्मज्ञे सर्वभूतसुखावहे॥५१॥
वनानि नद्यो गिरयो वर्षाणि द्वीपसिंधवः॥ सर्वे कामदुघा आसन्प्रजानां भरतर्षभ॥५२॥ नाधिव्या
धिजराग्लानिदुःखशोकभयक्लमाः॥ मृत्युश्चानिच्छतां नासीद्रामे राजन्यधोक्षजे॥५३॥ एकपत्नीव्रत
धरो राजर्षिचरितः शुचिः॥ स्वधर्मं गृहमेधीयं शिक्षयन्स्वयमाचरत्॥५४॥ प्रेम्णानुवृत्त्या शीलेन प्रश्र
यावनता सती॥ धिया ह्रिया च भावज्ञा भर्तुः सीताहरन्मनः॥५५॥ इति श्रीभागवते महापुराणे न
वमस्कंधे रामानुचरिते दशमोध्यायः॥ श्रीशुक उवाच॥ भगवानात्मनात्मानं राम उत्तमकल्पकैः॥
सर्वदेवमयं देवमीजे आचार्यवान्मखैः॥१॥ होत्रेऽददाद्दिशं प्राचीं ब्रह्मणे दक्षिणां प्रभुः॥ अध्वर्यवे प्रती
चीं उदीचीं सामगाय सः॥२॥ आचार्याय ददौ शेषां यावती भूस्तदंतरा॥ मन्यमान इदं कृत्स्नं ब्रा
ह्मणोऽर्हति निःस्पृहः॥३॥ इत्ययं तदलंकारवासोभ्यामवशेषितः॥ तथा राज्ञ्यपि वैदेही सौमंगल्याव
शेषिता॥४॥ ते तु ब्राह्मणदेवस्य वात्सल्यं वीक्ष्य संस्तुतं॥ प्रीताः क्लिन्नधियस्तस्मै प्रत्यर्प्येदं बभाषिरे॥५॥

तासां दिशां मध्ये यावती भूः तां ब्राह्मण एवार्हतीति मन्यमानः॥३॥ अयं श्रीरामः तत्तदा सौमंगल्यमाभर
णादिकं तावन्मात्रमवशेषितं यस्याः तद्व्यतिरिक्तं हिरण्यादि सर्वं ददावित्यर्थः॥५॥ ॥

२५

स्वशिबिरान्तरामंविनायोध्यामप्रविशन्स्वस्य वासंयत्रनिर्मितवान्तस्मात्सकाशाद्गीतादिभिर्युक्तो रामंप्रत्युत्तोभिमुखंयया। ब्रह्मघोषेणप्रत्यन्त्रमित्यादि ॥३६॥ स्वर्णमरसाक्षाः कृत्वाः पताकाभिः सीताभिः पताकाभिर्हेमै रितिचत्वारिंश्य विशेषणे

नंदिग्रामात्स्वशिबिरात्गीतवादित्रनिस्वनैः ॥ ब्रह्मघोषेणचमुहुः पठद्भिर्ब्रह्मवादिभिः ॥३६॥ स्वर्णकक्षपताकाभिर्हैमैश्चित्रध्वजैरथैः ॥ सदश्वैः रुक्मसन्नाहैर्भटैः पुरटवर्मभिः ॥ श्रेणीभिर्वारमुख्याभिर्भृत्यैश्चैवपदानुगैः ॥३७॥ पारमेष्ठ्यान्युपादाय पण्यान्युच्चावचानि च ॥ पादयोर्न्यपतत्प्रेम्णाप्रक्लिन्नहृदयेक्षणः ॥३८॥ पादुके न्यस्य पुरतः प्रांजलिर्बाष्पलोचनः ॥ तमाश्लिष्य चिरं दोर्भ्यां स्नापयन्नेत्रजैर्जलैः ॥३९॥ रामो लक्ष्मणसीताभ्यां विप्रेभ्यो येऽर्हसत्तमाः ॥ तेभ्यः स्वयं नमश्चक्रे प्रजाभिश्च नमस्कृतः ॥४०॥ धुन्वंत उत्तरासंगान्पतिं वीक्ष्य चिरागतं ॥ उत्तराः कोशला माल्यैः किरंतो ननृतुर्मुदा ॥४१॥ पादुके भरतोगृह्णाच्चामरव्यजनोत्तमे ॥ विभीषणः ससुग्रीवः श्वेतछत्रं मरुत्सुतः ॥४२॥ धनुर्निषंगान्शत्रुघ्नः सीता तीर्थकमंडलुं ॥ अबिभ्रदंगदः खड्गं हैमं चर्मर्क्षराट्नृप ॥४३॥ पुष्पकस्थोऽन्वितः स्त्रीभिः स्तूयमानश्च वंदिभिः ॥ विरेजे भगवान्राजन् ग्रहैश्चंद्र इवोदितः ॥४४॥ भ्रातृभिर्नंदितः सोपि सोत्सवां प्राविशत्पुरीं ॥ प्रविश्य राजभवनं गुरुपत्नीश्च मातरं ॥४५॥ गुरून्वयस्यावरजान्पूजितः प्रत्यपूजयत् ॥ वैदेही लक्ष्मणश्चैव यथावत्समुपेयतुः ॥४६॥ पुत्रान् स्वमातरस्तास्तु प्राणांस्तन्व इवोत्थिताः ॥ आरोप्यांकेभिषिंचंत्यो बाष्पौघैर्विजहुः शुचः ॥४७॥

नि ॥३७॥ पारमेष्ठ्यानि राजार्हाणि छत्रचामरादीनि प्रेम्णा प्रक्लिन्ने आर्द्रे हृदयं ईक्षणे च नेत्रे यस्य ॥३८॥ नेत्रजैर्जलैः स्नापयन्नाश्लिष्य ॥३९॥ ये अर्हसत्तमाः कुलवृद्धास्तेभ्योपि नमनं चक्रे ॥४०॥ अयोध्याप्रवेशप्रकारमाह पादुके इति सार्द्धैस्त्रिभिः ॥४२॥ धनुश्च निषंगौ च ऋक्षराट् जाम्बवान् ॥४३॥४४॥ गुरुपत्नीः केकय्याद्याः ॥४५॥ वयस्यान्वरजांश्च ॥४६॥ बाष्पौघैरभिषिंचंत्यः शुचः शोकान् विजहुः शेषं स्पष्टं ॥४७॥ राम

आत्मज्योतिर्निजंधाम।१९। जलधिबंधनंअस्त्रपूगैश्चरक्षसांवधइतीदंकविभिराश्चर्यमिववर्णितमपियशःस्तुति
र्नभवति। तत्रहेतुः अधिकसाम्याभ्यांविमुक्तधामप्रभावोयस्यतस्यकिंकपयःसहायाः अतःसुग्रीवाद्याश्रय
णंयथाल्लीलामात्रंतथैवेदमपिशुक्रं चेतदित्याह सुराणांयाच्ञयाआत्तास्वीकृतालीलार्थातनुर्येनतस्य।२०
एवंविधलीलाप्रयोजनंदर्शयन्॥प्रणमति॥यस्येतियशः॥तत्पापघ्नंयुधिष्ठिरादीनांसदस्सुऋषयोमार्कंडेयाद

25

स्मरतांहृदिविन्यस्यविद्धंदंडककंटकैः॥स्वपादपल्लवंरामआत्मज्योतिरगात्ततः॥१९॥नेदंयशोरघु
पतेःसुरयाच्ञयात्तलीलातनोरधिकसाम्यविमुक्तधाम्नः॥रक्षोवधोजलधिबंधनमस्त्रपूगैःकिं
तस्यशत्रुहननेकपयःसहायाः॥२०॥यस्यामलंनृपसदस्सुयशोधुनापिगायंत्यघघ्नमृषयोदिगिभें
द्रपट्टं॥तंनाकपालवसुपालकिरीटजुष्टपादांबुजंरघुपतिंशरणंप्रपद्ये॥२१॥यैःस्पृष्टोभिदृष्टो
वासंविष्टोनुगतोपिवा॥कोशलास्तेययुःस्थानंयत्रगच्छंतियोगिनः॥२२॥पुरुषोरामचरितंश्रव
णैरुपधारयन्॥आनृशंस्यपरोराजन्कर्मबंधैर्विमुच्यते॥२३॥राजोवाच॥कथंसभगवान्रामो
भ्रातॄन्वास्वयमात्मनः॥तस्मिन्वातेन्ववर्त्तंतप्रजाःपौराश्चईश्वरे॥२४॥

योगायंतिदिगिभेंद्राणांप
ट्टवदावरणरूपंतत्पर्यंतंव्याप्तमित्यर्थः॥नाकपालादेवाःवसुपालाश्चवसुधापालाश्चतेषांकिरीटैर्जु
ष्टंपादांबुजंयस्यतंरघुपतिं॥पाठांतरेतत्रस्यरघुपतेर्जुष्टंपादांबुजंप्रपद्यइत्यर्थः॥२१॥सरामःसंविष्टः
उपविष्टःअनुगताश्चयैःतेकोशलदेशवासिनःसर्वेपियत्रयोगिनोगच्छंतितत्स्थानंययुः॥२२॥आ
नृशंस्यपरःउपशमनिष्ठःसन्विमुच्यते॥२३॥सरामःस्वयंकथमवर्त्ततभ्रातॄन्प्रतिवाकथ
मवर्त्ततकथंभूतान्आत्मनःआत्मांशभूतान्तस्मिन्वाईश्वरेतेभ्रात्रादयःअनुअनंतरंकथमवर्त्ततेतिप्रश्नद्वयं

२४

अपन्नं किं अदत्तं सर्वं दत्तमित्यर्थः विशपन्न विशपन्यस्तदंडैर्मुनिभिरर्पितो विचित्तेन्यस्तावंधीयस्यतस्मै तेषार्पिता वंधी येन्नत्वा ६ असंविदः अज्ञात प्राचेतसो वाल्मीकिः तस्याश्रमं प्राप्ता ॥१०॥ अंतर्वत्नी गर्भिणी ॥ क्रिया जातकर्माद्याः ॥११॥ ईश्वर

अपन्नं न स्त्वया किंनु भगवन् भुवनेश्वर ॥ यत्त्रोंतर्ह्दयं विशपतमो हंसि स्वरोचिषा ॥६॥ नमो ब्रह्मण्यदेवाय रामायाकुंठमेधसे ॥ उत्तमश्लोकधुर्याय न्यस्तदंडार्पितांघ्रये ॥७॥ कदाचिल्लोकजिज्ञासुर्गूढो रात्र्यामलक्षितः ॥ चरन्वाचोश्रृणोद्रामो भार्यामुद्दिश्य कस्यचित् ॥८॥ नाहं बिभर्मि त्वां दुष्टामसतीं परवेश्मगां ॥ स्त्रीलोभी बिभृयात्सीतां रामो नाहं भजे पुनः ॥९॥ इति लोकाद्बहुमुखाद्दुराराध्यादसंविदः ॥ पत्या भीतेन सा त्यक्ता प्राप्ता प्राचेतसाश्रमं ॥१०॥ अंतर्वत्न्यागते काले यमौ सा सुषुवे सुतौ ॥ कुशो लव इति ख्यातौ तयोश्चक्रे क्रियामुनिः ॥११॥ अंगदश्चित्रकेतुश्च लक्ष्मणस्यात्मजौ स्मृतौ ॥ तक्षः पुष्कल इत्यास्तां भरतस्य महीपते ॥ सुबाहुः श्रुतसेनश्च शत्रुघ्नस्य बभूवतुः ॥१२॥ गंधर्वान्कोटिशो जघ्ने भरतो विजये दिशां ॥ तदीयं धनमानीय सर्वं राज्ञे न्यवेदयत् ॥१३॥ शत्रुघ्नश्च मधोः पुत्रं लवणं नाम राक्षसं ॥ हत्वा मधुवने चक्रे मथुरां नाम वै पुरीं ॥१४॥ मुनौ निक्षिप्य तनयौ सीता भर्त्रा विवासिता ॥ ध्यायंती रामचरणौ विवरं प्रविवेश ह ॥१५॥ तच्छ्रुत्वा भगवान्रामो रुंधन्नपि धिया शुचः ॥ स्मरंस्तस्या गुणांस्तांस्तान्नाशक्नोद्रोद्धुमीश्वरः ॥१६॥ स्त्रीपुंप्रसंग एतादृक् सर्वत्रैव समावहः ॥ अपीश्वराणां किमुत ग्राम्यस्य गृहचेतसः ॥१७॥ तत ऊर्ध्वं ब्रह्मचर्यं धारयन्नजुहोत्प्रभुः ॥ त्रयोदशाब्दसाहस्रमग्निहोत्रमखंडितं ॥१८॥

पिशुचोरोद्धुनाशक्नोत् ॥१६॥ न चातिचित्रमेतत् तदित्याह ॥ स्त्रीपुंसोः प्रसंगः आसक्तिः त्रास समावहती तितया विभक्तेरलुगार्षः पाठांतरं सुगमं ॥ कि

विद्रुममयाउंदुंबरादेहल्योयेषुतेर्द्वारैः स्वच्छैः स्थलैस्तलीयांतानांमंडितं इत्तितत्तीयेनान्वयः ॥ वासससांमाणिगणानां चकेश्शुकैर्दीप्तिभिः चिचैतन्पतद्दुद्धासैः उज्ज्वलैः यद्वा चिदितिकचितक चित्वैदुर्यस्तंभादिषु यथा शोभमुज्ज्वलैर्मुक्ताफलैर्मंडितमित्यर्थः ॥ कांताः कमनीयाः कामोपयन्नयोभोगसाधनानितानिभिः भूष

विद्रुमोदुंबरद्वारैर्वैडूर्यस्तंभपंक्तिभिः ॥ स्थलैर्मारकतैः स्वच्छैर्भ्रातस्फटिकभित्तिभिः ॥ ३२ ॥ चित्रस्रग्भिः पट्टिकाभिर्वासोमणिगणांशुकैः ॥ मुक्ताफलैश्चिदुल्लासैः कांतकामोपपत्तिभिः ॥ ३३ ॥ धूपदीपैः सुरभिभिर्मंडितंपुष्पमंडनैः ॥ स्त्रीपुंभिः सुरसंकाशैर्जुष्टं भूषणभूषणैः ॥ ३४ ॥ तस्मिन्सभगवान्रामः स्निग्धयाप्रिययेष्टया ॥ रेमेस्वारामधीराणामृषभः सीतया किल ॥ ३५ ॥ बुभुजे चयथाकालंकामान्धर्ममपीडयन् ॥ वर्षपूगान्बहून्नृणामभिध्याताङ्घ्रिपल्लवः ॥ ३६ ॥ इतिश्रीभागवतेम॰ नव॰ एकादशोध्यायः ॥ श्रीशुकउवाच ॥ कुशस्यचातिथिस्तस्मान्निषधस्तत्सुतोनभः ॥ पुंडरीकोथतत्पुत्रः क्षेमधन्वाऽभवत्ततः ॥ १ ॥ देवानीकस्ततोनीहः पारियात्रोथतत्सुतः ॥ ततोबलः स्थलस्तस्माद्वज्रनाभोऽर्कसंभवः ॥ २ ॥ खगणस्तत्सुतस्तस्माद्विधृतिश्चाभवत्सुतः ॥ ततोहिरण्यनाभोभूत्योगाचार्यस्तुजैमिनेः ॥ ३ ॥ ॥ ॥

णानांभूषणभूतैः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ नृणांमध्येयद्वानभिरभिध्यातमंघ्रिपल्लवंयस्येति ॥ ३६ ॥ नवमेएकादशः ॥ द्वादशेरामपुत्रस्यकुशस्यान्वयउच्यते ॥ एवमिक्ष्वाकुपुत्रस्यशशादस्येरितोन्वयः ॥ कुशस्यश्रीरामपुत्रस्यातिथिः सुतोभवत् ॥ १ ॥ अर्कसंभवः अर्कस्यांशात्संभूतः ॥ २ ॥ हिरण्यनाभः कथंभूतः जैमिनेः शिष्योयोगाचार्यः ॥

26

तथा श्रीरामस्य भ्रात्रादिषु वृत्तिप्रकारमाह ॥ अथेति ॥ अनेनैव भ्रातॄणां पितृदाज्ञानुसारितया वृत्तिरुक्ता ॥ अ
थ सिंहासनस्वीकारानन्तरं ॥ २५ ॥ पुरीं वर्णयति त्रिभिः ॥ गंधोदकैर्मदबिंदुभिश्च आसिक्ता मार्गा यस्यां सुतरां
मत्तामिव सम्यग्द्रष्टुं वेति वितर्कः ॥ पाठांतरे वासितरां कामोन्मत्तां गामिवेत्यर्थः ॥ २६ ॥ २५ ॥ पौराणां तस्मिन् वृत्तिमा

श्रीशुक उवाच ॥ अथादिशद्दिग्विजये भ्रातॄंस्त्रिभुवनेश्वरः ॥ आत्मानं दर्शयन् स्वानां पुरीमैक्षत
सानुगः ॥ २५ ॥ आसिक्तमार्गां गंधोदैः करिणां मदसीकरैः ॥ स्वामिनं प्राप्तमालोक्य मत्तां वा सुतरामिव
॥ २६ ॥ प्रासादगोपुरसभाचैत्यदेवगृहादिषु ॥ विन्यस्तहेमकलशैः पताकाभिश्च मंडितां ॥ २७ ॥ पूगैः
सवृंतै रंभाभिः पट्टिकाभिः सुवाससं ॥ आदर्शैरंशुकैः स्रग्भिः कृतकौतुकतोरणां ॥ २८ ॥ तमुपेयुस्तत्र
तत्र पौरा अर्हणपाणयः ॥ आशिषो युयुजुर्देव पाहीमां प्राक् त्वयोद्धृतां ॥ २९ ॥ ततः प्रजा वीक्ष्य पतिं चि
रागतं दिदृक्षयोत्सृष्टगृहाः स्त्रियो नराः ॥ आरुह्य हर्म्याण्यरविंदलोचनमतृप्तनेत्राः कुसुमैरवाकिर
न् ॥ ३० ॥ अथ प्रविष्टः स्वगृहं जुष्टं स्वैः पूर्वराजभिः ॥ अनंताखिलकोशाढ्यमनर्घ्योरुपरिच्छदं ॥ ३१ ॥

ह ॥ तमुपेयुरिति वराहरूपेण त्वयोद्धृतामिमां पृथ्वीं पाहीति ॥ २९ ॥ प्रजानां तस्मिन् वृत्तिमाह ॥ ततः प्रजा इति
॥ ३० ॥ स्वयं कथमवर्त्ततेत्यपेक्षोत्तरमाह ॥ अथेति यावत्समाप्ति ॥ स्वगृहं प्रविष्टः सन् तस्मिन् रेमे इति पंचमे
नान्वयः ॥ गृहं वर्णयति सार्द्धैस्त्रिभिः ॥ अनंता पे अखिला रत्नादीनां कोशास्तैराढ्यं ॥ अनर्घ्या उरवः परिच्छदा यस्मिन् ॥ ३

भा॰न॰
२७

निमेरौरसः पुत्रो नाभूदिति दर्शयन् कथामाह॥ निमिरित्येकादशभिः॥ सत्रमारभ्य वसिष्ठं ऋत्विजं कृत्वा वव्रे॥१॥ तु शक्रस्य मखं निवर्त्य प्रतिपालय प्रतीक्षस्वेति॥ गृहपतिर्निमिः॥२॥ इदं जीवितं चलं अस्थिरं विद्वान्॥३॥ इंद्रस्य मखं निर्वर्त्या

श्रीशुक उवाच॥ निमिरिक्ष्वाकुतनयो वसिष्ठमवृतर्त्विजं॥ आरभ्य सत्रं सोप्याह शक्रेण प्राग्वृतोस्मि भोः॥१॥ तं निर्वर्त्यागमिष्यामि तावन्मां प्रतिपालय॥ तूष्णीमासीद्गृहपतिः सोपींद्रस्याकरोन्मखं॥२॥ निमिश्चलमिदं विद्वान्सत्रमारभतात्मवान्॥ ऋत्विग्भिरपरैस्तावन्नागमद्यावता गुरुः॥३॥ शिष्यव्यतिक्रमं वीक्ष्य निवर्त्यगुरुरागतः॥ अशपत्पतताद्देहो निमेः पंडितमानिनः॥४॥ निमिः प्रतिददौ शापं गुरवेधर्मवर्त्तिने॥ तवापि पतताद्देहो लोभाद्धर्ममजानतः॥५॥ इत्युत्ससर्ज स्वं देहं निमिरध्यात्मकोविदः॥ मित्रावरुणयोर्जज्ञे उर्वश्यां प्रपितामहः॥६॥ गंधवस्तुषु तद्देहं निधाय मुनिसत्तमाः॥ समाप्ते सत्रयागेथ देवानूचुः समागतान्॥७॥ राज्ञो जीवतु देहोयं प्रसन्नाः प्रभवो यदि॥ तथेत्युक्ते निमिः प्राह मा भून्मे देहबंधनं॥८॥ यस्य योगं न वांछंति वियोगभयकातराः॥ भजंति चरणांभोजं मुनयो हरिमेधसः॥९॥ देहं नावरुरुत्सेयं दुःखशोकभयावहं॥ सर्वत्रास्य यतो मृत्युर्मत्स्यानामुदके यथा॥१०॥ देवा ऊचुः॥ विदेह उष्यतां कामं लोचनेषु शरीरिणां॥ उन्मेषणनिमेषाभ्यां लक्षितोध्यात्मसंस्थितः॥११॥

गतो गुरुः शिष्यस्य व्यतिक्रमम् अन्यायं वीक्ष्य निमेर्देहः पतत्विति अशपत्॥४॥ उर्वशीदर्शनात्स्कन्नं रेतस्ताभ्यां कुंभे निषिक्तं तस्मात्प्रपितामहो वसिष्ठोयं जज्ञे तदाह॥ मित्रावरुणयोरिति॥ तथा च श्रुतिः कुंभे रेतः सिषिचतुः समानमिति॥६॥ यदि प्रसन्नाः प्रभवः समर्थाश्च तर्हि जीवत्वित्यूचुः॥७॥ यस्य देहस्य योगं न वांछंति तत्र पितृमातृवत् एव भजंतीति॥९॥ निमिर्विदेह एव सन् उष्यतां वसतु कामं यथेष्टं एवं सति युष्माभिः प्रार्थितं जीवितमस्य भविष्यति न च देहबंध इति भावः॥ स च अध्यात्मसंस्थितः सन्॥ उन्मेषणनिमेषाभ्यां तत्प्रवर्त्तकत्वेन लक्षितो

राम
२७

तदाह यतः सकाशान्कौशल्पोयाज्ञवल्क्यः ऋषिराध्यात्मं योगमध्यगात् । महांतउदयाः सिद्धयो यस्मिन तं हृ
दयग्रंथिभेदकं च ॥४॥५॥ मरुं विशिनष्टि योसाविति पुनर्भावयिता भावयिष्यति ॥६॥७॥ पित्राभिमन्युनात

शिष्यः कौशल्य आध्यात्मं याज्ञवल्क्योध्यगाद्यतः ॥ योगं महोदयमृषिर्हृदयग्रंथिभेदकं ॥४॥ पुष्यो हिर
ण्यनाभस्य ध्रुवसंधिस्ततोभवत् ॥ सुदर्शनोथाग्निवर्णश्शीघ्रस्तस्य मरुस्सुतः ॥५॥ योसावास्ते योगसिद्धः
कलापग्राममाश्रितः ॥ कलेरंते सूर्यवंशं नष्टं भावयिता पुनः ॥६॥ तस्मात्प्रसुश्रुतस्तस्य संधिस्तस्याप्यम
र्षणः ॥ महस्वांस्तत्सुतः तस्मात्विश्वसाह्वोन्वजायत ॥७॥ ततो बृहद्बलो यस्तु पित्रा ते समरे हतः ॥ एते
हीक्ष्वाकुभूपाला अतीताः शृण्वनागतान् ॥८॥ बृहद्बलस्य भविता पुत्रो नाम बृहद्रणः ॥ उरुक्रियसुत
स्तस्य वत्सवृद्धो भविष्यति ॥९॥ प्रतिव्योमस्ततो भानुर्दिवाको वाहिनीपतिः ॥ सहदेवस्ततो वीरो बृहद
श्वोथ भानुमान् ॥१०॥ प्रतीकाश्वो भानुमतः सुप्रतीकोथ तत्सुतः ॥ भविता मरुदेवोथ सुनक्षत्रोथ पुष्क
रः ॥११॥ तस्यांतरिक्षस्तत्पुत्रः सुतपास्तदमित्रजित् ॥ बृहद्भ्राजुस्तु तस्यापि बर्हिस्तस्मात्कृतंजयः
॥१२॥ रणंजयस्तस्य सुतः संजयो भविता ततः ॥ तस्माच्छाक्योथ शुद्धोदो लांगलस्तत्सुतः स्मृतः ॥१३॥ त
तः प्रसेनजित्तस्मात्क्षुद्रको भविता ततः ॥ रणको भविता तस्मात्सुरथस्तनयस्ततः ॥१४॥ सुमित्रो नाम नि
ष्ठांतः एते बार्हद्बलान्वयाः ॥ इक्ष्वाकूणामयं वंशः सुमित्रांतो भविष्यति ॥ यतस्तं प्राप्य राजानं संस्थां प्रा
प्स्यति वै कलौ ॥१५॥ इति श्रीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे द्वादशोध्यायः ॥ ॥ ॥

तस्मादमित्रजित् ॥ निमेर्वंशस्य स्थितिस्तस्याग्रतः तदेवाह ॥ इक्ष्वाकूणामिति नवमे द्वादशे इक्ष्वाको
रेव पुत्रस्य निमेर्वंशस्त्रयोदशे ॥ वर्ण्यते जनितो येन त्रैवंशस्ता जनकादयः ॥१॥ ॥ ॥

यद्यस्मात्सुभाषणः ॥ योगेश्वरा याज्ञवल्क्यादयस्तेषां प्रसादेन ॥ २७ ॥ नवमे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ चतुर्दशादिभिः सोमवंशमाहात्म्यमाह ॥ यस्मिन्नैलादयो भूयाः कीर्त्यन्ते पुण्यकीर्तयः ॥ चतुर्दशे गुरोः पत्न्यां तारायां सोमतो बुधा

दस्त्वनंतोऽथ तत्पुत्रो युयुधानात्सुभाषणः ॥ श्रुतस्ततो जयस्तस्माद्विजयोऽस्मादृतः सुतः ॥ २५ ॥ शुनकस्तत्सुतो जज्ञे वीतहव्यो धृतिस्ततः ॥ बहुलाश्वो धृतेस्तस्य कृतिरस्य महावशी ॥ २६ ॥ एते वै मैथिला राजन्नात्मविद्याविशारदाः ॥ योगेश्वरप्रसादेन द्वंद्वैर्मुक्ता गृहेष्वपि ॥ २७ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे जनकवंशस्त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ अथातः श्रूयतां राजन्वंशः सोमस्य पावनः ॥ यस्मिन्नैलादयो भूपाः कीर्त्यंते पुण्यकीर्तयः ॥ १ ॥ सहस्रशिरसः पुंसो नाभिह्रदसरोरुहात् ॥ जातस्यासीत्सुतो धातुरत्रिः पितृसमो गुणैः ॥ २ ॥ तस्य दृग्भ्योऽभवत्पुत्रः सोमोऽमृतमयः किल ॥ विप्रौषध्युडुगणानां ब्रह्मणा कल्पितः पतिः ॥ ३ ॥ सोऽयजद्राजसूयेन विजित्य भुवनत्रयं ॥ पत्नीं बृहस्पतेर्दर्पात्तारां नामाहरद्बलात् ॥ ४ ॥ यदा स देवगुरुणा याचितोऽभीक्ष्णशो मदात् ॥ नात्यजत्तत्कृते जज्ञे सुरदानवविग्रहः ॥ ५ ॥ शुक्रो बृहस्पतेर्द्वेषादग्रहीत्सासुरोडुपं ॥ हरो गुरुसुतं स्नेहात्सर्वभूतगणावृतः ॥ ६ ॥ सर्वदेवगणोपेतो महेंद्रो गुरुमन्वयात् ॥ सुरासुरविनाशोऽभूत्समरस्तारकामयः ॥ ७ ॥ निवेदितोऽथांगिरसा सोमं निर्भर्त्स्य विश्वकृत् ॥ तारां स्वभर्त्रे प्रायच्छदंतर्वत्नीमवैत्पतिः ॥ ८ ॥ त्वं जातश्चैलः पु

डुर्वश्यामायुर्मुख्यानजीजनत् ॥ २ ॥ दृग्भ्यः आनंदाश्रुभ्यः अतएवामृतमयः किल त्याश्चर्ये प्रागंतरे दृशःनेत्रात्तत्वन्नमाणादर्पस्य कारणमाह विप्रेति ॥ ३ ॥ सोमस्य पुत्रो बुध इति कथाद्वारेणाह पत्नीमिति सार्द्धैर्नवभिः ॥ ४ ॥ तत्कृते तन्निमित्तं ॥ ५ ॥ सुराणां दानवानां च विग्रहे कारणमाह शुक्र इति ॥ असुरैः सहितं उडुपमग्रहीदित्यर्थः ॥ सर्वविरोधैः गुरोः सुतं बृहस्पतिमग्रहीत् ॥ अंगिरसः सकाशात्प्राप्तविद्यो हर इति हि प्रसिद्धिः ॥

तदेवं मतादपि निमेर्देहाद्वंशप्रवृत्तिं दर्शयति ॥ अराजकभयमिति ॥१२॥ अस्याश्चर्याणि त्रीणि नामान्याह जन्मनात्रि

अराजके भयं नृणां मन्यमाना महर्षयः ॥ देहं ममंथुः स्म निमेः कुमारः समजायत ॥१२॥ जन्मना जनकः सोऽभू
द्वैदेहस्तु विदेहजः ॥ मिथिलो मथनाज्जातो मिथिला येन निर्मिता ॥१३॥ तस्मादुदावसुस्तस्य पुत्रोऽभून्नंदिव
र्द्धनः ॥ ततः सुकेतुस्तस्यापि देवरातो महीपते ॥१४॥ तस्माद्बृहद्रथस्तस्य महावीर्यः सुधृत्पिता ॥ सुधृते
र्धृष्टकेतुर्वै हर्यश्वोऽथ मरुस्ततः ॥१५॥ मरोः प्रतीपकस्तस्माज्जातः कृतरथो यतः ॥ देवमीढस्तस्य सुतो विश्रुतोऽथ
महाधृतिः ॥१६॥ कृतिरातस्ततस्तस्मान्महारोमाथ तत्सुतः ॥ स्वर्णरोमा सुतस्तस्य ह्रस्वरोमा व्यजायत
॥१७॥ ततः सीरध्वजो जज्ञे यज्ञार्थं कर्षतो महीं ॥ सीता सीराग्रतो जाता तस्मात्सीरध्वजः स्मृतः ॥१८॥ कुश
ध्वजस्तस्य पुत्रस्ततो धर्मध्वजो नृपः ॥ धर्मध्वजस्य द्वौ पुत्रौ कृतध्वजमितध्वजौ ॥१९॥ कृतध्वजात्केशि
ध्वजः खांडिक्यस्तु मितध्वजात् ॥ कृतध्वजसुतो राजन्नात्मविद्याविशारदः ॥२०॥ खांडिक्यः कर्मत
त्वज्ञो भीतः केशिध्वजाद्द्रुतः ॥ भानुमांस्तस्य पुत्रोऽभूच्छतद्युम्नस्तु तत्सुतः ॥२१॥ शुचिस्तु तनयस्तस्मा
त्सनद्वाजस्ततोऽभवत् ॥ ऊर्ध्वकेतुः सनद्वाजादजोऽथ पुरुजित्सुतः ॥२२॥ अरिष्टनेमिस्तस्यापि श्रुता
युस्तत्सुपार्श्वकः ॥ ततश्चित्ररथो यस्य क्षेमधिर्मिथिलाधिपः ॥२३॥ तस्मात्समरथस्तस्य सुतः सत्यरथ
स्ततः ॥ आसीदुपगुरुस्तस्मादुपगुप्तोऽग्निसंभवः ॥२४॥

साधारणेन जननादेव जनकः पश्चात्स्वदेहद्वारा
जनकत्वात्तु निमिर्जनकोऽभूदित्यर्थः मिथिला येन निर्मितेत्यनेन व्युत्पन्नं पतेरमर्थादुक्तं ॥१३॥१४॥ सुधृतस्य
धृतिः तस्य पिता तस्य केशिध्वजस्य भानुमान् ॥२१॥ तत्तस्मात्सुपार्श्वकः ॥२३॥ अग्निसंभवः अग्नेरंशात्संभूतः ॥२४॥

शापावसाने भाषाभंगाभिषेणा जिगमिषोस्तस्या भाषाबंधमाह ॥ एतां वितिष्ठाभ्यां उरणाकोमे मेषौ न्यासौ निदेपस्तृपोरद्य
श्लाघ्यः साएव स्त्रीणां वरः स्मृतः ॥ अतो विजाती पत्यनदो षड्तिभावः ॥२१॥ देवीरघुतमभद्दपस्पात् अमतत्वा आज
मितिश्रुतेः देवानां चामृताशित्वात् मैथुनादन्यत्र विवास संत्वांने दिष्पदाति पेदे अंगी कृतवान् २२ तद्देवा

एतानुरणको राजन् न्यासौ रक्षस्व मानद ॥ संरंस्ये भवता सा कं श्लाघ्यः स्त्रीणां वरः स्मृतः ॥२१॥ घृतं मे वीरभ
क्तं स्यान्नेत्वान्यत्र मैथुनात् ॥ विवाससंतत्तथेति प्रतिपेदे महामनाः ॥२२॥ अहो रूपमहो भावो नर
लोकविमोहनं ॥ को न सेवेत मनुजो देवीं त्वां स्वयमागतां ॥२३॥ तया स पुरुषश्रेष्ठो रमयंत्या यथा
र्हतः ॥ रेमे सुरविहारेषु कामं चैत्ररथादिषु ॥२४॥ रममाणस्तया देव्या पद्मकिंजल्कगंधया ॥ तन्मुखा
मोदमुषितो मुमुदेऽहर्गणान्बहून् ॥२५॥ अपश्यन्नुर्वशीमिंद्रो गंधर्वान्समचोदयत् ॥ उर्वशीरहि
तं मत्यमास्थानं नातिशोभते ॥२६॥ ते उपेत्य महारात्रे तमसि प्रत्युपस्थिते ॥ उर्वश्या उरणौ जह्रु
र्न्यस्तौ राजनि जायया ॥२७॥ निशम्याक्रंदितं देवी पुत्रयोर्नीयमानयोः ॥ हतास्म्यहं कुनाथेन नपुंसा
वीरमानिना ॥२८॥ यद्विश्रंभादहं नष्टा हृतापत्या च दस्युभिः ॥ यः शेते निशि संत्रस्तो यथा नारी दिवा
पुमान् ॥२९॥ इति वाक्सायकैर्विद्धः प्रतोत्रैरिव कुंजरः ॥ निशि निस्त्रिंशमादाय विवस्त्रोऽभ्यद्रवद्रु
षा ॥३०॥ ते विसृज्योरणौ तत्र व्यद्योतंत स्म विद्युतः ॥ आदाय मेषावायांतं नग्नमैक्षत सा पतिं ॥३१॥

हे अहो इति ॥२३॥२४॥ पद्मकिंजल्कस्य गंध इव गंधो यस्याः तस्याः मुखामोदेन मुषितः प्रलोभितः सन् ॥
२५॥ मर्त्यं मम ॥२६॥ महारात्रे मध्यरात्रे महानिशा द्वे घटिके रात्रौ मध्यमयोरिति स्मृतेः ॥२७॥ जिगमिषोस्त
स्याः परुषोद्गिरमाह हतास्मीति सार्द्धेन नपुंसा नपुंसकेन ॥२८॥ यथा नारी तथा संत्रस्तः शेते ॥२९॥ विद्युतः विशि
ष्टा कांतिमतः ॥ व्यद्योतंत दीप्तिमकुर्वंत यद्वा तद्देवताडितः प्रकाशं तत्पर्थः नग्रमैक्षत ॥ अतो भाषाभंगान्निर्जगामेति ॥

बृहस्पतिराह ॥ त्यजत्यजेति परैराहितं गर्भं गर्भे त्यक्ते भस्मीकरिष्यतीति बिभ्यतीं प्रत्याह ॥ नाहमिति ॥ सांतानिकः संतानार्थी
सांतानिक इति पाठे हे सत्पुत्रेच्छो इत्यर्थः ॥ ९ ॥ १२ रहः एकांते ॥ १३ ॥ १४ पुरूरवस उर्वश्यामायुःप्रमुखाः षट्पुत्रा जाता इ

त्यज त्यजाशु दुःप्रज्ञे मत्क्षेत्रादाहितं परैः ॥ नाहं त्वां भस्मसात्कुर्यां स्त्रियं सांतानिकोऽसति ॥ ९ ॥ तत्याज व्रीडि-
ता तारा कुमारं कनकप्रभं स्पृहामांगिरसश्चक्रे कुमारे सोम एव च ॥ १० ॥ ममायं न तवेत्युच्चैस्तस्मिन्विवदमा-
नयोः ॥ पप्रच्छुर्ऋषयो देवा नैवोचे व्रीडिता तु सा ॥ ११ ॥ कुमारो मातरं प्राह कुपितोऽलीकलज्जया ॥ किं न वो-
चस्यसद्वृत्ते आत्मावद्यं वदाशु मे ॥ १२ ॥ ब्रह्मा तां रह आहूय समप्राक्षीच्च सांत्वयन् ॥ सोमस्येत्याह शनकैः
सोमस्तं तावदग्रहीत् ॥ १३ ॥ तस्यात्मयोनिरकृत बुध इत्यभिधां नृप ॥ बुद्ध्या गंभीरया येन पुत्रेणापोडुराट्
मुदं ॥ ततः पुरूरवा जज्ञे इलायां य उदाहृतः ॥ १४ ॥ तस्य रूपगुणौदार्यशीलद्रविणविक्रमान् ॥ श्रुत्वोर्व-
शी इंद्रभवने गीयमानान्सुरर्षिणा ॥ १५ ॥ तदंतिकमुपेयाय देवी स्मरशरार्दिता ॥ मित्रावरुणयोः शापादा-
पन्ना नरलोकतां ॥ १६ ॥ निशम्य पुरुषश्रेष्ठं कंदर्पमिव रूपिणं ॥ धृतिं विष्टभ्य ललना उपतस्थे तदंति-
के ॥ १७ ॥ स तां विलोक्य नृपतिर्हर्षेणोत्फुल्ललोचनः ॥ उवाच श्लक्ष्णया वाचा देवीं हृष्टतनूरुहः ॥ १८ ॥
रा राजोवाच ॥ स्वागतं ते वरारोहे आस्यतां करवाम किं ॥ संरमस्व मया साकं रतिर्नौ शाश्वतीः समाः ॥ १९ ॥
उर्वश्युवाच ॥ कस्यास्त्वयि न सज्जेत मनोदृष्टिश्च सुंदर ॥ यदंगांतरमासाद्य च्यवते ह रिरंसया ॥ २० ॥

तिवक्तुं कथामाह ॥ तस्येत्यादिनाध्यायसमाप्तेः ॥ १५ ॥ ननु देवी कुतो मनुष्यसांतिकं उपगच्छेत्तत्राह ॥ मित्राव-
रुणयोः शापान्नरलोकतां मनुष्यभावं प्राप्ता सती ॥ १६ ॥ १८ ॥ नौ आवयोः रतिरस्त्विति ॥ यस्य तव अंगांत-
रं वक्षः आसाद्य रिरंसया रंतुमिच्छया ह स्फुटं न च्यवते नापयाति ॥ यद्यस्मादिति वा ॥ २० ॥ राम

ततश्च तां स्थालीं वने स्थापयित्वा गृहानागत्य निशि नित्यं तामेव ध्यायतस्तस्य मनसि त्रेतायां त्रयी प्रवर्त्तत कर्म्म
बोधकं वेदत्रयं प्रादुरभूत ॥४३॥ ततः स्थालीस्थानं गतः सन् शम्यागर्भे जातमश्वत्थं विलक्ष्य अस्मिन्न सा वह्निर
स्तीति विशेषेण लक्षयित्वा तेनाश्वत्थेन द्वे अरणी कृत्वाऽग्निं ममंथेति शेषः शमीगर्भादग्निं ममंथेत्यर्थः
॥४४॥ मथनप्रकारमाह ॥ अधरारणिमुर्वशीं ध्यायन्नुत्तरां चारणिमात्मानं ध्यायन् ॥ उभयोर्मध्ये यत्काष्ठं तत्प्रज
ननं पुत्रं ध्यायन् तथा च मंत्रः उर्वश्यस्यायुरसि पुरूरवा इति ॥४५॥ तस्य तेन कृतान्निर्मंथनाद्विभावसुरग्निः
जातः कथंभूतो जातवेदा धनं भोगं प्रयस्मात् स च त्रय्या विद्यया विहितेनाधानसंस्कारेण त्रिवृत् आहवनीया

स्थालीं न्यस्य वने गत्वा गृहानाध्यायतो निशि ॥ त्रेतायां संप्रवृत्तायां मनसि त्रय्यवर्त्तत ॥४३॥ स्थाली
स्थानं गतोऽश्वत्थं शमीगर्भं विलक्ष्य सः ॥ तेन द्वे अरणी कृत्वा उर्वशीलोककाम्यया ॥४४॥ उर्वशीं मंत्र
तो ध्यायन्नधरारणिमुत्तरां ॥ आत्मानमुभयोर्मध्ये यत्तत्प्रजननं प्रभुः ॥४५॥ तस्य निर्मंथनाज्जा
तो जातवेदा विभावसुः ॥ त्रय्या स विद्यया राज्ञा पुत्रत्वे कल्पितस्त्रिवृत् ॥४६॥ तेनाऽयजत यज्ञे
शं भगवंतमधोक्षजं ॥ उर्वशीलोकमन्विच्छन् सर्वदेवमयं हरिं ॥४७॥ एक एव पुरा वेदः प्रणवः स
र्ववाङ्मयः ॥ देवो नारायणो नान्य एकोऽग्निर्वर्ण एव च ॥४८॥

दिरूपः स न राज्ञा पुरूरवसा पुत्रत्वेक
ल्पितः पुण्यलोकप्रापकत्वात् ॥४६॥ तदाह तेनेति ॥४७॥ नन्वनादिर्वेदत्रयबोधितो ब्राह्मणादी
नामिंद्राद्यनेकदेवयजनेन स्वर्गप्राप्तिहेतुः कर्म्ममार्गः कथं सादिरिव वर्ण्यते ॥ तत्राह ॥ एक एवेति
द्वाभ्यां पुरा कृतयुगे सर्ववाङ्मयः सर्वासां वाचां बीजभूतः प्रणव एक एव देवश्च नारायण एक
एव अग्निश्चैक एव लौकिकः । वर्णश्चैक एव हंसो नाम ॥४८॥ ॥ ॥ ॥

नस्याः सखीश्च पंच वीक्ष्य सूक्तं शोभनं वचनं अहो जाये इत्यादि ॥३३॥ तदेवार्थत आह ॥ अहो इति द्वाभ्यां ॥ अनिर्वृत्य सक्तां निर्वृतिमप्राप्य पाठांतरे मां निर्वृतिमगमयित्वा मंत्राननुक्त्वेति वा ॥ वचांसि कृणवावहै गोष्ठीः करवावहै ॥३४॥ सुदे

ऐलोपि शयने जायामपश्यन्विमना इव ॥ तच्चित्तो विह्वलः शोचन्बभ्रामोन्मत्तवन्महीं ॥३२॥ स तां वीक्ष्य कुरुक्षेत्रे सरस्वत्यां च तत्सखीः ॥ पंच प्रहृष्टवदनाः प्राह सूक्तं पुरूरवाः ॥३३॥ अहो जाये तिष्ठ तिष्ठ घोरे न त्यक्तुमर्हसि ॥ मां त्वमद्याप्यनिर्वृतिं वचांसि कृणवावहै ॥३४॥ सुदेहोयं पतत्यत्र देवि दूरं हृतस्त्वया ॥ खादंत्येनं वृका गृध्रास्त्वत्प्रसादस्य नास्पदं ॥३५॥ उर्वश्युवाच ॥ मा मृथाः पुरुषोसि त्वं मा स्म त्वाद्युर्वृका इमे ॥ क्वापि सख्यं न वै स्त्रीणां वृकाणां हृदयं यथा ॥३६॥ स्त्रियो ह्यकरुणाः क्रूरा दुर्मर्षाः प्रियसाहसाः ॥ घ्नंत्यल्पार्थेपि विश्रब्धं पतिं भ्रातरमप्युत ॥३७॥ विधायालीकविश्रंभमज्ञेषु त्यक्तसौहृदाः ॥ नवं नवमभीप्संत्यः पुंश्चल्यः स्वैरवृत्तयः ॥३८॥ संवत्सरांते हि भवानेकरात्रं मयेश्वरः ॥ वत्स्यत्यपत्यानि च ते भविष्यंत्यपराणि भोः ॥३९॥ अंतर्वत्नीमुपालक्ष्य देवीं स प्रययौ पुरं ॥ पुनस्तत्र गतोऽब्दांते उर्वशीं वीरमातरं ॥४०॥ उपलभ्य मुदा युक्तः समुवास तया निशां ॥ अथैनमुर्वशी प्राह कृपणं विरहातुरं ॥ गंधर्वानुपधावेमांस्तुभ्यं दास्यंति मामिति ॥४१॥ तस्य संस्तुवतस्तुष्टा अग्निस्थालीं ददुर्नृप ॥ उर्वशीं मन्यमानस्तां सोऽबुध्यत चरन्वने ॥४२॥

हृ इति कमनीयोऽयं मम देहः ॥३५॥ पुरूरवो मा मृथा इत्यादि तस्याः सूक्तं तदप्यर्थत आह ॥ मा मृथा इति चतुर्भिः मा म्रियस्व पुरुषोऽसि अतो वै पुमान्देहि भावः इमे वृकाः प्रसिद्धा इंद्रियाणि वा वा इति त्वां मा स्म अद्युः भक्षयेयुः ॥ इति हृदि इयं वशी मा भवेत्यर्थः ॥३६॥ प्रियनिमित्तं साहसं यासां ॥३७॥ तं सा त्स्यतीति संवत्सरांत इति अपराणीति वचनादंतर्वत्नीमुपालक्ष्य ज्ञात्वा ॥३८॥३९॥४१॥ अनेनाग्निना कर्म कृत्वा तद्वशादुर्वशीं प्राप्स्यतीत्यभिप्रायेण अग्निस्थालीं ददुः ॥ सतु तां स्थालीमेवोर्वशीं मन्यमानस्तया सहितो वने विचरन्

उभयैः मंत्रैः पत्न्यैचाद्योमंत्रैःश्वश्र्वैतुद्वाभ्यां रित्यर्थः॥ ८॥ यावन्नात्वा मुनिर्निर्गतः तावन्मार्प्या यां भर्त्तस्नेहात्पुत्राः सत्य
वत्याश्चरुं श्रेष्ठंमत्वा तया मात्रासत्यवती याचितासती ब्राह्ममंत्राभिमंत्रितं स्वचरुं मात्रेप्रयच्छत्प्रादात्स्मा
तुश्चरुं क्षात्रमंत्राभिमंत्रितं स्वयमदत्त आदत्त॥ ९॥ कथंजुगुप्सितंतद्देवाह॥ ते पुत्रो घोरो भविष्यति भ्राता

सन्नृषिः प्रार्थितः पत्न्या श्वश्र्वाचापत्यकाम्यया॥ श्रपयित्वोभयैर्मंत्रैश्चरुं स्नातुंगतोमुनिः॥ ८॥ तावत्सत्यव-
तीमात्रास्वचरुं याचितासती॥ श्रेष्ठंमत्वातयायच्छन्मात्रेमातुरदत्स्वयं॥ ९॥ तद्विज्ञायमुनिः प्राह प
त्नीं कष्टमकारषीः॥ घोरोदंडधरः पुत्रोभ्रातातेब्रह्मवित्तमः॥ १०॥ प्रसादितः सत्यवत्यामैवंभूदितिभा
र्गवः॥ अथतर्हिभवेत्पौत्रोजमदग्निस्ततोभवत्॥ ११॥ साचाभूत्सुमहापुण्या कौशिकी लोकपावनी
रेणोः सुतां रेणुकांवैजमदग्निरुवाहयां॥ १२॥ तस्यांवैभार्गवऋषेः सुतावसुमदादयः॥ यवीयान्जज्ञए
तेषां राम इत्यभिविश्रुतः॥ १३॥ यमाहुर्वासुदेवांशं हैहयानांकुलांतकं॥ त्रिःसप्तकृत्वोयइमां चक्रेनिः
क्षत्रियां महीं॥ १४॥ दुष्टं क्षत्रं भुवोभारमब्रह्मण्यमनीनशत्॥ रजस्तमोवृतमहन्फल्गुन्यपिकृतेंऽ
हसि॥ १५॥ राजोवाच॥ किंतदंहोभगवतोराजन्यैरजितात्मभिः॥ कृतंयेनकुलंनष्टं क्षत्रियाणामभी
क्ष्णशः॥ १६॥ श्री बादरायणिरुवाच॥ हैहयानामधिपतिरर्जुनः क्षत्रियर्षभः॥ दत्तं नारायणांशांशमा
राध्यपरिकर्म्मभिः॥ १७॥

तुब्रह्मवित्तमो भविष्यतीति॥ १०॥ एवं माभूदिति प्रसादितो भार्गवआह॥ अथत
र्हि पौत्रोघोरो भविष्यति जमदग्निः पुत्रो भवदित्यर्थः॥ ११॥ साच सत्यवती कौशिकीनद्यभूत्॥ १२॥ भार्गवऋषेर्ज
मदग्नेः सुताः॥ १३॥ १४॥ अनीनशत् नाशयामास तदेवाह रजस्तमोवृतमिति पाठांतरसुगमं॥ १५॥ १६॥ कार्त्तवी
र्यार्जुनेनकृतमपराधंवक्तुंतस्यदर्पहेतुमैश्वर्यादिकमाह॥ हैहयानामितिषड्भिः परिकर्म्मभिः परिचर्या

वेदत्रय्यपि पुरूरवसः सकाशादासीत् ॥ ४९ ॥ पित्वा न प्राय ॥ अयं भावः कृतयुगे सत्वप्रधानाः प्रायशः सर्वेपि ध्याननिष्ठाः
रजःप्रधाने तु त्रेतायुगे वेदादिविभागेन कर्ममार्गः प्रकटो बभूवेति ॥ नवमे चतुर्दशः ॥ ततः पंचदशे गाधि
रैलपुत्रान्वयेऽजनि ॥ यद्दौहित्रसुतो रामः कार्त्तवीर्यमहन्क्रुधा ॥ २ ॥ सुग्रहत्वायाल्पादिक्रमेणाश्रुतायुप्र
भृति यस्मात् वंशानाह ॥ श्रुतायोरित्यादिना ॥ १ ॥ एकः संज्ञः अमितः तन्संज्ञः ॥ २ ॥ जह्नोः पुरुः तस्य बलाकः त
स्याजकः ॥ ३ ॥ गाधेः पुत्रो विश्वामित्रो ब्रह्मर्षिरभूदुत्तराध्यायान्तवह्निगाधिरभून्महातेजोऽइत्यादिना ॥ ४ ॥ तत्र ताव

पुरूरवस एवासीत् त्रयी त्रेतामुखे नृप ॥ अग्निना प्रजया राजा लोकं गांधर्वमेयिवान् ॥ ५० ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे ऐलोपाख्याने चतुर्दशोऽध्यायः ॥ बादरायणिरुवाच ॥ ऐलस्य चोर्वशीगर्भात् षडासन्नात्मजा नृप ॥ आयुः श्रुतायुः सत्यायू रयोऽथ विजयो जयः ॥ १ ॥ श्रुतायोर्वसुमान् पुत्रः सत्यायोश्च श्रुतंजयः ॥ रयस्य सुत एकश्च जयस्य तनयोऽमितः ॥ २ ॥ भीमस्तु विजयस्याथ कांचनो होत्रकस्ततः ॥ तस्य जह्नुः सुतो गंगां गंडूषीकृत्य योऽपिबत् ॥ ३ ॥ जह्नोस्तु पुरुस्तत्पुत्रो बलाकश्चात्मजोऽजकः ॥ ततः कुशः कुशस्यापि कुशांबुर्मूर्त्तयो वसुः ॥ कुशनाभश्च चत्वारो गाधिरासीत्कुशांबुजः ॥ ४ ॥ तस्य सत्यवतीं कन्यामृचीकोऽयाचत द्विजः ॥ वरं विसदृशं मत्वा गाधिर्भार्गवमब्रवीत् ॥ ५ ॥ एकतः श्यामकर्णानां हयानां चंद्रवर्चसां ॥ सहस्रं दीयतां शुल्कं कन्यायाः कुशिका वयं ॥ ६ ॥ इत्युक्तस्तन्मतं ज्ञात्वा गतः स वरुणांतिकं ॥ आनीय दत्वा तानश्वानुपयेमे वराननां ॥ ७ ॥

तदुपोद्घातत्वेन भृगुवंशभवस्य ऋचीकस्य चरितं प्रसक्तानुप्रसक्तेन च परशुरामावतारचरितमाह ॥ तस्य सत्यवतीमित्यादिना ॥ विसदृशं अननुरूपं भार्गवमृचीकं ॥ ५ ॥ दक्षिणवामयोरेकतः श्यामः कर्णो येषां सर्वांगसितत्वेन चंद्रस्येव वर्चो येषां ॥ न चेदमपि पर्याप्तमस्मत्कन्यायाय यतः कुशिकाः कौशिका वयं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ॥

सतूणं कार्मुकं चर्म चादाय ॥२८॥ ऐणेयं चर्म कृष्णाजिनमंबरं यस्य ॥२९॥३०॥ प्रहरन्परश्वधो यस्य मनश्च अनिलश्च तत
योरिवोजवो यस्य ॥ परेषां चक्रं सैन्यं सूदयतीति तथा छिन्ना भुजा उरवः कंधराश्च येषां हताः सूता वाहनानि च

घोरमादाय परशुं सतूणं चर्म कार्मुकं ॥ अन्वधावत दुर्मर्षो मृगेंद्र इव यूथपं ॥२८॥ तमापतंतं भृगुव
र्यमोजसा धनुर्द्धरं बाणपरश्वधायुधं ॥ ऐणेयचर्मांबरमर्कधामभिर्युतं जटाभिर्ददृशे पुरीं विशत्
॥२९॥ अचोदयद्धस्तिरथाश्वपत्तिभिर्गदासिबाणर्ष्टिशतघ्निशक्तिभिः ॥ अक्षौहिणीः सप्तदशातिभी
षणास्ता राम एको भगवानसूदयत् ॥३०॥ यतो यतोसौ प्रहरत्परश्वधो मनोनिलौजाः परचक्रसूदनः
ततस्ततश्छिन्नभुजोरुकंधरा निपेतुरुर्व्यां हतसूतवाहनाः ॥३१॥ दृष्ट्वा स्वसैन्यं रुधिरौघकर्दमे रणा
जिरे रामकुठारसायकैः ॥ विवृक्णचर्मध्वजचापविग्रहं निपातितं हैहय आपतद्रुषा ॥३२॥ अथार्जुनः
पंचशतेषु बाहुभिर्धनुःषु बाणान्युगपत्स संदधे ॥ रामाय रामोऽस्त्रभृतां समग्रणीस्तान्येकधन्वेषुभि
राच्छिनत्समं ॥३३॥ पुनः स्वहस्तैरचलान्मृधेंघ्रिपानुत्क्षिप्य वेगादभिधावतो युधि ॥ भुजान्कुठारेण
कठोरनेमिना चिच्छेद रामः प्रसभं त्वहेरिव ॥३४॥ कृत्तबाहोः शिरस्तस्य गिरेः शृंगमिवाहरत् ॥ हते
पितरि तत्पुत्रा अयुतं दुद्रुवुर्भयात् ॥३५॥ अग्निहोत्रीमुपावर्त्य सवत्सां परवीरहा ॥ समुपेत्याश्र
मं पित्रे परिक्लिष्टां समर्प्पयत् ॥३६॥

ऋष्टीं ते वीरा निपेतुः ॥३१॥ विवृक्णाश्चर्मादयो यस्य ॥३२॥ पंचशते
षु धनुःषु सोऽर्जुनः रामाय संदधे ॥ एकमेव धनुर्यस्य सः पाठांतरे एक एव बंधः संधानं येषां तैरिषुभिः
तानि धनूंषि समं सह तत्क्षणमेवाच्छिनत ॥३३॥ मृधे साधनभूतानचलानंघ्रिपांश्चोत्क्षिप्याधावतस्त
स्य भुजांश्चिच्छेद अहेः फणानिवेत्यर्थः ॥३४॥३५॥ समर्पयत् समार्पयत् ॥३६॥ ॥

अव्याहतमिंद्रियादिकंचलेभे ॥१८॥ यत्रयस्मिन्नैश्वर्ये अणिमादयो गुणाः ॥१९॥ रेवांभसिनर्मदाजलेसरितंनर्मदां ॥२०॥ रावणंदिग्विजयेमाहिष्मत्याः समी येन नर्मदायांदेवपूजांकुर्वंस्तेनप्रवाहस्यावरोधात्प्रतिस्रोतसः सत्पास्तस्यास्सरितोजलैर्विप्लावितंस्वशिविरमालक्ष्यतस्यतद्वीर्य्यंनसेहे ॥२१॥ ततश्चकृत

बाहून्दशशतंलेभेदुर्द्धर्षत्वमरातिषु ॥ अव्याहतेंद्रियौजः श्रीतेजोवीर्य्ययशोबलं ॥१८॥ योगेश्वरत्वमैश्वर्य्यं गुणा यत्राणिमादयः ॥ चचाराव्याहतगतिर्लोकेषुपवनोयथा ॥१९॥ स्त्रीरत्नैरावृतः क्रीडन्रेवांभसिमदोत्कटः ॥ वैजयंतींस्रजंबिभ्रद्रुरोधसरितंभुजैः ॥२०॥ विप्लावितंस्वशिबिरंप्रतिस्रोतःसरिज्जलैः ॥ नामृष्यत्तस्यतद्वीर्य्यंवीरमानीदशाननः ॥२१॥ गृहीतोलीलयास्त्रीणांसमक्षंकृतकिल्बिषः ॥ माहिष्मत्यांसन्निरुद्धोमुक्तोयेनकपिर्यथा ॥२२॥ स एकदातुमृगयांविचरन्विपिनेवने ॥ यदृच्छयाश्रमपदंजमदग्नेरुपाविशत् ॥२३॥ तस्मैसनरदेवायमुनिरर्हणमाहरत् ॥ ससैन्यामात्यवाहायहविष्मत्यातपोधनः ॥२४॥ सवीरस्तत्रतद्दृष्ट्वा आत्मैश्वर्य्यातिशायनं ॥ तन्नाद्रियताग्निहोत्र्यांसाभिलाषःसहैहयः ॥२५॥ हविर्धानीमृषेर्दर्पान्नरान्हर्तुमचोदयत् ॥ तेचमाहिष्मतींनिन्युःसवत्सांक्रंदतींबलात् ॥२६॥ अथराजनिनिर्यातेरामआश्रमआगतः ॥ श्रुत्वातत्तस्यदौरात्म्यंचुक्रोधाहिरिवाहतः ॥२७॥

तकिल्बिषः क्रीडंतमभिभवितुंप्रवृत्तः सन्गृहीतः माहिष्मत्यांस्वस्यपुर्य्यां कपिरिवसन्निरुद्धश्च पुनश्चावज्ञयायेनमुक्तः ॥२२॥ इदानींतत्कृतमपराधंदर्शयन्नाह स एकदेत्यादिना ॥२३॥ अर्हणमातिथ्यादि हविष्मत्याकामधेन्वा ॥२४॥ तदर्हणंनाद्रियततस्मिन्नातुष्यत् यतोग्निहोत्र्यां होमधेनौ साभिलाषः ॥ सहैहयः हैहयैः सहवर्त्तमानः ॥२५॥ दर्प्पाद्धेतोऋषेर्हविर्धानीमग्निहोत्रधेनुंहर्त्तुं

भा॰ न॰
३३
स्क॰ ९

33

तद्वृत्तिनिंदितं तत्कथं हतवानत आह पितुर्विद्वानिति ॥८॥ पूर्वोक्त एवाभिप्रायः सर्वक्षत्रियवधे कारणं वक्तुमाह ये
ऽर्जुनस्य सुता इत्यादिना ॥९॥१०॥ भगवत्यावेशिता धीर्येन तं ॥११॥ दुःखादीनां वेगेन विमोहिताः ॥१५॥ ब्रह्मघ्नैर्विहता

वरेण छंदयामास प्रीतः सत्यवतीसुतः ॥ वव्रे हतानां रामोपि जीवितं चास्मृतिं वधे ॥७॥ उत्तस्थुस्ते कुशलि
नो निद्रापाय इवांजसा ॥ पितुर्विद्वांस्तपोवीर्यं रामश्चक्रे सुहृद्वधं ॥८॥ येऽर्जुनस्य सुता राजन्स्मरंतः स्व
पितुर्वधं ॥ रामवीर्यपराभूता लेभिरे शर्म्म न क्वचित् ॥९॥ एकदाश्रमतो रामे सभ्रातरि वनं गते ॥ वैरं सिसा
धयिषवो लब्धछिद्रा उपागमन् ॥१०॥ दृष्ट्वाग्न्यगार आसीनमावेशितधियं मुनिं ॥ भगवत्युत्तमश्लो
के जघ्नुस्ते पापनिश्चयाः ॥११॥ याच्यमानाः कृपणया राममात्रातिदारुणाः ॥ प्रसह्य शिर उत्कृत्य निन्युस्ते
क्षत्रबंधवः ॥१२॥ रेणुका दुःखशोकार्त्ता निघ्नंत्यात्मानमात्मना ॥ राम रामेति तातेति विचुक्रोशोच्चकैः सती
॥१३॥ तदुपश्रुत्य दूरस्था हा रामेत्यार्त्तवत्स्वनं ॥ त्वरयाश्रममासाद्य ददृशे पितरं हतं ॥१४॥ ततदुःखरो
षामर्षार्त्तिशोकवेगविमोहिताः ॥ हा तात साधो धर्मिष्ठ त्यक्त्वास्मान्स्वर्गतो भवान् ॥१५॥ विलप्यैवं पितु
र्देहं निधाय भ्रातृषु स्वयं ॥ प्रगृह्य परशुं रामः क्षत्रांताय मनो दधे ॥१६॥ गत्वा माहिष्मतीं रामो ब्रह्मघ्न
विहतश्रियं ॥ तेषां स शीर्षभी राजन्मध्ये चक्रे महागिरिं ॥१७॥ तद्रक्तेन नदीं घोरां अब्रह्मण्यभया
वहां ॥ हेतुं कृत्वा पितृवधं क्षत्रेऽमंगलकारिणि ॥१८॥ त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवीं कृत्वा निःक्षत्रियां प्रभुः ॥ स्य
मंतपंचके चक्रे शोणितोदान्ह्रदान्नव ॥१९॥

श्रीर्यस्यास्तां हे राजन् स रामस्तेषां शीर्षभिर्माहिष्मतीम
ध्ये महांतं गिरिं चक्रे ॥१७॥ तेषां रक्तेन अब्रह्मण्यानां भयावहां घोरां नदीं चक्रे ॥ तथापि सर्वक्षत्रवधे किं का
रणं तदाह हेतुं कृत्वेति सार्द्धेन अमंगलकारिणि अन्यायवर्त्तिनि सति ॥१८॥ त्रिःसप्तकृत्वो रेणुकया दुःखा
वेशादुरस्ताडनं कृतं ॥ ततो रामस्तावत्कृत्वः तत्र मुत्सादितवानिति प्रसिद्धिः ॥१९॥ ॥

रा॰

राम॰
३२

अर्हणां तां पञ्चतां ॥३९॥ सौरीसूर्यस्य प्रभेव ॥४०॥ तीर्थसंसेवया चकारात् यमनियमैश्च अच्युते चेतना चित्तं यस्य सः
४१ नवमे पंचदशः षोडशोथार्जुनसुतैर्जमदग्नौ हते सुहृत् ॥ रामात्तत्र वधः प्रोक्तो विश्वामित्रस्य चान्वयः ॥१॥ कि

स्वकर्मतत्कृतं रामः पित्रे भ्रातृभ्य एव च वर्णयामास तच्छ्रुत्वा जमदग्निरभाषत ॥३७॥ राम राम महाबाहो
भवान्पापमकारयीत् ॥ अवधीन्नरदेवं यत्सर्वदेवमयं वृथा ॥३८॥ वयं हि ब्राह्मणास्तात क्षमयार्हणतां गताः ॥ यया लोकगुरुर्देवः पारमेष्ठ्यमगात्पदं ॥३९॥ क्षमया रोचते लक्ष्मीर्ब्राह्मी सौरी यथा प्रभा ॥
क्षमिणामाशु भगवांस्तुष्यते हरिरीश्वरः ॥४०॥ राज्ञो मूर्द्धाभिषिक्तस्य वधो ब्रह्मवधाद्गुरुः ॥ तीर्थसं
सेवया चांहो जह्यङ्गाच्युतचेतनः ॥४१॥ इति श्रीभागवते नवमस्कंधे परशुरामचरिते हैहयार्जुनवधः पंचदशोध्यायः ॥ श्रीशुक उवाच ॥ पित्रोपशिक्षितो रामस्तथेति कुरुनंदन ॥ संवत्सरं तीर्थयात्रां चरित्वाश्रममाव्रजत् ॥१॥ कदाचिद्रेणुका याता गंगायां पद्ममालिनं ॥ गंधर्वराजं क्रीडंतमप्सरोभिरपश्यत ॥२॥ विलोकयंती क्रीडंतमुदकार्थं नदीं गता ॥ होमवेलां न सस्मार किंचिच्चित्ररथस्पृहा ॥३॥ कालात्ययं तं विलोक्य मुनेः शापविशंकिता ॥ आगत्य कलशं तस्थौ पुरोधाय कृतांजलिः ॥४॥
व्यभिचारं मुनिर्ज्ञात्वा पत्न्याः प्रकुपितोब्रवीत् ॥ घ्नतैनां पुत्रकाः पापामित्युक्तास्ते न चक्रिरे ॥५॥ रामः
संचोदितः पित्रा भ्रातॄन्मात्रा सहावधीत् ॥ प्रभावज्ञो मुनेः सम्यक्समाधेस्तपसश्च यः ॥६॥ राम

चित्ते दीप्यचित्ररथे गंधर्वराजे स्पृहा यस्याः सा किंचित्रसस्मारेति वा ॥३॥ कलशं पुरोधाय अग्रे निधाय ॥४॥ व्यभिचा
रं मानसं ज्ञात्वा ॥५॥ आज्ञातिलंघिनां भ्रातॄणां मातुश्च वधे संचोदितः सन् मुनेर्यः समाधिस्तपश्च तयोः प्र
भावज्ञः पदिन हन्यां तर्हिमामपि शपेतु समर्थः ॥ यदि तु हन्यां तर्हि मपि संतुष्टः सन्ताननुजीवयेदि

तत्कुतो भृगुवंशभवस्य देवरातस्य कौशिकप्रवरत्वमित्याशंक्य तदुपपादयन्नाह पुत्रं कृत्वेत्यादि यावत्समा
प्तिपूर्वमजीगर्त्तसुतत्वे मध्यमत्वेन पित्र्याममतां विहाय विक्रीतत्वात्तस्य कृपया सुतानाह ॥ ज्येष्ठ एव प्र
कल्प्यतामिति ॥ ३० ॥ तदेव स्पष्टयितुं तं विशिनष्टि ॥ य इति द्वाभ्यां ॥ मुमुचे अमुच्यत ॥ ३१ ॥ भार्गवोपि गा
धिषु गाधेर्वंशजेषु देवरात इति व्याख्यातः ॥ ३२ ॥ तत्तस्य ज्येष्ठत्वं कुशलं न मे निरे मध्यमस्यानर्थां वद

पुत्रं कृत्वा शुनःशेपं देवरातं च भार्गवं ॥ आजीगर्त्तिं सुतानाह ज्येष्ठ एषः प्रकल्प्यतां ॥ ३० ॥ यो वै ह
रिश्चंद्र इमखे विक्रीतः पुरुषः पशुः ॥ स्तुत्वा देवान्प्रजेशादीन्मुमुचे पाशबंधनात् ॥ ३१ ॥ यो रातो
देवयजने देवैर्गाधिसुताय सः ॥ देवरात इति ख्यातः शुनःशेपस्तु भार्गवः ॥ ३२ ॥ ये मधुछंदसो ज्येष्ठाः
कुशलं मे निरेननत ॥ अशपत्तान्मुनिः क्रुद्धो म्लेच्छा भवत दुर्जनाः ॥ ३३ ॥ स होवाच मधुछंदाः सा
र्द्धं पंचाशता ततः ॥ यन्नो भवान्संजानीते तस्मिंस्तिष्ठामहे वयं ॥ ३४ ॥ ज्येष्ठं मंत्रदृशं चक्रुस्त्वा
मन्वंचो वयं स्म हि ॥ विश्वामित्रः सुतानाह वीरवंतो भविष्यथ ॥ ये मानं मेनुगृह्णंतो वीरवंतम
कर्त्त मां ॥

त्वदृष्ट्या नांगीकृतवंतः मुनिर्विश्वामित्रः ॥ ३३ ॥ पंचाशता कनिष्ठैः साकं समध्यमो मधुछंदा
उवाच ॥ नोस्माकं यत् ज्येष्ठत्वं कनिष्ठत्वं वा भवान्पिता संजानीते मन्यते तस्मिन्नवयं तिष्ठामेति ॥ ३४ ॥ एव
मुक्त्वा मंत्रदृशं ॥ कस्य नूनं कतमस्यामृतानामित्यादिमंत्राणां ॥ द्रष्टारं शुनःशेपं ज्येष्ठं चक्रुस्तदाह ॥
वयं सर्वे त्वामन्वंचः स्म हि ॥ अनुगंतारः कनिष्ठाः स्म इत्यर्थः ॥ ततः प्रसन्नो विश्वामित्रस्तान्सुतानाह
वीरवंतः पुत्रवंतो भविष्यथ ये यूयं मे मानं प्रज्ञत्वमनुगृह्णंतः अनुवर्त्तमानाः संतः मां वीरवंतं पुत्र

संज्ञानं स्मृतितदेवलक्षणां चिह्नं यस्य तत्स्वदेहं लब्ध्वा स ऋषीणां मंडले सप्तमो ऋषिरभूत ॥१४॥ ब्रह्म ह्यवेदं वेद
पारं गतं केषु सप्तर्षिष्वेकतमो भविष्यतीत्यर्थः ॥१५॥ भुवो भारमहन् भारमेव राहून् पानिति ॥१६॥ तदेवं प्रसन्नानुग्र
सत्कृत्समाप्य प्रसृतमाह गाधेरिति महातेजा विश्वामित्रः ॥१८॥ ते सर्वे लिंग समवायनापेन प्राणभन्त उप

पितुः कायेन संधाय शिर आदाय बर्हिषि ॥ सर्वदेवमयं देवमात्मानमयजन्मखैः ॥२०॥ ददौ प्राचीं दिशं
होत्रे ब्रह्मणे दक्षिणां दिशं ॥ अध्वर्यवे प्रतीचीं वै उद्गात्रे उत्तरां दिशं ॥२१॥ अन्येभ्यो वांतरदिशः कश्यपा
य च मध्यतः ॥ आर्यावर्त्तमुपद्रष्ट्रे सदस्येभ्यस्ततः परां ॥२२॥ ततश्चावभृथस्नानविधूताशेषकिल्बिषः ॥
सरस्वत्यां ब्रह्मनद्यां रेजे व्यभ्र इवांशुमान् ॥२३॥ स्वदेहं जमदग्निस्तु लब्ध्वा संज्ञानलक्षणं ॥ ऋषीणां
मंडले सोऽभूत्सप्तमो राम पूजितः ॥२४॥ जामदग्न्योऽपि भगवान् रामः कमललोचनः ॥ आगामिन्यंतरे रा
जन्वर्तयिष्यति वै बृहत् ॥२५॥ आस्तेऽद्यापि महेंद्राद्रौ न्यस्तदंडः प्रशांतधीः ॥ उपगीयमानचरितः
सिद्धगंधर्वचारणैः ॥२६॥ एवं भृगुषु विश्वात्मा भगवान् हरिरीश्वरः ॥ अवतीर्य परं भारं भुवो हन् बहु
शो नृपान् ॥२७॥ गाधेरभूत्महातेजाः समिद्ध इव पावकः ॥ तपसा क्षात्रमुत्सृज्य यो लेभे ब्रह्मवर्चसं ॥२८॥
विश्वामित्रस्य चैवासन् पुत्रा एकशतं नृप ॥ मध्यमस्तु मधुच्छंदा मधुच्छंदस एव ते ॥२९॥ ॥ ॥

दधातीति विवक्षया मधुच्छंदसा चोच्यंत इति ॥ तथा च श्रुतिः तस्य विश्वामित्रस्यैकशतं पुत्रा आसुः पंचाशदेव ज्या
यांसो मधुच्छंदसः पंचाशत्कनीयांस इत्यादि तत्र च विश्वामित्रपुत्रेषु भार्गवस्याजीगर्तस्य देवरातस्य ज्ये
ष्ठत्वमवगम्यते ॥ तथा चाश्वलायनबौधायनादिभिः कौशिकानां देवरातप्रवरत्वमुक्तं ॥ प्रवरश्च तस्मिन्
वंशे अवांतरभेदः न तु वंशांतरं ॥ तथा च स्मृतिः ॥ एक एव ऋषिर्यावत्प्रवरेष्वनुवर्त्तते तावत्समानगोत्रत्वं वि

भा॰ न॰
३५

१ संततिसंज्ञः ८ सत्यकेतोर्धृष्टकेतुः तस्मात्सुकुमारः तस्माद्वीतिहोत्रः तस्य भर्गः अतो भर्गात् भार्गभूमिः ९
काशयः काशिवंश्याः काशः प्रपितामहस्य क्षत्रवृद्धस्यान्वयं अयंते यांतीति तथा ॥१०॥ ततश्चानेनसः शुद्धो जज्ञे ॥

षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च ॥ नालर्कादपरो राजन्बुभुजे मेदिनीं युवा ॥७॥ अलर्कात्संततिस्त
स्मात्सुनीथोथ सुकेतनः धर्म्मकेतुः सुतस्तस्मात्सत्यकेतुरजायत ॥८॥ धृष्टकेतुः पितातस्मात्सुकुमा
रः क्षितीश्वरः ॥ वीतिहोत्रोस्य भर्गोतो भार्गभूमिरभून्नृप ॥९॥ इतीमे काशयो भूपाः क्षत्रवृद्धानुयायि
नः ॥ रंभस्य रभसः पुत्रो गंभीरश्चाक्रियस्ततः ॥१०॥ तस्य क्षेत्रे ब्रह्म जज्ञे शृणु वंशमनेनसः ॥ शुद्धस्त
तः शुचिस्तस्मात्त्रिककुद्धर्म्मसारथिः ॥११॥ ततः शांतरयो जज्ञे कृतकृत्यः स आत्मवान् ॥ रजेः पंचश
तान्यासन्पुत्राणाममितौजसां ॥१२॥ देवैरभ्यर्थितो दैत्यान् हत्वेंद्रायाददाद्दिवं ॥ इंद्रस्तस्मै पुनर्द
त्वा गृहीत्वा चरणौ रजेः ॥१३॥ आत्मानमर्पयामास प्रह्लादाद्यरिशंकितः ॥ पितर्युपरते पुत्रा याचमा
नाय नो ददुः ॥१४॥ त्रिविष्टपं महेंद्राय यज्ञभागान्समाददुः ॥ गुरुणा हूयमानेग्नौ बलभित्तनयान्र
जेः ॥१५॥ अवधीद्भ्रंशितान्मार्गान्न कश्चिदवशेषितः ॥ कुशात्प्रतिः क्षात्रवृद्धात्संजयस्तत्सुतो ज
यः ॥१६॥ ततः कृतः कृतस्यापि जज्ञे हर्यवनो नृपः ॥ सहदेवस्ततो हीनो जयसेनस्तु तत्सुतः ॥१७॥ सं
कृतिस्तस्य च जयः क्षत्रधर्मा महारथः ॥ क्षत्रवृद्धान्वया भूपाः शृणु वंशं च नाहुषान् ॥१८॥ इति श्रीभा
गवते नवमस्कंधे सप्तदशोध्यायः ॥१७॥

कृतकृत्यः सः यतः आत्मवान् ज्ञानी अतः पुत्रोत्पादनं नत्व
त्ववानित्यर्थः ॥१७॥ तेषां मतिभ्रंशाय गुरुणा बृहस्पतिना अभिचारविधानेनाग्नौ हूयमाने सति ॥१७॥ सिंहाव
लोकनेनाह क्षात्रवृद्धात् क्षत्रवृद्धपौत्रात् कुशात्प्रतिः प्रतेः संजयः ॥१८॥ इति नवमे सप्तदशः ॥१७॥

35

न॰ ४

राम॰
३५

ह कुशिकाद्देवरातः वो युष्मदीयः कौशिक एव ॥ यतः वीरोमत्पुत्रः तमेनमध्वित अनुगच्छत ॥ अन्ये चाष्टकादयस्त स्य सुता आसन् ॥ ३६ ॥ अपसद्दरसिति एव भिति एके शप्ताः एके नुगृहीताः अन्यस्तुपुत्रत्वेन स्वीकृत इत्येवं कौ शिकगोत्रं पृथग्विधं नानाप्रकारं जातं ॥ तत्र प्रवरांतरमापन्नं प्राप्तं ॥ हि यस्मात् एव देवरातन्येष्ठत्वेन

एषवः कुशिकाद्वीरो देवरातस्तमन्वित ॥ अन्ये चाष्टकहारीतजयक्रतुमदादयः ॥ एवं कौशिकगोत्रं तु वै श्वामित्रैः पृथग्विधं ॥ प्रवरांतरमापन्नं तद्धि चैवं विकल्पितं ॥ ३७ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे नवम स्कंधे षोडशोध्यायः ॥ शुक उवाच ॥ यः पुरूरवसः पुत्र आयुस्तस्याभवन्सुताः ॥ नहुषः क्षत्रवृद्धश्च रजीरंभ श्च वीर्यवान् ॥ १ ॥ अनेना इति राजेंद्र शृणु क्षत्रवृधोन्वयं ॥ क्षत्रवृद्धसुतस्यास न्सुहोत्रस्यात्मजास्त्रयः ॥ २ ॥ काश्यः कुशो गृत्समद इति गृत्समदादभूत् ॥ शुनकः शौनको यस्य बह्वृचप्रवरो मुनिः ॥ ३ ॥ काश्यस्य काशिस्तत्पुत्रो राष्ट्रो दीर्घतमःपिता ॥ धन्वंतरिर्दीर्घतमः आयुर्वेदप्रवर्त्तकः ॥ ४ ॥ यज्ञभुग्वासुदेवांशः स्मृतिमात्रार्त्तिनाशनं ॥ तत्पुत्रः केतुमानस्य जज्ञे भीमरथस्ततः ॥ ५ ॥ दिवोदासो द्युमांस्तस्मात्प्रतर्दन इ ति स्मृतः ॥ स एव शत्रुजिद्वत्स ऋतुध्वज इतीरितः ॥ तथा कुवलयाश्वेति प्रोक्तोलर्कादयस्ततः ॥ ६ ॥

तत्प्रकल्पितं ॥ ३७ ॥ नवमे षोडशः ॥ आयोः सप्तदशे त्वेलज्येष्ठपुत्रस्य पंचसु ॥ सुते ष्वत्र क्षत्रवृद्धादि चतुर्णां वंश वर्णनं ॥ १ ॥ इह श्रीकृष्णावतारप्रस्तावाय वंशानुक्रमणे ऐलादिक्रमेण प्रक्रांते नामेतियस्य वंशे कृष्णावता रः तस्य वंशोतिविततत्वादंते निरूप्यते ॥ अतः पुरूरवसः पुत्राणां पंचनां कनिष्ठानां वंशानुक्त्वे दानीं प्रथमस्य वंशमाह इति ॥ एवं नहुषययातियदुप्रभृति षष्ठ पिंडष्ठव्यं ॥ १ ॥ तेत्रवृधः क्षत्रवृद्धस्य ॥ २ ॥ दीर्घ तमसः पिता ॥ ४ ॥ स्मृतमात्र एवार्त्तिरोगदुःखं नाशयतीति तथा ॥ ५ ॥ ततः प्रतर्दनादिशब्दवाच्यात क

अप्यायमेव ब्राह्मणोत्कर्षवर्णनेन व्यनक्ति ॥ ये इति त्रिभिः येब्राह्मणाः परस्य पुंसो मुखं मुखादुत्पन्नत्वेन तत्प्रियद्वा
रत्वेन च श्रेष्ठा इत्यर्थः ॥ ज्योतिर्ब्रह्म पंथा वेदमार्गः ॥ १२ ॥ १३ ॥ तदेवं ब्राह्मणमात्रमेव तावत्पूज्यात त्रापि वयं भगवः श्रे

येऽरिदं तपसा सृष्टं मुखं पुंसः परस्य ये ॥ धार्यते यैरिह ज्योतिः शिवः पंथाश्च दर्शितः ॥ १२ ॥ यान्वंदंत्युपति
ष्ठंते लोकनाथाः सुरेश्वराः ॥ भगवानपि विश्वात्मा पावनः श्रीनिकेतनः ॥ १३ ॥ वयं तत्रापि भृगवः शिष्या
स्य नः पिताऽसुरः ॥ अस्मद्धार्यं धृतवती शूद्री वेदमिवासती ॥ १४ ॥ एवं शपंतीं शर्मिष्ठा गुरुपुत्रीमभा
षत ॥ रुषा श्वसंत्युरंगीव धर्षिता दष्टदच्छदा ॥ १५ ॥ आत्मवृत्तमविज्ञाय कंसे बहु भिक्षुकि ॥ किं न
प्रतीक्षसेऽस्माकं गृहान् बलिभुजो यथा ॥ १६ ॥ एवंविधैः सुपरुषैः क्षिप्त्वाचार्यसुतां सतीं ॥ शर्मिष्ठा
प्राक्षिपत्कूपे वासश्चादाय मन्युना ॥ १७ ॥ तस्यां गतायां स्वगृहं ययातिर्मृगयां चरन् ॥ प्राप्तो यदृच्छया
कूपे जलार्थी तां ददर्श ह ॥ १८ ॥ दत्वा स्वमुत्तरं वासस्तस्यै राजा विवाससे ॥ गृहीत्वा पाणिना पाणिमु
ज्जहार दयापरः ॥ १९ ॥ तं वीरमाहौशनसी प्रेमनिर्भरया गिरा ॥ राजंस्त्वया गृहीतो मे पाणिः परपुरं
जय ॥ २० ॥ हस्तग्राहोऽपरो मा भूद्गृहीतायास्त्वया हि मे ॥ एष ईशकृतो वीर संबंधो नौन पोरुषः ॥ २१ ॥
यदिदं कूपलग्नाया भवतो दर्शनं मम ॥ न ब्राह्मणो मे भविता हस्तग्राहो महाभुज ॥ कचस्य बार्ह
स्पत्यस्य शापाद्यमशपं पुरा ॥ २२ ॥

स्याश्च पिता नः शिष्यः ॥ एवं सत्यपि अस्माभिर्द्धार्यं वासः इयमसती धृ
तवती ॥ १४ ॥ निषिद्धोऽयं प्रतिलोमसंबंध इति चेन्नत्राह ॥ एष इति ॥ २१ ॥ ब्राह्मणो भवत्वन्यः पाणिं हि किमनेनाग्रहेणे
ति चेत्तत्राह न ब्राह्मण इति बृहस्पतेः सुतः कचः शुक्रान्मृतसंजीवनीं विद्यामध्यगात्तदा च देवयानी तं पति
चकमे स च गुरुपुत्रीं मम परं ज्योतिर्नतामुद्ववह ततश्च कुपिता सती त्वत्पठिता विद्या निष्फला भवत्विति तं श
शाप ॥ स च तां ब्राह्मणः पतिर्न भवेदिति तां प्रतिशशाप ॥ तदेतदाह ॥ यमहमशपं तस्य शापात् ॥ २२ ॥ राम

अथाष्टादशेययातेस्तुनाहुषस्यकथोच्यते यस्यपंचसुपुत्रेषु कनीयानग्रहीज्जरां ॥१॥ तस्यराज्यस्यपरिणामंग्रनर्थावह
त्वंवक्तीतितथातत्रहेतुःयत्रेति ॥२॥ स्थानात्स्वर्गात्द्विजैरगस्त्यादिभिः ॥३॥ यवीयसोभ्रातृनादिशत् ॥ काव्यस्य

श्रीशुकउवाच ॥ यतिर्ययातिःसंयातिरायतिर्वियतिःकृतिः ॥ षडिमेनहुषस्यासन्इंद्रियाणीवदेहिनः
॥१॥ राज्यंनैच्छद्यतिःपित्रादत्तंतत्परिणामवित् ॥ यत्रप्रविष्टःपुरुषआत्मानंनावबुध्यते ॥२॥ पितरिभ्रं
शिते स्थानादिंद्राण्याधर्षणाद्द्विजैः ॥ प्रापितेजगरत्वंवैययातिरभवन्नृपः ॥३॥ चतसृष्वादिशद्दिक्षुभ्रा
तॄन्भ्रातायवीयसः ॥ कृतदारोजुगोपोर्वीं काव्यस्यवृषपर्वणः ॥४॥ राजोवाच ॥ ब्रह्मर्षिर्भगवान्काव्यः
क्षत्रबंधुश्चनाहुषः ॥ राजन्यविप्रयोःकस्मात्विवाहःप्रतिलोमकः ॥५॥ श्रीशुकउवाच ॥ एकदादानवेंद्र
स्यशर्मिष्ठानामकन्यका ॥ सखीसहस्रसंयुक्तागुरुपुत्र्याचभामिनी ॥६॥ देवयान्यापुरोद्यानेपुष्पित
द्रुमसंकुले ॥ व्यचरत्कलगीतालिनलिनीपुलिनेऽबला ॥७॥ ताजलाशयमासाद्यकन्याःकमललो
चनाः ॥ तीरेन्यस्यदुकूलानिविजह्रुःसिंचतीर्मिथः ॥८॥ वीक्ष्यव्रजंतंगिरिशंसहदेव्यावृषस्थितं ॥ सह
सोत्तीर्यवासांसिपर्यधुर्व्रीडिताःस्त्रियः ॥९॥ शर्मिष्ठाजानतीवासोगुरुपुत्र्याःसमव्ययत् ॥ स्वीयं
मत्वाप्रकुपितादेवयानीदमब्रवीत् ॥१०॥ अहोनिरीक्षतामस्यादास्याःकर्मह्यसांप्रतं ॥ अस्मद्धा
र्यंधृतवतीशुनीवहविरध्वरे ॥११॥ शुक्रस्यवृषपर्वणश्चकन्यार्थाकृतदारःसन् ॥४॥ नप्रतिलोमता
दोषःईश्वरघटनादितिदर्शयन्कथामाह एकदेत्यादिनाप्रतिजगाहेतद्व्यवदत्यंतेनगुरोःशुक्रस्यपु
त्र्यादेवयान्याचव्यचरदितिद्वयोरन्वयः ॥६॥ कलगीताअलयोयेषुतानिनलिनानियस्मिन्पुरोद्याने
अबलाशर्मिष्ठा ॥७॥ सिंचतीःसिंचंत्यः ॥८॥९॥ अजानतीस्वीयंमत्वागुरुपुत्र्यावासःसमव्ययत्पर्यं

ऽासुर्याःशर्म्मिष्ठायाःभर्त्तुःसकाशात्॥२४॥उपमंत्रयन्प्रसादयन्॥२५॥विकृतंरूपंकरोतीतितथा॥२६॥नेदुरि
तरिकामैरघाप्यनप्तोस्मिकामानांभोगेक्षितिवाष्शुक्रआह॥नहियोभिधास्यति॥अभितोधारयिष्यति॥तस्यवयसा
कामंव्यत्यस्यतांयथेच्छंजराव्यत्ययंयातुमयंनीयतामितिवा०यद्वाव्यत्यस्यतिक्विदःतांजरांव्यत्यासंगमयेः

यदुंचतुर्वसुंचैवदेवयानीव्यजायत॥द्रुह्युंचानुंचपूरुंचशर्म्मिष्ठावार्षपर्वणी॥३३॥गर्भसंभवमासुर्याभर्त्तुर्विज्ञायमानिनी॥देवयानीपितुर्गेहंययौक्रोधविमूर्च्छिता॥३४॥प्रियामनुगतःकामीवचोभिरुपमंत्रयन्॥नप्रसादयितुंशेकेपादसंवाहनादिभिः॥३५॥शुक्रस्तमाहकुपितःस्त्रीकामानतपूरुष॥त्वांजराविशतांमंदविरूपकरणीनृणां॥३६॥ययातिरुवाच॥अतृप्तोस्म्यहंकामानांब्रह्मन्दुहितरिस्मते॥व्यत्यस्यतांयथाकामंवयसायोभिधास्यति॥३७॥इतिलब्धव्यवस्थानःपुत्रंज्येष्ठमवोचत॥यदोतातप्रतीच्छेमांजरांदेहिनिजंवयः॥३८॥मातामहकृतांवत्सनतृप्तोविषयेष्वहं॥वयसाभवदीयेनरंस्येकतिपयाःसमाः॥३९॥यदुरुवाच॥नोत्सहेजरसास्थातुमंतराप्राप्तयातव॥अविदित्वासुखंग्राम्यंवैतृष्ण्यंनेतिपूरुषः॥४०॥तुर्वसुश्चोदितःपित्राद्रुह्युश्चानुश्चभारत॥प्रत्याचख्युरधर्म्मज्ञाह्यनित्येनित्यबुद्धयः॥४१॥अपृच्छत्तनयंपूरुंवयसोनंगुणाधिकं॥नत्वमग्रजवद्वत्समांप्रत्याख्यातुमर्हसि॥४२॥पूरुरुवाच॥कोनुलोकेमनुष्येंद्रपितुरात्मकृतःपुमान्॥प्रतिकर्तुंक्षमोयस्यप्रसादाद्विंदतेपरं॥४३॥उत्तमश्चिंतितंकुर्यात्प्रोक्तकारीचमध्यमः॥अधमोश्रद्धयाकुर्यादकर्त्तोच्चरितंपितुः॥४४॥

त्यर्थः॥३७॥इतिलब्धव्यवस्थानंजरायाव्यवस्थितिर्येनसः॥३८॥यतोनधर्मज्ञाःअनित्येयौवनेनित्यबुद्धयः॥४१॥त्वंजरांयद्यहीष्यसीत्यपृच्छत॥प्रत्याख्यानमाहृ॥थाइत्यादि॥नत्वमिति॥४२॥आत्मकृतःस्वदेहकर्तुःप्रत्युपकारंकारकःकोनुत्तमः॥४३॥तथापिपितुर्यच्चिंतितंकुर्यात्सउत्तमः॥यस्तुप्रोक्तकारीस

अशास्त्रीयत्वात् अनभिप्रेतमपि दैवेनोपहृतं प्रापितं बुध्वा तद्गतं तस्यां सकामं स्वमनश्च बुध्वा अनेन त्वया धर्मे मदीयं मनः
प्रविशेदिति तस्या वचः प्रतिजग्राह अंगीकृतवान् ॥२३॥ शर्मिष्ठासंबंधोऽपि दैववशादेवाभवदिति दर्शयन्नाह ग
ते राजनीति त्रिभिः ॥ उञ्छभिक्षुकीत्यादिकृतं कूपप्रक्षेपादि ॥२४॥ कापोतीमुञ्छवृत्तिं ॥२५॥ प्रत्यनीकादेवास्ते

ययातिरनभिप्रेतं दैवोपहृतमात्मनः ॥ मनस्तु तद्गतं बुध्वा प्रतिजग्राह तद्वचः ॥२३॥ गते राजनि सा
वीरे तत्र स्म रुदती पितुः ॥ न्यवेदयत्ततः सर्वमुक्तं शर्मिष्ठया कृतं ॥२४॥ दुर्मना भगवान्काव्यः पौरो
हित्यं विगर्हयन् ॥ स्तुवन्वृत्तिं च कापोतीं दुहित्रा स ययौ पुरात् ॥२५॥ वृषपर्वा तमाज्ञाय प्रत्यनी
कविवक्षितं ॥ गुरुं प्रसादयन्मूर्ध्ना पादयोः पतितः पथि ॥२६॥ क्षणार्द्धमन्युर्भगवान् शिष्यं व्याचष्ट
भार्गवः ॥ कामोऽस्याः क्रियतां राजन्नैनां त्यक्तुमिहोत्सहे ॥२७॥ तथेत्यवस्थिते प्राह देवयानी मनो
गतं ॥ पित्रा दत्ता यतो यास्ये सानुगा यातु मामनु ॥२८॥ स्वानां तत्संकटं वीक्ष्य तदर्थस्य च गौरवं
देवयानीं पर्य्यचरत्स्त्रीसहस्रेण दासवत् ॥२९॥ नाहुषाय सुतां दत्वा सह शर्मिष्ठयोशना ॥ तमा
ह राजन् शर्मिष्ठामाधास्तल्पे न कर्हिचित् ॥३०॥ विलोक्यौशनसीं राजन् शर्मिष्ठा सुप्रजां क्व
चित् ॥ तमेव वव्रे रहसि सख्याः पतिमृतौ सती ॥३१॥ राजपुत्र्यार्थितोऽपत्ये धर्मं चावेक्ष्य धर्म
वित् ॥ स्मरन् शुक्रवचः काले दिष्टमेवाभ्यपद्यत ॥३२॥

विवक्षितं राज्यं प्रापणीयादत्यभिप्रेतं
यस्य तथाभूतं ज्ञात्वा प्रत्यनीकानां विवक्षितमिति वा ॥२६॥२७॥ सानुगा सखीसहिता शर्मिष्ठा माम
नुयात्विति ॥२८॥ तत्तस्मात्त्रिर्गतात्कुक्रान्संकटं वीक्ष्य तत्तस्माद्व्यवस्थितात् अर्थस्य प्रयोजनस्य गौरवं च
वीक्ष्य ॥२९॥ तल्पे न आधाः नोपगच्छेरित्यर्थः ॥३०॥ अपत्यार्थं ऋतुकाले प्रार्थनात्तस्याः कामपूरणं धर्ममवेक्ष्य शु
क्रस्य वचश्च स्मरन् दिष्टं दैवप्रापितमेव तत्संगममभ्यपद्यत न तु कामतः इत्यर्थः ॥३२॥ ॥

रोधसि तटे॥ विषाणाग्रेण मृदादिकमुद्धृत्य तीर्थं निर्गमोपायमार्गं व्यधत्त॥४॥ बस्ताद् द्वितीयः श्मश्रुः आपन्नमुखाः कामयामासुः
कान्तं पतिं कामिनीः कामवत्यः पीवानं पुष्टः श्मश्रुलः श्मश्रुबहुलः रति समर्थमित्यर्थः॥ मीढ्वांसं रेतः सेक्तारं याभकोविदं
विदं आभिः स्त्रीभिर्तत एव बहुधा॥५॥ नाबबुध्यत नाबबुध्यत॥६॥७॥ स्वामिनं मित्विशुक्राभिप्रायेण हपद्मडवि[illegible]डा

तस्या उद्धरणोपायं बस्तः कामी विचिंतयन्॥ व्यधत्त तीर्थमुद्धृत्य विषाणाग्रेण रोधसि॥४॥ सोत्तीर्य कूपात्
सुश्रोणी तमेव चकमे किल॥ तया च तं समुद्वीक्ष्य बह्व्योऽजाः कान्तकामिनीः॥ पीवानं श्मश्रुलं प्रेष्ठं
मीढ्वांसं याभकोविदं॥५॥ स एकोजव्रजपतिस्ता सा बह्वीर् नारति वर्द्धनः॥ [illegible]
रेमे कामग्रहग्रस्त आत्मानं नावबुध्यत॥६॥ तमेव प्रेष्ठतमया रममाणमजान्यया॥ विलोक्य कूपसं
विग्ना नामृष्यद् बस्तकर्म तत्॥७॥ तं दुर्हृदं सुहृद्रूपं कामिनं क्षणसौहृदं॥ इंद्रियाराममुत्सृज्य स्वामिनं
दुःखिता ययौ॥८॥ सोपि चानुगतः स्त्रैणः कृपणस्तां प्रसादितुं॥ कुर्वन्निडविडाकारं नाशक्नोत्पथि
संधितुं॥९॥ तस्यास्तत्र द्विजः कश्चिदजास्वाम्यच्छिनद्रुषा॥ लंबंतं वृषणं भूयः संदधेर्थाय योगवि
त्॥१०॥ संबद्धवृषणः सोपि ह्यजया कूपलब्धया॥ कालं बहुतिथं भद्रे कामैर्नाद्यापि तुष्यति॥११॥ तथाहं
कृपणः सुभ्रु भवत्याः प्रेमयंत्रितः॥ आत्मानं नाभिजानामि मोहितस्तव मायया॥१२॥ यत्पृथिव्यां व्री
हियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः॥ न दुह्यंति मनः प्रीतिं पुंसः कामहतस्य ते॥१३॥ न जातु कामः कामाना
मुपभोगेन शाम्यति॥ हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्द्धते॥१४॥ कारंव स्तजाति स्तजातिश वृद्धं संधितुं
प्रसादयितुं॥९॥ वृषणमछिन्नत जरया संभोगासमर्थमकरोत॥ अर्थाय स्वपुत्र्याः कामभोगाय योगवित्
उपायज्ञः जराव्यत्यये न रतिशक्तिं ददावित्यर्थः॥१०॥ कूपलब्धया सह कामैः सेव्यमानैर्न तुष्यति॥११॥ ननु
तर्हि पुनरपि बहवो विषयाः सेव्यंतां ततो मनसि प्रीतिः संतिकामोपशांत्या मोहो निवर्त्तेत इति चेत्तत्राह यदि

जुजुषे सेवितवान् ॥४५॥ यथोपजोषं यथाप्रीति जुजुषे ॥४६॥४७॥ नानेव भाति यावदिंद्रियप्रवृत्तिः तदुपरमे नाभाति स्वप्नमायाभ्यां सहितो मनोरथ इवेत्यर्थः ॥४९॥५०॥ मनः सुखं कामभोगं कदिंद्रियैः कुत्सितैः पराङ्मुखैरिंद्रियैः ॥५१॥ नवमेऽष्टादशः ॥ ऊनविंशे ययातिः स्वचेष्टितेनच्छजोपमं ॥ देवयानीसमभ्याप्याविरक्तो मुक्तिमाप्तवान् ॥ भुक्तभोगाम

इति प्रमुदितः पूरुः प्रत्यगृह्णाज्जरां पितुः ॥ सोऽपि तद्वयसा कामान्यथावज्जुजुषे नृप ॥४५॥ सप्तद्वीपपतिः सम्यकृ पितृवत्पालयन्प्रजाः ॥ यथोपजोषं विषयान्जुजुषेऽव्याहतेंद्रियः ॥४६॥ देवयान्यप्यनुदिनं मनोवाग्देहवस्तुभिः ॥ प्रेयसः परमां प्रीतिमुवाह प्रेयसी रहः ॥४७॥ अयजद्यज्ञपुरुषं क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ सर्ववेदमयं देवं सर्वदेवमयं हरिं ॥४८॥ यस्मिन्निदं विरचितं व्योम्नीव जलदावलिः ॥ नानेव भाति नाभाति स्वप्नमायामनोरथः ॥ तमेव हृदि विन्यस्य वासुदेवं गुहाशयं ॥ नारायणमणीयांसं निराशीरयजत्प्रभुं ॥५०॥ एवं वर्षसहस्राणि मनःषष्ठैर्मनःसुखं ॥ विदधानोऽपि नातृप्यत्सार्वभौमः कदिंद्रियैः ॥५१॥ इति श्रीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे अष्टादशोऽध्यायः ॥ श्रीशुक उवाच ॥ स इत्थमाचरन्कामान्स्त्रैणोऽपह्नवमात्मनः ॥ बुद्ध्वा प्रियायै निर्विण्णो गाथामेतामगायत ॥१॥ शृणु भार्गव्यमूं गाथां मद्विधाचरितां भुवि ॥ धीरा यस्यानुशोचंति वने ग्रामनिवासिनः ॥२॥ बस्त एको वने कश्चिद्विचिन्वन्प्रियमात्मनः ॥ ददर्श कूपे पतितां स्वकर्मवशगामजां ॥३॥

जो ह्यस्य त्रैणवह्नवमात्मनः विडंबयस्त्रियामाह निर्वेदपि तुमात्मवान् ॥ कामानाचरन्नुपभुंजानः गाथामितिहासं ॥१॥ मद्विधेन मम सदृशेनाचरितामनुष्ठितां मद्विधस्याचरितं यस्यामिति वा यस्य ग्रामनिवासिनः कामिनो मद्विधस्याचरितं वने स्थिता धीराः शोचंति तस्य गाथां शृणु ॥२॥ आत्मानमनुलक्ष्याह बस्त इति प्रियामनुलक्ष्याह अजामिति वर्त्ते संसारे प्रियं विषयं ॥३॥

भा॰ न॰
३९

प्रस्तोभमेवाह। परिहासमिवेति। यद्वा प्रस्तोभं निवृत्तिमार्गप्रोत्साहनं मेने॥ २६॥ २७॥ ३०। कथं समावेश्य तदाह नमइ-
तिनमइ तिमन्त्रा दिभिः समावेश्येत्यर्थः। शुको वा नमस्करोति॥ २९॥ नवमे एकोनविंश। त्रिंशे पितृप्रसादात्तद्राजा-
सनमहोन्नतेः पुरोर्वंशं तु दौष्यन्तेर्भरतस्यार्यते यशः॥ १॥ तत्सुतः प्रवीर इति सुतः॥ ३॥ धर्मेयुश्च सत्येयुश्च व्रतेयुश्च

श्रुत्वा गाथां देवयानी मेने प्रस्तोभमात्मनः। स्त्रीपुंसोः स्नेहवैक्लव्यात्परिहासमिवेरितं॥ २६॥ सा सन्निवा-
सं सुहृदां प्रपायामिव गच्छतां॥ विज्ञायेश्वरतंत्राणां मायाविरचितं प्रभोः॥ २७॥ सर्वत्र संगमुत्सृ-
ज्य स्वप्नौपम्येन भार्गवी॥ कृष्णे मनः समावेश्य व्यधुनोल्लिंगमात्मनः॥ २८॥ नमस्तुभ्यं भगवते वा-
सुदेवाय वेधसे॥ सर्वभूताधिवासाय शांताय बृहते नमः॥ २९॥ इति श्रीभागवते महापुराणे नव-
मस्कंधे एकोनविंशतितमोऽध्यायः॥ शुक उवाच॥ पूरोर्वंशं प्रवक्ष्यामि यत्र जातोसि भारत॥ यत्र रा-
जर्षयो वंश्या ब्रह्मवंश्याश्च जज्ञिरे॥ १॥ जनमेजयो ह्यभूत्पूरोः प्रचिन्वांस्तत्सुतस्ततः॥ प्रवीरो-
ऽथ मनस्युर्वै तस्माच्चारुपदोऽभवत्॥ २॥ तस्य सुद्युरभूत्पुत्रस्तस्माद्बहुगवस्ततः॥ सं-
यातिस्तस्याहंयाती रौद्राश्वस्तत्सुतः स्मृतः॥ ३॥ ऋतेयुस्तस्य कक्षेयुः स्थंडिलेयुः कृतेयुकः॥ जले-
युः संततेयुश्च धर्मसत्यव्रतेयवः॥ ४॥ दशैतेऽप्सरसः पुत्रा वनेयुश्चावमः स्मृतः॥ घृताच्यामिंद्रिया-
णीव मुख्यस्य जगदात्मनः॥ ५॥ ऋतेयो रंतिभारोऽभूत्त्रयस्तस्यात्मजा नृप॥ सुमतिर्ध्रुवोऽप्रतिरथः क-
ण्वोऽप्रतिरथात्मजः॥ ६॥ तस्य मेधातिथिस्तस्मात्प्रस्कण्वाद्या द्विजातयः॥ पुत्रोऽभूत्सुमते रेभिर्दुष्यं-
तस्तत्सुतो मतः॥ ७॥ दुःष्यंतो मृगयां यातः कण्वाश्रमपदं गतः॥ तत्रासीनां स्वप्रभया मंडयंतीं रमा-
मिव॥ विलोक्य सद्यो मुमुहे देवमायामिव स्त्रियं॥ ८॥ धर्मसत्यव्रतेयवः॥ ४॥ वनेयुश्चावमः स्मृतः॥ ए-
वं दशैते ऋतेयुप्रमुखास्तस्य रौद्राश्वस्य घृताच्यामप्सरसि पुत्रा जाता अप्सरसि पुत्रा जाता अप्सरसः

तर्हिकदाकेनोपायेनवामनसःसंप्राप्तप्रीतिःस्यात् ॥ ययाकामोपशमःस्यादित्यतआह ॥ यदेतिषड्भिः अमंगलंभावंरा
गद्वेषादिरूपम् ॥१५॥ दुःखानिनितरांवहतीतितथा ॥१६॥ स्त्रीसन्निधानंतुसर्वथात्याज्यमित्याह ॥ मात्रेति ॥ अविवि

यदानकुरुतेभावंसर्वभूतेष्वमंगलं ॥ समदृष्टेस्तदापुंसःसर्वाःसुखमयादिशः ॥१५॥ यादुस्त्यजादु
र्मतिभिर्जीर्यतोयानजीर्यते ॥ तांतृष्णांदुःखनिवहांशर्मकामोद्रुतंत्यजेत् ॥१६॥ मात्रास्वस्रादुहित्रा
वानाऽविविक्तासनोभवेत् ॥ बलवानिंद्रियग्रामोविद्वांसमपिकर्षति ॥१७॥ पूर्णंवर्षसहस्रंमेविष
यान्सेवतोसकृत् ॥ तथापिचानुसवनंतृष्णातेषूपजायते ॥१८॥ तस्मादेतामहंत्यक्त्वाब्रह्मण्यध्याय
मानसं ॥ निर्द्वंद्वोनिरहंकारश्चरिष्यामिमृगैःसह ॥१९॥ दृष्टंश्रुतमसद्बुद्ध्वानानुध्यायेन्नसंदिशेत्
संसृतिंचात्मनाशंचतत्रविद्वान्सआत्मदृक् ॥२०॥ इत्युक्त्वानाहुषोजायांतदीयंपूरवेवयः
दत्वास्वांजरसंतस्मादाददेविगतस्पृहः ॥२१॥ दिशिदक्षिणपूर्वस्यांद्रुह्युंदक्षिणतोयदुं ॥ प्रती
च्यांतुर्वसुंचक्रउदीच्यामनुमीश्वरं ॥२२॥ भूमंडलस्यसर्वस्यपूरुमर्हत्तमंविशां ॥ अभिषिच्या
ग्रजांस्तस्यवशेस्थाप्यवनंययौ ॥२३॥ आसेवितंवर्षपूगान्षड्वर्गंविषयेषुसः ॥ क्षणेनमुमुचेनी
डंजातपक्षइवद्विजः ॥२४॥ सतत्रनिर्मुक्तसमस्तसंगआत्मानुभूत्याविधुतत्रिलिंगः ॥ परेमलेब्रह्मणि
वासुदेवेलेभेगतिंभागवतींप्रतीतः ॥२५॥

क्तंसंकीर्णमासनंयस्यसः कर्षति आकर्षति ॥१७॥१८॥१९॥ ननु
तस्मात्त्यागस्यातिदुःकरत्वात्कथंब्रह्मणिमनसआधानंस्यात् ॥ तत्राह ॥ दृष्टमिति ॥ योनानुध्यायेन्नसंदिशेन्नचो
पभुंजीततत्रदृष्टश्रुतयोरनुध्यानादौसआत्मदृग्भवति ॥२०॥२२॥ तस्यपूरोर्वशेस्थापयित्वा ॥२३॥ विषयेषुना
शब्दादिषुआसेवितंषड्वर्गंषडिंद्रियसुखंमुमुचेतत्याजपक्षे विषयेषुआसेवितंसर्वाकारितंघ्राणमि

किंच रेतोधाः रेतःसेक्ता वंशकृत्पुत्रो यमक्षयात्पितरं नयति तारयति ॥ तथा च श्रुतिः पुन्नाम्नो नरकाद्यस्मात्पितरं त्रायते सुतः तस्मात्पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयंभुवेति पाठांतरे मातृपित्रोः पुत्रं प्रति विवादे यमक्षयाद्दम्भेनि ॥ तुः यमस्य सभायाः सकाशाद्रेतोधा रेतःसेक्ता पितेव धर्मेण विजित्य पुत्रं नयति न तु मातेत्यर्थः ॥ ततश्च भार्यापुत्रौ स्वीकृतवानिति ज्ञेयं ॥२१॥ चक्रवर्ती नभूव तिशाप ॥ तस्य महिमा गीयते तदप्यत्र श्लोका अभिगीता इत्यादि बहु च श्रुत्वा ॥ हरेरंशभुवः अंशाज्जातस्य ॥२२॥ तत्र लिंगमाह ॥ चक्रमिति ॥२३॥ गंगायामनुलोमं पंच पंचाशता वाजिभिरीजे ॥ पुरोधाय पुरोहितं कृत्वा यमुनामामनु च यमुनायाश्चानुलोमं त्र्यधिक सप्ततिमेध्यानश्वांश्च बंध

रेतोधाः पुत्रो नयति नरदेव यमक्षयात् ॥ त्वं चास्य धाता गर्भस्य सत्यमाह शकुंतला ॥२१॥ पितर्युपरते सोऽपि चक्रवर्ती महायशाः ॥ महिमा गीयते तस्य हरेरंशभुवो भुवि ॥२२॥ चक्रं दक्षिणहस्तेऽस्य पद्मकोशोऽस्य पादयोः ॥ ईजे महाभिषेकेण सोऽभिषिक्तोऽधिराड्विभुः ॥२३॥ पंच पंचाशता मेध्यैर्गंगायामनुवाजिभिः ॥ मामतेयं पुरोधाय यमुनायामनु प्रभुः ॥ अष्टसप्ततिमेध्याश्वान्बबंध प्रददद्वसु ॥२४॥ भरतस्य हि दौष्यंतेरग्निः साचीगुणे चितः ॥ सहस्रं बद्वशो यस्मिन्ब्राह्मणा गा विभेजिरे ॥२५॥

किं कुर्वन् वसु धनं प्रकर्षेण ददत् ॥२४॥ साचीगुणे प्रकृष्टगुणवति देशे ऽग्निश्चितो भृतः यस्मिन्नग्निचयने देशे वा सहस्रं ब्राह्मणाः भरतेन भूरिदानेन दत्ताः गा बद्वशः प्रत्येकं बद्वं बद्वं विभेजिरे विभज्य जगृहुः ॥ चतुरशीत्यधिके त्रयोदशसहस्रे रेकं बद्वं भवति ॥ तथा हि ॥ हिरण्येन परीवृतान् कृष्णान् शुक्लदतो मृगान् ॥ मष्णारे भरतो हदा कृतं बद्वानि सप्त चेति श्रुत्युक्तानि सप्ताधिकशतं बद्वानि श्रीशुकेनोत्तरश्लोके चतुर्दश लक्षत्वेन संगृहीतानि ॥ अदात्कर्मणि मस्मारे नियुतानि चतुर्दशेति ॥ एवं च चतुर्दशलक्षाणां सप्ताधिकशतभागो बद्वमित्यर्थं भवति इयं च बद्वसंख्या श्लोके न संगत्यते ॥ चतुर्दशानां लक्षाणां सप्ताधिकशतांशकः ॥ बद्वं चतुरशीत्यत्र सहस्राणि त्रयोदश ॥२५॥ ॥ ॥

तद्दर्शननिप्रमुदितः अन्तावसन्निवृत्तः परिश्रमो यस्य ॥ ९ ॥ पौरवाणां चेतो नत्वधर्मे रमते ॥ अतो मच्चेतसः त्वयि रमणा-
णां द्दष्टवान् अहं त्वां राजन्यतनयां वेद्मि ॥ १० ॥ विश्वामित्रस्यात्मजा अहं मेनकायां जाता तया च स्वर्गं गच्छन्त्या त्यक्ता ॥ अतो

त्वं भाषितां वरारोहां भरैः कतिपयैर्वृतः ॥ तद्दर्शनप्रमुदितः सन्निवृत्तपरिश्रमः ॥ पप्रच्छ कामसंतप्तः प्रहस
न् श्लक्ष्णया गिरा ॥ ९ ॥ का त्वं कमलपत्राक्षि कस्यासि हृदयंगमे ॥ किं वा चिकीर्षितं त्वत्र भवत्या निर्जने वने
१० ॥ व्यक्तं राजन्यतनयां वेद्म्यहं त्वां सुमध्यमे ॥ न हि चेतः पौरवाणामधर्मे रमते क्वचित् ॥ ११ ॥ शकुंतलो
वाच ॥ विश्वामित्रात्मजैवाहं त्यक्ता मेनकया वने ॥ वेदैतद्भगवान्कण्वो वीर किं करवाम ते ॥ १२ ॥ आ
स्यतां त्यरविंदाक्ष गृह्यतामर्हणं च नः ॥ भुज्यतां संति नीवारा उष्यतां यदि रोचते ॥ १३ ॥ दुष्यंत उवा
च ॥ उपपन्नमिदं सुभ्रु जातायाः कुशिकान्वये ॥ स्वयं हि वृणुते राज्ञां कन्यकाः सदृशं वरं ॥ १४ ॥ ओमित्
युक्ते यथाधर्ममुपयेमे शकुंतलां ॥ गांधर्वविधिना राजा देशकालविधानवित् ॥ १५ ॥ अमोघ
वीर्यो राजर्षिर्महिष्यां वीर्यमादधे ॥ श्वोभूते स्वपुरं यातः कालेनासूत सा सुतं ॥ १६ ॥ कण्वः कु
मारस्य वने चक्रे समुचिताः क्रियाः ॥ बद्ध्वा मृगेंद्रांस्तरसा क्रीडति स्म स बालकः ॥ १७ ॥ तं दुरत्यय
विक्रांतमादाय प्रमदोत्तमा ॥ हरेरंशांशसंभूतं भर्तुरंतिकमागमत् ॥ १८ ॥ यदा न जगृहे राजा भा
र्यापुत्रावनिंदितौ ॥ शृण्वतां सर्वभूतानां खे वागाहाशरीरिणी ॥ १९ ॥ माता भस्त्रा पितुः पुत्रो येन
जातः स एव सः ॥ भरस्व पुत्रं दुष्यंत मावमंस्थाः शकुंतलां ॥ २० ॥

राजन्यकन्यैवाहमित्यर्थः ॥ १२ ॥ किं क
रवाम इत्यादि वाक्यात् तदभिप्रायं ज्ञात्वाह उपपन्नमिति ॥ १४ ॥ गांधर्वविधिना मिथः समयपूर्वकेण ॥ १५ ॥ दुर
त्ययविक्रांतं विक्रमणं यस्य ॥ १८ ॥ भस्त्रा चर्मपात्रं तद्वत् माता आधारमात्रं ॥ पितुरेव तु पुत्रः तत्र हेतुः येन
ति आत्मा वै पुत्रनामासीति श्रुतेः ॥ भरस्व पुषाण ॥ अनेन भरतनाम निरुक्तं ॥ २० ॥

वितथे व्यर्थे सति तदर्थं पुत्रार्थं मरुत्स्तोमेन यागेन यजतस्तस्य प्रसन्नाः सन्तो मरुतो भरद्वाजं नाम पुत्रमुपादद्ः
समर्पयामासुः ॥३४॥ मरुतां भरद्वाजागमप्रकारं दर्शयन्नाह अन्तर्वत्न्यामिति चतुर्भिः ॥ अन्तर्वत्न्यां गर्भिण्यां भ्रातुरु
तथ्यस्य पत्न्यां ममतायां चोथ्यां मैथुनाय कदाचित्प्रवृत्तो बृहस्पतिस्तदा द्वितीयगर्भस्यावकाशाभावादाक्रोशाय
च्च कं गर्भस्थेन वारितः ततः क्रुद्धो बृहस्पतिरन्धो भवेति तं गर्भं शप्त्वा बलाद्वीर्यं न्यषिंचत् ॥ ततो बृहस्पतेः
शापाद्गर्भस्थो दीर्घतमा अन्धो बभूव ॥ तेन च्युतं द्वीर्यं पार्ष्णिप्रहारेणायोनेर्बहिर्निःसारितं भूमौ पतितं स
द्य एव कुमारोऽभवत् ॥३५॥ तं च परवीर्यजं भर्तुः त्यागाद्विशंकितां सतीं त्यक्तुकामां ममतां प्रति सुराः एनं बृहस्पते

तस्यैवं वितथे वंशे तदर्थं यजतः सुतं ॥ मरुत्स्तोमेन मरुतो भरद्वाजमुपादद्ः ॥३४॥ अंतर्वत्न्यां भ्रात
पत्न्यां मैथुनाय बृहस्पतिः ॥ प्रवृत्तो वारितो गर्भं शप्त्वा वीर्यमवासृजत् ॥३५॥ तं त्यक्तुकामां ममतां
भर्तृत्यागविशंकितां ॥ नाम निर्वचनं तस्य श्लोकमेनं सुरा जगुः ॥३६॥ मूढे भरद्वाजमिमं भरद्वाजं
बृहस्पते ॥ यातौ यदुक्त्वा पितरौ भरद्वाजस्ततस्त्वयं ॥३७॥

र्ममतायाश्च विवादरूपं श्लोकं जगुः कि
मर्थं जगुः तत्राह तस्य नाम निरुच्यते येन तं ॥ तन्नाम निर्वचनेनैव भर्तृत्यागशंकामपाकर्तुमित्य
र्थः ॥३६॥ तत्र [illegible] पुत्रं त्यक्तुकामां तां ममतां बृहस्पतिराह ॥ हे मूढे इमं पुत्रं भर पुषाण भर्तुर्बिभेमी
ति चेत्तत्राह ॥ द्वाजं एकस्य क्षेत्रे अन्यस्य पत्नीजादित्येवं द्वाभ्यां जातं ॥ अतस्तस्याप्ययं पुत्र इति न तस्मा
त् भयशंकेत्यर्थः ॥ एवमुक्त्वा सती तं प्रत्याह बृहस्पते त्वमिमं भर यतः द्वाभ्यामावाभ्यामन्यायतो जा
तं ॥ अतो नाहमेकाकिनी भरामीत्यर्थः ॥ यद्यस्मादेवमुक्त्वा पितरौ ममताबृहस्पती विवदमानौ पु
त्रं परित्यज्य यातौ ॥ ततो हेतोरयं भरद्वाज इति पाठांतरे यस्य पुत्रस्य त्यागदुःखात् पितरौ यातावित्यर्थः
॥३७॥

देवानामपि मायां वैभवं अत्यगात् ॥ अत्यशेत ॥ यतः गुरुं प्रजंपद्धरिं आययौ प्राप्तः तदंशभवत्वात् ॥ मायवन्नरइतिपा
ठस्तु स्वप्रकृत्यनुसारेण मायावता अस्त्रः हरिर्वासावित्यर्थः ॥ २६ ॥ मृगानश्वगजान् ॥ भद्रमंद्रमृगादयो ग
जजातिभेदाः ॥ मस्मारेइत्यस्य प्रकृतिपदस्य व्याख्यानं कर्मणीति ॥ कस्मिंश्चित्कर्मविशेषे ॥ केचित्तु मस्मारे
तीर्थ इत्याचक्षते ॥ २७ ॥ पुरा देवान्जित्वापि असुरा रसौकांसि रसातलादिस्थानानि भेजिरे ते प्राणिभिर्बलि
भिर्देवस्त्रियो रसातलं नीताः सतीः पुनराहरत्त्रानिन्ये ॥ प्राणिभिरन्यैर्मनुष्यादिभिः सह नीता इति वा ॥ पाणि

त्रयस्त्रिंशच्छतं त्यश्वान्बध्वा विस्मापयन्नृपान् ॥ दौष्यन्तिरत्यगान्मायां देवानां गुरुमाययौ ॥ २६ ॥ मृगा
न्शुक्लदतः कृष्णान्हिरण्येन परीवृतान् ॥ अदात्कर्मणि मस्मारे नियुतानि चतुर्दश ॥ २७ ॥ भरतस्य
महत्कर्म न पूर्वे नापरे नृपाः ॥ नैवापुर्नैव प्राप्स्यन्ति बाहुभ्यां त्रिदिवं यथा ॥ २८ ॥ किरातहूणान्यवना
नांध्रान्कंकान्खषाञ्छकान् ॥ अब्रह्मण्यान्नृपांश्चाहन्म्लेच्छान्दिग्विजयेऽखिलान् ॥ २९ ॥ जित्वा पुरा
सुरा देवान्ये रसौकांसि भेजिरे ॥ देवस्त्रियो रसां नीताः प्राणिभिः पुनराहरत् ॥ ३० ॥ सर्वकामान्दुदुहतुः
प्रजानां तस्य रोदसी ॥ समास्त्रिणवसाहस्त्रीर्दिक्षु चक्रमवर्त्तयत् ॥ ३१ ॥ स सम्राट् लोकपालाख्यमैश्व
र्यमधिराट् श्रियं ॥ चक्रं चास्खलितं प्राणान्मृषेत्युपरराम ह ॥ ३२ ॥ तस्यासन्नृप वैदर्भ्यः पत्न्यस्तिस्रः
सुसम्मताः ॥ जघ्नुस्त्यागभयात्पुत्रान्नानुरूपा इतीरिते ॥ ३३ ॥

भिरिति पाठे पण्यायोसुरास्तैर्नीताः सतीः
यद्वा पणायोऽद्दतास्ते दत्तान्प्रस्थाप्याहरदित्यर्थः ॥ ३० ॥ त्रिणवसाहस्त्रीः समाः सप्तविंशतिसहस्रसंव
त्सरान् ॥ चक्रं सेनामाज्ञां वा ॥ ३१ ॥ तस्य वैराग्यप्रकारमाह स इति मृषेति ॥ विचार्येति शेषः ॥ ३२ ॥
नानुरूपाः मत्सदृशा न भवन्तीति भर्त्रा ईरिते सति व्यभिचारशंकया मां त्यक्ष्यतीति भयात्पुत्रानज
घ्नुः पुनःपुनः पुत्राणां दर्शनेन वैसादृश्यानुसंधानेन त्यजेन्नान्यथेत्याशयेन हतवत्यः ॥ ३३ ॥ राम

सगणाय स्वपृथस्सहिताय ८ उच्छेषं उर्वरितं ९ एकमेव तर्पयतीति तथा १० परदुःखासहिष्णुतया सर्वेषां
दुःखं स्वयं भोक्तुमाशास्ते नेति आणिमाद्यष्टसमृद्धियुक्तां गतिमपि मोक्षमपि चाहं न कामये तर्हि किं
कामयसे तदाह अखिलदेहभाजामार्तिं दुःखं तत्तदन्तःस्थितः सन्नहं प्रपद्ये प्राप्नुयामि
त्येवं कामये येन तद्दुःखभोक्त्रा मया हेतुभूतेन ते सर्वे अदुःखा भवंति १२ ननु दुःखं किमिति

याते शूद्रे तमन्योगादतिथिः श्वभिरावृतः॥ राजन्मे दीयतामन्नं सगणाय बुभुक्षते॥ स आ
दृत्यावशिष्टं यत्बहुमानपुरस्कृतं॥ तच्च दत्त्वा नमश्चक्रे श्वभ्यः श्वपतये विभुः॥९॥ पानीय
मात्रमुच्छेषं तच्चैकपरितर्पणं॥ पास्यतः पुल्कसोऽभ्यागादपो देह्यशुभस्य मे॥१०॥ तस्य तां करुणां
वाचं निशम्य विपुलश्रमां॥ कृपया भृशसंतप्त इदमाहामृतं वचः॥११॥ न कामयेऽहं गतिमीश्वरा
त्परामष्टर्द्धियुक्तामपुनर्भवं वा॥ आर्तिं प्रपद्येऽखिलदेहभाजामंतःस्थितो येन भवंत्यदुःखाः॥१२॥
क्षुत्तृट्श्रमो गात्रपरिश्रमश्च दैन्यं क्लमः शोकविषादमोहाः॥ सर्वे निवृत्ताः कृपणस्य जंतोर्जिजी
विषोर्जीवजलार्पणान्मे॥१३॥ एवं प्रभाष्य पानीयं म्रियमाणः पिपासया॥ पुल्कसायाददाद्धीरो
निसर्गकरुणो नृपः॥१४॥ तस्य त्रिभुवनाधीशाः फलदाः फलमिच्छतां॥ आत्मानं दर्शयांचक्रुर्मा
या विष्णुविनिर्मिताः॥१५॥ स वै तेभ्यो नमस्कृत्य निःसंगो विगतस्पृहः॥ वासुदेवे भगवति भक्त्या चक्रे म
नः परं॥१६॥

प्रार्थयसे परदुःखनिवृत्त्यैवं मम सर्वदुःखनिवृत्तिरित्याह क्षुत्तृडिति कृपणस्य जंतोर्जी
वनहेतोर्जलस्यार्पणान्मे सर्वे क्षुत्तृडादयो निवृत्ताः १३ इत्येवं प्रभाष्य १४ त्रिभुवनाधीशाः ब्रह्मादयः माया
तदीयधैर्यपरीक्षार्थं प्रथमं मायया वृषलादिरूपेण प्रतीताः संत इत्यर्थः १५ परं केवलं वासुदेवे भक्त्या मन

वितथं व्यभिचारसंभवात्तमात्मजं वितथं निरर्थकं मत्वा ममताव्यसृजत् ॥ तत्याज पाठांतरे आदितः प्रथमजं भर्तुर्वीर्याज्जातमेव सुरव्यमात्मजं मत्वा बृहस्पतेर्नोतत्त्याजेत्यर्थः ॥ एवं तथा त्यक्तं मरुतो बिभ्रत अबिभरुः ॥ तदेवं मरुद्भिः प्राप्तोयं भरतस्य चयो वितथसंततिदत्तः ॥ ३५ ॥ नवमे विंशः ॥ एकविंशे तु दौष्यंतेः सुतस्य चयस्य च्युते रंतिदेवाजमीढादेर्वंशकीर्त्यते ॥ १ ॥ भरतस्य च्युयो वितथसंततिदत्तत्वात् द्वितथसंज्ञो भरद्वाजः संवत्सरगणे भरतस्य दत्तः पुत्रो जात इति तद्वंशोनुकम्यते ॥ वितथस्य सुतान्मन्युः ॥ तस्माद्बृहत्क्षत्रजयमहावी

चोद्यमाना सुरैरेवं मत्वा वितथमात्मजं ॥ व्यसृजन्मरुतो बिभ्रन्दत्तोयं वितथे न्वये ॥ ३५ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे विंशोध्यायः ॥ श्रीशुक उवाच ॥ वितथस्य सुतो मन्युर्बृहत्क्षत्रो जयस्ततः ॥ महावीर्यो नरो गर्गः संकृतिस्तु नरात्मजः ॥ १ ॥ गुरुश्च रंतिदेवश्च संकृतेः पांडुनंदन ॥ रंतिदेवस्य हि यशः इहामुत्र च गीयते ॥ २ ॥ वियद्वित्तस्य ददतो लब्धं लब्धं बुभुजतः ॥ निःकिंचनस्य धीरस्य सकुटुंबस्य सीदतः ॥ ३ ॥ व्यतीयुरष्टचत्वारिंशदहान्यपिबतः किल ॥ घृतपायससंयावं तोयं प्रातरुपस्थितं ॥ ४ ॥ कृच्छ्रप्राप्तकुटुंबस्य क्षुत्तृड्भ्यां जातवेपथोः ॥ अतिथिर्ब्राह्मणः काले भोक्तुकामस्य चागमत् ॥ ५ ॥ तस्मै संव्यभजत्सोन्नमादृत्य श्रद्धयान्वितः ॥ हरिं सर्वत्र संपश्यन्स भुक्त्वा प्रययौ द्विजः ॥ ६ ॥ अथान्यो भोक्ष्यमाणस्य विभक्तस्य महीपतेः ॥ विभक्तं व्यभजत्तस्मै वृषलाय हरिं स्मरन् ॥ ७ ॥ ॥ ॥

र्य्यो नरगर्गाः पंच पुत्रा बभूवुः ॥ १ ॥ वियद्वित्तस्य वियतो गगनादिवोद्यमं विना दैवादुपस्थितमेव वित्तं भोग्यं यस्य यद्वा वियद्दायं प्राप्नुवद्वित्तं भोग्यं यस्य तद्देवात् ॥ बुभुजतोपि सतो लब्धं ददतः ॥ ३ ॥ तत्र पंचयति निःकिंचनस्येत्यादि सार्द्धैः पंचदशभिः ॥ अपिबतो जलपानमप्यकुर्वतः घृतादित्रयाणां द्वंद्वैकत्वं च ॥ ४ ॥ अथान्यो वृषलोऽतिथिरागमत् ॥ विभक्तस्य कुटुंबार्थमन्नादिकं विभक्तवतः ॥ ७ ॥

स एव योगतंत्रं चकार ॥ बार्हदीषवः बृहदीषोर्वंश्याः इमे दीर्घत्वमार्षं ॥२५॥ सुपार्श्वं कृत सुपार्श्वस्य पिता ॥२६॥ प्राच्यसाम्नां षट् संहिता जगौ विभज्याध्यापितवान् ॥२७॥ अजमीढस्य वंश्याः प्रियमेधादयः केचिद्ब्राह्मणा बभूवुः

जैगीषव्योपदेशेन योगतंत्रं चकार ह ॥ उदक्स्वनस्ततस्तस्माद्भल्लाटो बार्हदीषवः ॥२५॥ यवीनरो द्विमीढस्य कृतिमांस्तत्सुतः स्मृतः ॥ नाम्ना सत्यधृतिर्यस्य दृढनेमिः सुपार्श्वकृत् ॥२६॥ सुपार्श्वात्सुमतिस्तस्य पुत्रः सन्नतिमांस्ततः ॥ कृती हिरण्यनाभाद्यो योगं प्राप्य जगौ स्म षट् ॥२७॥ संहिताः प्राच्यसाम्नां वै नीपो ह्युग्रायुधस्ततः ॥ तस्य क्षेम्यः सुवीरोऽथ सुवीरस्य रिपुंजयः ॥२८॥ ततो बहुरथो नाम पुरुमीढोऽप्रजोऽभवत् ॥ नलिन्यामजमीढस्य नीलः शांतिस्तु तत्सुतः ॥२९॥ शांतेः सुशांतिस्तत्पुत्रः पुरुजोऽर्कस्ततोऽभवत् ॥ भर्म्याश्वस्तनयस्तस्य पंचासन्मुद्गलादयः ॥३०॥ यवीनरो बृहदिश्वः कांपिल्यः संजयः सुताः ॥ भर्म्याश्वः प्राह पुत्रा मे पंचानां रक्षणाय हि ॥३१॥ विषयाणामलमिमे इति पंचालसंज्ञिताः ॥ मुद्गलाद्ब्रह्मनिर्वृत्तं गोत्रं मौद्गल्यसंज्ञितं ॥३२॥ मिथुनं मुद्गलाद्भार्म्याद्दिवोदासः पुमानभूत् ॥ अहल्या कन्यका यस्यां शतानंदस्तु गौतमात् ॥३३॥ तस्य सत्यधृतिः पुत्रो धनुर्वेदविशारदः ॥ शरद्वांस्तत्सुतो यस्मादुर्वशीदर्शनात्किल ॥३४॥ शरस्तंबेऽपतद्रेतो मिथुनं तदभूच्छुभं ॥ तद्दृष्ट्वा कृपयागृह्णाच्छंतनुर्मृगयां चरन् ॥३५॥ कृपः कुमारः कन्या च द्रोणपत्न्यभवत्कृपी ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे एकविंशतितमोऽध्यायः ॥२१॥

बृहदिषुप्रभृतयः त्रियाश्वे इति वंशद्वयमुक्तं ॥ तस्यैव वंशांतरमाह ॥ नलिन्यामिति यावत्समाप्ति ॥२९॥ मुद्गलाद्यः पवीनरादयश्चत्वारः इत्येवं पंच ॥३१॥ भार्म्यात् भर्म्याश्वपुत्रात् मिथुनं वाभूत् ॥ तदेवाह दिवोदासः पुमान् अहल्या च कन्येति ॥३५॥ इति नवमे

अनन्यराधसः ईश्वरातिरिक्तफलांतरानपेक्षस्य मत्पत्नीयत आत्मन्येवलीनाबभूव ॥१७॥ मन्युसुतस्यनरस्यवंशमु
क्त्वातत्सुतस्यैवगर्गस्यवंशमाहगर्गादितिमहावीर्यस्यवंशमाहदुरितक्षयः तस्यत्रय्यारुणिः कविः पुष्क-
रारुणिश्चेतित्रयः पुत्राः कथंभूताः ये अत्रतत्रवंशेब्राह्मणगतिंब्राह्मणरूपतांगतास्ते ॥१९॥ मन्युपुत्राणांपंच
नांज्येष्ठस्यवंशमाहबृहत्क्षत्रस्येतियतयेनहस्तिनापुरंकृतमित्यर्थः अजमीढादयस्त्रयोहस्तिनःपुत्राः ॥२०॥ अ
जमीढाद्दिवोदासःपुत्राद्बृहदिषुर्नामासचत ॥२१॥ पारस्यनत्तथानीपः नीपस्यपुत्रशतं ॥२४॥ सएवकृत्व्यांसज्ञायांशुक

ईश्वरालंबनंचित्तंकुर्वतोऽनन्यराधसः ॥ मायागुणमयोराजन्स्वप्नवत्प्रत्यलीयत ॥१७॥ तत्प्रसंगानुभावेन
रंतिदेवानुवर्त्तिनः ॥ अभवन्योगिनःसर्वेनारायणपरायणाः ॥१८॥ गर्गाच्छिनिस्ततोगार्ग्यः क्षत्राद्ब्रह्मह्यव
र्त्तत ॥ दुरितक्षयोमहावीर्यात्तस्यत्रय्यारुणिःकविः ॥ पुष्करारुणिरित्यत्रयेब्राह्मणगतिंगताः ॥१९॥ बृ-
हत्क्षत्रस्यपुत्रोऽभूद्धस्तीयद्धस्तिनापुरं ॥ अजमीढोद्विमीढश्चपुरुमीढश्चहस्तिनः ॥ अजमीढस्यवं
श्याःस्युःप्रियमेधादयोद्विजाः ॥२०॥ अजमीढाद्बृहदिषुस्तस्यपुत्रोबृहद्धनुः ॥ बृहत्कायस्ततस्तस्यपुत्र
आसीज्जयद्रथः ॥२१॥ तत्सुतोविशदस्तस्यसेनजित्समजायत ॥ रुचिराश्वोदृढहनुःकाश्योवत्सश्-
चतत्सुताः ॥२२॥ रुचिराश्वसुतःपारःपृथुसेनस्तदात्मजः ॥ पारस्यतनयोनीपस्तस्यपुत्रशतंत्वभूत् ॥
२३॥ सकृत्व्यांशुककन्यायांब्रह्मदत्तमजीजनत् ॥ सयोगीगविभार्यायांविष्वक्सेनमधात्सुतं ॥२४॥

कृत्व्यांब्रह्मदत्तंचजनयामास ॥ तदुक्तंहरिवंशादिषुपराशरकुलोत्पन्नःशुकोनाममहायशाः ॥ व्यासादरण्यां
संभूतोविधूमोऽग्निरिवज्वलन् ॥ सतस्यांपितृकन्यायांवीरिण्यांजनयिष्यतिकृष्णंगौरंप्रभुंशंभुंतथाभूरिश्रु-
तंजयं ॥ कन्यांकीर्तिमतींषष्ठींयोगिनींयोगमातरंब्रह्मदत्तस्यजननींमहिषीमणुहस्यचेति ॥ यद्यपिशुक
उत्पत्त्यैवविमुक्तसंगोनिर्गतः तथापिविरहातुरंव्यासमनुयांतंदृष्ट्वाछायाशुकंनिर्मायगतवान् तदभि-
प्रायेणैवायंगार्हस्थ्यादिव्यवहारइत्यविरोधः ॥ सचब्रह्मदत्तोयोगीगविवाचिसरस्वत्यां ॥२४॥ राम

भा॰न॰
४४

प्राक्पूर्वजन्मनि महाभिषङ् इति संज्ञा यस्य सः॥१३।१४॥ यदा देवो न ववर्ष तदा शंतनुस्तत्र कारणं ब्राह्मणान् अपृच्छत् ब्राह्मणा एवमूचुः दाराग्निहोत्रसंयोगं कुरुते योग्रजे स्थिते॥ परिवेत्ता स विज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्वज इति स्मृतेः॥ अयमग्रजभुक् भवान् अग्रजे सति भुनक्ति अपत्वादृशोपि परिवेत्तैव भवति॥१५॥ अतस्तद्दोषपरिहाराय राज्यमग्रजाय देहि॥ ततो वर्षिष्यतीत्येवमुक्तः शंतनुर्वनं गत्वा ज्येष्ठं छंदयामास राज्ञः प्रजापालनादिः परो धर्मः॥ अत

अभवत्त्वं तन्न राजा प्राग्महाभिषसंज्ञितः॥ यं यं कराभ्यां स्पृशति जीर्णं यौवनमेति सः॥१३॥ शांतिमाप्नोति चैवाग्र्यां कर्मणा तेन शंतनुः॥ समा द्वादश तद्राज्ये न ववर्ष यदा विभुः॥१४॥ शंतनुर्ब्राह्मणै रुक्तः परिवेत्तायमग्रभुक्॥ राज्यं देह्यग्रजायाशु पुरराष्ट्रविवृद्धये॥१५॥ एवमुक्तो द्विजैर्ज्येष्ठं छंदयामास सोऽब्रवीत्॥ तन्मंत्रिप्रहितैर्विप्रैर्वेदाद्विभ्रंशितो गिरा॥१६॥ वेदवादातिवादावै तदा देवो ववर्ष ह॥ देवापिर्योगमास्थाय कलापग्राममाश्रितः॥१७॥ सोमवंशे कलौ नष्टे कृतादौ स्थापयिष्यति॥ बाह्लीकात्सोमदत्तोभूद्भूरिर्भूरिश्रवास्ततः॥१८॥ शलश्च शंतनोरासीद्गंगायां भीष्म आत्मवान्॥ सर्वधर्मविदां श्रेष्ठो महाभागवतः कविः॥१९॥ वीरयूथाग्रणीर्येन रामोपि युधि तोषितः॥ शंतनोर्दाशकन्यायां जज्ञे चित्रांगदः सुतः॥२०॥

त्वं राज्यं स्वीकुर्विति प्रार्थितवान् ततः पूर्वमेव तस्य मंत्रिणा अश्मरावसंज्ञेन देवापिं पाषंडीकृत्य राज्यानर्हं कर्तुं ये प्रहिता विप्रास्तैः॥ पाषंडमताश्रयया गिरा वेदाद्विभ्रंशितः स वेदवादस्यातिवादात्रिंदावचनानि सोऽब्रवीत्॥ ततस्तस्य पातित्येन राज्यानर्हत्वे जाते शंतनोर्दोषाभावाद्देवो ववर्षेत्यर्थः॥ ततः सोमदत्तात् भूरिः भूरिश्रवाः शलश्चेति त्रयः॥ रामो जामदग्न्यः॥ दाशकन्यायामिति उपरिचरस्य वसोर्वीर्येण मत्स्यगर्भादुत्पन्ना कन्या दाशैः कैवर्तैः पालिता॥ अतो

राम॰
४४

द्वाविंशे तु दिवोदासवंशस्तु स्फाश्च वर्णिताः ॥ तद्वंशे जरासंधपार्थौ दुर्योधनादयः ॥ १ ॥ तस्य सोमकस्य पुत्राणां श
तं वभूव तेषां जंतुर्ज्येष्ठः यवीयान् पृषतः ॥ २ ॥ अजमीढस्यैव वंशांतरमाह ॥ यद् इति ॥ ततः संवरणात् कुरुः ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच ॥ मित्रायुश्च दिवोदासाच्च्यवनस्तत्सुतो नृप ॥ सुदासः सहदेवोथ सोमको जंतुजन्मकृत् ॥
तस्य पुत्रशतं तेषां यवीयान् पृषतः सुतः ॥ १ ॥ द्रुपदो द्रौपदी तस्य धृष्टद्युम्नादयः सुताः ॥ २ ॥ धृष्टद्युम्नाद्धृ
ष्टकेतुर्भार्म्याः पंचालका इमे ॥ योजमीढसुतो ह्यन्य ऋक्षः संवरणस्ततः ॥ ३ ॥ तपत्यां सूर्यकन्यायां कु
रुक्षेत्रपतिः कुरुः ॥ परीक्षित्सुधनुर्जह्नुर्निषधाश्च कुरोः सुताः ॥ ४ ॥ सुहोत्रोभूत्सुधनुषश्च्यवनोथ
ततः कृती ॥ वसुस्तस्योपरिचरो बृहद्रथमुखास्ततः ॥ ५ ॥ कुशांबमत्स्यप्रत्यग्रचेदिपाद्याश्च चेदि
पाः ॥ बृहद्रथात्कुशाग्रोभूदृषभस्तस्य तत्सुतः ॥ ६ ॥ जज्ञे सत्यहितोपत्यं पुष्पवांस्तत्सुतो जहुः ॥ अन्य
स्यां चापि भार्यायां शकले द्वे बृहद्रथात् ॥ ७ ॥ ते मात्रा बहिरुत्सृष्टे जरया चाभिसंधिते ॥ जीव जीवेति
क्रीडंत्या जरासंधोभवत्सुतः ॥ ८ ॥ ततश्च सहदेवोभूत्सोमापिर्यच्छ्रुतश्रवाः ॥ परीक्षिदनपत्योभूत्सु
रथो नाम जाह्नवः ॥ ९ ॥ ततो विदूरथस्तस्मात्सार्वभौमस्ततोभवत् ॥ जयसेनस्तत्तनयो राधिकोतोऽ
युतो ह्यभूत् ॥ १० ॥ ततश्च क्रोधनस्तस्माद्देवातिथिरमुष्य च ॥ ऋष्यस्तस्य दिलीपोभूत्प्रतीपस्तस्य
चात्मजः ॥ ११ ॥ देवापिः शंतनुस्तस्य बाह्लीक इति चात्मजाः ॥ पितृराज्यं परित्यज्य देवापिस्तु वनं गतः ॥ १२ ॥

तस्य कृतिनः उपरिचरो वसुः ततो वसोः बृहद्रथो मुखं आदिर्येषां ॥ ५ ॥ तानेवाह ॥ कुशांबेति ॥ ६ ॥ तत्सुतः
पुष्पवान् जज्ञे ॥ तस्यापत्यं सत्यहित इति योज्यं ॥ ७ ॥ जरयाराक्षस्या ॥ ८ ॥ यतः यस्मात्सोमापेः श्रुतश्रवाः कु
रोऽपुत्रः परीक्षिदनपत्यः जाह्नुचः जह्नोः पुत्रः अन्तोराधिकादयुतोभूत् इत्यर्थः ॥ १० ॥ तस्य प्रतीपस्य

तुरसंज्ञं पुरोहितं कृत्वा। भविष्यानाह। तस्य पुत्र इत्यादि यावत्समाप्ति। याज्ञवल्क्यात्क्रियाज्ञानं परं चात्मज्ञानं शौनकात्प्राप्स्यति। अस्त्रज्ञानं च कृपाचार्यादिति द्रष्टव्यं। याज्ञवल्क्यात्त्रयीमधीत्य कृपादस्त्राण्येवाप्स्यतीत्येवम्

तव तातः सुभद्रायामभिमन्युरजायत। सर्वातिरथजिद्वीर उत्तरायां ततो भवान्॥३३॥ परिक्षीणेषु कुरुषु द्रौणेर्ब्रह्मास्त्रतेजसा। त्वं च कृष्णानुभावेन सजीवो मोचितोऽन्तकात्॥३४॥ तवेमे तनयास्तात जनमेजयपूर्वकाः। श्रुतसेनो भीमसेन उग्रसेनश्च वीर्यवान्॥३५॥ जनमेजयस्त्वां विदित्वा तक्षकान्निधनं गतं। सर्पान्वै सर्पयागाग्नौ स होष्यति रुषान्वितः॥३६॥ कावषेयं पुरोधाय तुरं तुरगमेधयाट्। समन्तात्पृथिवीं सर्वां जित्वा यक्ष्यति चाध्वरैः॥३७॥ तस्य पुत्रः शतानीको याज्ञवल्क्यात्त्रयीं पठन्। अस्त्रज्ञानं क्रियाज्ञानं शौनकात्परमेष्यति॥३८॥ सहस्रानीकस्तत्पुत्रस्ततश्चैवाश्वमेधजः। असीमकृष्णस्तस्यापि नेमिचक्रस्तु तत्सुतः॥३९॥ गजाह्वये हृते नद्या कौशाम्ब्यां साधु वत्स्यति। उक्तस्ततश्चित्ररथस्तस्मात्कविरथः सुतः॥४०॥ तस्माच्च वृष्टिमांस्तस्य सुषेणोऽथ महीपतिः। सुनीथस्तस्य भविता नृचक्षुर्यत्सुखीनलः॥४१॥ परिप्लवः सुतस्तस्मान्मेधावी सुनयात्मजः। नृपंजयस्ततो दूर्वः स्तिमिस्तस्माज्जनिष्यति॥४२॥ तिमेर्बृहद्रथस्तस्माच्छतानीकः सुदासजः॥४२॥ ॥ ॥

वोक्तेः। क्वचित्तु अस्त्रज्ञानं च कृपाचार्यादित्येव पाठः॥३८॥ यस्मात्सुखीनलः पुत्रस्तस्मात्परिप्लवात्सुनयः तस्यात्मजो मेधावीत्यर्थः॥ तस्मात्सुदासः ततः शतानीक इत्यर्थः॥४२॥ ॥

नाम्ना तत्समाननाम्ना चित्रांगदेन गंधर्वेण युद्धेन हतः। यस्यां सत्यवत्यां शांतनुपरिग्रहात्पूर्वमेव। वेदगुप्तः। येन त्वत्तोहं जातः इदं श्रीभागवतं चाध्यगां अधिगतवानस्मि स्वयंवरात् भीष्मेण बलादुपानीते मात्रा सत्यवत्या उक्तः इति निषेधाभावमाह। अपतिरपत्यलिप्सुर्देवराद्गुरुप्रयुक्तादृतुमती पादित्या दिवचनात् दुःशला ना

विचित्रवीर्यश्चावरजो नाम्ना चित्रांगदो हतः। यस्यां पराशरात्साक्षादवतीर्णो हरेः कला। २१। वेदगुप्तो मुनिः कृष्णो यतोहमिदमध्यगां हित्वा स्वशिष्यान्पैलादीन्भगवान्बादरायणः। २२। मह्यं पुत्राय शांताय परं गुह्यमिदं जगौ। विचित्रवीर्योथोवाह काशिराजसुते बलात्। २३। स्वयंवरादुपानीते अंबिकांबालिके उभे तयोरासक्तहृदयो गृहीतो यक्ष्मणा मृतः। २४। क्षेत्रेऽप्रजस्य वै भ्रातुर्मात्रोक्तो बादरायणः। धृतराष्ट्रं च पांडुं च विदुरं चाप्यजीजनत्। २५। गांधार्यां धृतराष्ट्रस्य जज्ञे पुत्रशतं नृप। तत्र दुर्योधनो ज्येष्ठो दुःशला चापि कन्यका। २६। शापान्मैथुनरुद्धस्य पांडोः कुंत्यां महारथाः। जाता धर्मानिलेंद्रेभ्यो युधिष्ठिरमुखास्त्रयः। २७। नकुलः सहदेवश्च माद्र्यां नासत्यदस्रयोः। द्रौपद्यां पंच पंचभ्यः पुत्रास्ते पितरोऽभवन्। २८। युधिष्ठिरात्प्रतिविंध्यः श्रुतसेनो वृकोदरात्। अर्जुनाच्छ्रुतकीर्तिस्तु शतानीकस्तु नाकुलिः। २९। सहदेवसुतो राजञ्छ्रुतकर्मा तथापरे। युधिष्ठिरात्तु पौरव्यां देवकोथ घटोत्कचः। ३०। भीमसेनाद्धिडिंबायां काल्यां सर्वगतस्ततः। सहदेवात्सुहोत्रं तु विजयासूत पार्वती। ३१। करेणुमत्यां नकुलो नरमित्रं तथार्जुनः। इरावंतमुलूप्यां वै सुतायां बभ्रुवाहनं। मणिपुरपतेः सोपि तत्पुत्रः पुत्रिकासुतः। ३२।

म कन्यका च जज्ञे। अरण्ये मृगशापान्मैथुने रुद्धस्य प्रतिबद्धस्य नासत्यदस्राभ्यामश्विभ्यां पंचभ्यो युधिष्ठिरादिभ्यः पंच अभवन्। तथापरे च भार्यांतरेषु काली चान्या भीमस्य भार्या तस्यां। ३०। ततो भीमात्सर्वगतो नाम पुत्रोऽभवदित्यर्थः। उलूप्यां नागकन्यायां मणिपुरपतेः सुतायां पुत्रिकाधर्मेण दत्तायां बभ्रुवाहनमभूत्। अतस्तत्सुतः

१०॥२१॥१२॥१९॥२३॥२४॥२५॥२६॥

सद्रथ्यानः स्ववंशं पौरववंशं प्रथमस्य सहस्रजितः आत्मजः कुंते सोहंजि सोहंजेर्महिष्मान् महिष्मतो भद्रसेनकः तस्य दुर्मदो धनकश्चेति द्वौ पुत्रौ कृतवीर्यस्य जनकः कृतवीर्यादयश्चत्वारो धनकस्यात्मजा इत्यर्थः २२

७॥१८॥२१॥

देववर्षे तियं रामा आनिन्युर्हरिणीसुतं॥ नाट्यसंगीतवादित्रैर्विभ्रमालिङ्गनार्हणैः॥८॥ सतु राज्ञोनपत्यस्य निरूप्येष्टिं मरुत्वतः॥ प्रजामदाद्दशरथोयेन लेभे प्रजः प्रजाः॥९॥ चतुरङ्गो रोमपादात्पृथुलाक्षस्तु तत्सुतः॥ बृहद्रथो बृहत्कर्मा बृहद्भानुश्च तत्सुताः॥१०॥ आद्याद्बृहन्मनास्तस्माज्जयद्रथउदाहृतः॥ विजयस्तस्य संभूत्यां ततो धृतिरजायत॥११॥ ततो धृतव्रतस्तस्य सत्कर्माधिरथस्ततः॥ योसौ गंगातटे क्रीडन् मंजूषांतर्गतं शिशुं॥१२॥ कुंत्यापविद्धं कानीनमनपत्योऽकरोत्सुतं॥ वृषसेनसुतस्तस्य कर्णस्य जगतीपतेः॥१३॥ द्रुह्योश्च तनयो बभ्रुः सेतुस्तस्यात्मजस्ततः॥ आरब्धस्तस्य गांधारस्तस्य धर्मस्ततो धृतः॥१४॥ धृतस्य दुर्मदस्तस्मात्प्रचेताः प्राचेतसं शतं॥ म्लेच्छाधिपतयोभूवन्नुदीचिं दिशमाश्रिताः॥१५॥ तुर्वसोश्च सुतो वह्निर्वह्नेर्भर्गोथ भानुमान्॥ त्रिभानुस्तत्सुतोस्यापि करंधमउदारधीः॥१६॥ मरुत्तः तत्सुतोपुत्रः पुत्रं पौरवमन्वभूत्॥ दुषंतः स्वं पुनर्भेजे स्वयं साम्राज्यकामुकः॥१७॥ ययातेर्ज्येष्ठपुत्रस्य यदोर्वंशं नरर्षभ॥ वर्णयामि महापुण्यं सर्वपापहरं नृणां॥१८॥ यदोर्वंशं नरः श्रुत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ यत्रावतीर्णो भगवान् परमात्मा नराकृतिः॥१९॥ यदोः सहस्रजित्क्रोष्टा नलो रिपुरिति श्रुताः॥ चत्वारः सूनवस्तत्र शतजित्प्रथमात्मजः॥२०॥ महाहयो वेणुहयो हैहयश्चेति तत्सुताः॥ धर्मस्तु हैहयसुतो नेत्रः कुंतेः पिता ततः॥२१॥ सोहंजिरभवत्कुंतेर्महिष्मान्भद्रसेनकः॥ दुर्मदो भद्रसेनस्य धनकः कृतवीर्यसूः॥ कृताग्निः कृतवर्मा च कृतौजा धनकात्मजाः॥२२॥

क्रू॥७७॥७३॥

सहदेवस्य जरासंधः तस्य सहदेवः तस्य मार्जारिः यस्मात् मार्जारिः श्रुतश्रवाः सहस्रसंवत्सरमेते भाव्या भूपालाः ततः परं भाव्यान्याह दशस्कंधेवक्ष्यति॥ नवमेद्वाविंशः त्रयोविंशेत्वनोर्द्रुह्योस्तुर्वसोश्चान्वयः क्रमात्। यदोश्च वंशोनुक्रा

शतानीकात्तदुर्दमनस्तस्यापत्यं वहीनरः॥ दंडपाणिर्निमिस्तस्य क्षेमको भविता नृपः॥४३॥ ब्रह्मक्षत्रस्य वै
शोयं प्रोक्तो देवर्षिसत्कृतः॥ क्षेमकं प्राप्य राजानं संस्थां प्राप्स्यति वै कलौ॥४४॥ अथ मागधराजानो भवितारो
वदामि ते॥ भविता सहदेवस्य मार्जारिर्यच्छ्रुतश्रवाः॥४५॥ ततो युतायुस्तस्यापि निरमित्रोथ तत्सुतः॥ सुनक्षत्रः
सुनक्षत्राद्बृहत्सेनोथ कर्मजित्॥४६॥ ततः सुतंजयाद्विप्रः शुचिस्तस्य भविष्यति क्षेमोथ सुव्रतस्तस्माद्धर्म
नेत्रः समस्ततः॥४७॥ द्युमत्सेनोथ सुमतिः सुबलो जनिता ततः॥ सुनीथः सत्यजिदथ विश्वजिद्यद्रिपुंजयः
बार्हद्रथाश्च भूपाला भाव्याः साहस्रवत्सरं॥४८॥ इति श्रीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे द्वाविंशोध्या
यः॥ श्रीशुक उवाच॥ अनोः सभानरश्चक्षुः परोक्षश्च त्रयः सुताः॥ सभानरात्कालनरः संजयस्तत्सुतस्ततः
१॥ जनमेजयस्तस्य पुत्रो महाशीलो महामनाः॥ उशीनरस्तितिक्षुश्च महामनस आत्मजौ॥२॥ शिबिर्वनः श
मिर्दक्षश्चत्वारोशीनरात्मजाः॥ वृषादर्भः सुवीरश्च मद्रः कैकेय आत्मजाः॥३॥ शिबेश्चत्वार एवासन् तितिक्षो
श्च रुशद्रथः॥ ततो हेमोथ सुतपा बलिः सुतपसो भवत्॥४॥ अंगवंगकलिंगाद्याः सुह्मपुंड्रौड्रसंज्ञिताः॥
जज्ञिरे दीर्घतमसो बलेः क्षेत्रे महीक्षितः॥५॥ चक्रुः स्वनाम्ना विषयान्षडिमान्प्राच्यकांश्च ते॥ खनपानोंगतो ज
ज्ञे तस्माद्दिविरथस्ततः॥६॥ सुतो धर्मरथो यस्य जज्ञे चित्ररथो प्रजः॥ रोमपाद इति ख्यातस्तस्मै दशरथः सखा।
शांतां स्वकन्यां प्रायच्छत् ऋष्यशृंग उवाह तां॥७॥ तोयावज्यामवसंभवंतदेवं ययातेः पुत्राणां पंचमस्य पू
रोर्वंश अनुक्रांतः इदानीं चतुर्थस्य वंशमनुक्रामति अनोरिति कर्णस्य जगतीयते रिंतत्तेनृत स्य जनमेजयस्य

मा॰ न॰
४१

३५॥३५॥
भार्याभयाद्द्वितीयभार्यास्यवंध्यायते ज्यामघस्यापुत्रस्यातभ्ययमेवपुत्रप्रदमभवदितिदर्शयन्नाह ज्यामघस्त्वि
तिं यदिमेसपत्नीस्यात्तर्हिस्नुषेयंयुज्यतापिनत्वेतदस्तीत्याह अस पत्नीचेतिं अतिभयव्याकुल आह ॥ जनयिष्य
सीतिभार्याभयप्रकंपमानस्यित्रसर्वांगस्यराज्ञः प्रागसंकरमालोक्यानुकंपिता स्तेनपूर्वंबहुकालमाराधि
ताविश्वेदेवाः पितरश्चतथेत्यन्वमोदंत ॥ ततश्चदेवताप्रसादेनतनयिष्यसीतिप्रतिवचनमुक्तंगुणेन

३७

ज्यामघस्त्वप्रजोप्यन्यांभार्यांशैब्यापतिर्भयात् ॥ नाविंदच्छत्रुभवनाभ्दोज्यांकन्यामहारषीत ॥ ३५
रथस्थांतांनिरीक्ष्याहशैव्यापतिममर्षिना ॥ केयंकुहकमत्स्थानंरथमारोपितेतिवै ॥ ३६ ॥ स्नुषातेच
त्यभिहितेस्मयंतीपतिमब्रवीत ॥ अहंवंध्याऽसपत्नीचस्नुषामेयुज्यतेकथं ॥ ३७ ॥ जनयिष्यसियं
राज्ञितस्येयमुपयुज्यते ॥ अन्वमोदंतताद्विश्वेदेवाःपितरएवच ॥ ३८ ॥ शैब्यागर्भमधात्कालेकुमारंसुषु
वेशुभं ॥ सविदर्भइतिप्रोक्तउपयेमेस्नुषांसती ॥ ३९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेयदु
वंशानुकथनंनामत्रयोविंशतिमोध्यायः ॥ श्रुकउवाच ॥ तस्यांविदर्भोजनयत्पुत्रौनाम्नाकुशक्रथ
यौ ॥ ततीयंरोमपादंचविदर्भकुलनंदनं ॥ रोमपादसुतोबभ्रुर्बभ्रोःकृतिरजायत ॥ उशिकस्तत्सुत
स्तस्माच्चेदिश्चैद्यादयोनृप ॥ २ ॥

चनित्तत्तरजस्काऽपिशैब्यागर्भमधात् तस्यवमहिमापराशरादि
भिरुक्तः ॥ पृथोक्तंभार्यावश्यास्तुयेकेचिभ्दविष्यंत्यथवामताः ॥ तेषांतुज्यामघःश्रेष्ठःशैब्यापतिरभू

राम॰

न्नृपइतिं ॥ इतिनवमेत्रयोविंशः ॥ चतुर्विंशेविदर्भस्यपुत्रत्रयस्यमुख्यवाः ॥ वंशानानामुखाप्रोक्ता

४१

रामकृष्णोभ्दवावधि ॥ चैद्यादयः दमघोषादयः ॥ १॥ २ ॥ ॥

४७

२५॥२६॥

२२॥ अनष्टमणिनाशो वित्तं येन तथाविधं स्मरणं यस्य सः॥ अतएव षट्सु षडिंद्रियविषयान्बुभुजे॥ ऊर्ध्वस्य तेजसा सगरेणो
पसंहृतमित्यर्थः॥ तेषां तालजंघपुत्राणां ज्येष्ठस्तस्य मधोः पुत्रशतं तस्मिन्ज्येष्ठो यस्मिन्यतो मधोर्वर्मपदो

अर्जुनः कृतवीर्यस्य सप्तद्वीपेश्वरोऽभवत्॥ दत्तात्रेयाद्धरेरंशात्प्राप्तयोगमहागुणः॥२३॥ न नूनं कार्त्तवी
र्यस्य गतिं यास्यंति पार्थिवाः॥ यज्ञदानतपोयोगश्रुतवीर्यजयादिभिः॥२४॥ पंचाशीतिसहस्राणि ह्यव्या
हतबलः समाः॥ अनष्टवित्तस्मरणो बुभुजेऽक्षय्यषड्वसु॥२५॥ तस्य पुत्रसहस्रेषु पंचैवोर्वरिता मृधे॥
जयध्वजः शूरसेनो वृषभो मधुरूर्जितः॥२६॥ जयध्वजात्तालजंघस्तस्य पुत्रशतं त्वभूत्॥ क्षत्रं यत्ता
लजंघाख्यमौर्वतेजोपसंहृतं॥२७॥ तेषां ज्येष्ठो वीतिहोत्रो वृष्णिः पुत्रो मधोः स्मृतः॥ तस्य पुत्रशतं त्वा
सीद्वृष्णिज्येष्ठं यतः कुलं॥२८॥ माधवा वृष्णयो राजन्यादवाश्चेति संज्ञिताः॥ यदुपुत्रस्य च क्रोष्टोः
पुत्रो वृजिनवांस्ततः॥२९॥ स्वाहितोऽतो रुशेकुर्वै तस्य चित्ररथस्ततः॥ शशबिंदुर्महायोगी महाभोजो
महानभूत्॥३०॥ चतुर्दशमहारत्नः चक्रवर्त्यपराजितः॥ तस्य पत्नीसहस्राणां दशानां सुमहायशाः॥३१॥
दशलक्षसहस्राणि पुत्राणां तास्वजीजनत्॥ तेषां तु षट्प्रधानानां पृथुश्रवस आत्मजः॥३२॥ धर्मो ना
मोशना तस्य हयमेधशतस्य याट्॥ तत्सुतो रुचकस्तस्य पंचासन्नात्मजाः शृणु॥३३॥ पुरुजिद्रुक्मरुक्मे
षुपृथुज्यामघसंज्ञिताः॥

२७॥२८॥

अहेतोः इदं कुलं॥ चतुर्दश महारत्नानि तन्नजातिश्रेष्ठानि यस्य सः॥ तानि
च मार्कंडेयपुराणे वर्णितानि॥ गजवाजिरथस्त्रीइषुनिधिमाल्यांबरद्रुमाः॥ शक्तिपाशमणिच्छत्रविमानानि
चतुर्दशेति॥३०॥ दशानां पत्नीसहस्राणां भार्याणां तस्य प्रत्येकं लक्षं लक्षमित्येवं तासु पुत्राणां दशलक्षसहस्रा
णि जनयामास सः पृथुश्रवाः पृथुकीर्तिः पृथुयशा इत्यादयः षट् प्रधानाश्च आद्ये षां तेषां मध्ये॥३२॥ पंच आत्मजा

अतोऽकुरातिरिक्तान्द्वादश दर्शयति ॥ आसंग इति ॥ पृथुरेकः विदूरथाद्याश्चान्येच बहवः विपृथुधामाद्याइतिपा
ठे आद्यशब्देन विदूरथोपृथुकस्ततश्च शूरो विदूरथादासीदितिवक्ष्यमाण निर्देशोपपत्तिः कुकुरादयश्चत्वा

आसंगः सारमेयश्च मदुरो मदविद्गिरिः ॥ धर्मवृद्धः सुकर्मा च क्षेत्रोपेक्षोऽरिमर्दनः ॥१६॥ शत्रुघ्नो गंधमा
दश्च प्रतिबाहुश्च द्वादश ॥ तेषां स्वसा सुचाराख्या द्वावक्रूरसुतावपि ॥१७॥ देववानुपदेवश्च तथा चित्र
रथात्मजाः ॥ पृथुर्विदूरथाद्याश्च बहवो वृष्णिनंदनाः ॥१८॥ कुकुरो भजमानश्च शुचिः कंबलबर्हि
षः ॥ कुकुरस्य सुतो वह्निर्विलोमा तनयस्ततः ॥१९॥ कपोतरोमा तस्यानुः सखा यस्य च तुंबुरुः ॥ अंध
कादुंदुभिस्तस्मादविद्योतः पुनर्वसुः ॥२०॥ तस्याहुकश्चाहुकी च कन्या चैवाहुकात्मजौ ॥ देवकश्चो
ग्रसेनश्च चत्वारो देवकात्मजाः ॥२१॥ देववानुपदेवश्च सुदेवो देववर्धनः ॥ तेषां स्वसारः सप्तासन्ध
धृतदेवादयो नृप ॥२२॥ शांतिदेवोपदेवा च श्रीदेवा देवरक्षिता ॥ सहदेवा देवकी च वसुदेव उप
यमे ताः ॥२३॥ कंसः सुनामा न्यग्रोधः कंकः शंकुः सुहुस्तथा ॥ राष्ट्रपालोऽथ सृष्टिश्च तुष्टिमानौग्रसे
नयः ॥२४॥ कंसा कंसवती कंका शूरभूराष्ट्रपालिका ॥ उग्रसेनदुहितरो वसुदेवानुजस्त्रियः ॥२५॥

रांधकस्य सुता इति ज्ञेयं ॥ तथा च पराशरः ॥ कुकुरभजमानशुचिकंबलबर्हिषस्तथांधकस्य पुत्रा इति २८
अनोरंधकः अंधकात् दुंदुभिरित्युपितृवचनादेव ज्ञेयं ॥ धृतदेवा आदिर्यासां शांतिदेवादीनांपृ
थगेताः सप्तोग्रसेनयः ॥ उग्रसेनस्य सुताः वसुदेवस्य ये अनुजा देवभागादयस्तेषां स्त्रियो भार्याः ॥२३॥ अंधक

२८ [illegible]

३ ततोदशरथात्कुकुनिःपुराणांतरादेवमदिविशेषोदृष्टव्यः ॥ ततःकुरुवशादनुः ॥ अनोःपुत्रःपुरुहोत्रःमहाभोजश्चे
त्येवंसप्तमारिषहेआर्या ॥ ततस्तदुपदेशेनयेपंचषष्ट्यादिसंख्याःपुरुषास्तेअमतत्वंमोक्षंप्राप्ताः तस्ययुधाजि

६॥७॥८ ५॥२०॥

क्रथस्यकुंतिःपुत्रोभूद्वृष्णिस्तस्याथनिर्वृतिः ॥ ततोदशार्हीनाम्नाभूत्तस्यव्योमसुतस्ततः ॥ ३ ॥ जीमूतोऽवि
कृतिस्तस्ययस्यभीमरथःसुतः ॥ ततोनवरथःपुत्रोजातोदशरथस्ततः ॥ ४ ॥ करंभिःशकुनेःपुत्रोदेवरा
तस्तदात्मजः ॥ देवक्षत्रस्ततस्तस्यमधुःकुरुवशादनुः ॥ ५ ॥ पुरुहोत्रस्त्वनोःपुत्रस्तस्यायुःसात्वतस्ततः
भजमानोभजिर्दिव्योवृष्णिर्देवावृधोंधकः ॥ ६ ॥ सात्वतस्यसुताःसप्तमहाभोजश्चमारिषआर्या ॥ भजमा
नस्यनिम्लोचिःकिंकिणोधृष्टिरेवच ॥ ७ ॥ एकस्यामात्मजाःपत्न्यामन्यस्यांचत्रयःसुताः ॥ शतजित्सह
स्राजिदयुताजिदितिप्रभो ॥ ८ ॥ बभ्रुर्देवावृधसुतस्तयोःश्लोकौपठंत्यमू ॥ यथैवशृणुमोदूरात्संपश्यामस्त
थांतिकात् ॥ ९ ॥ बभ्रुःश्रेष्ठोमनुष्याणांदेवैर्देवावृधःसमः ॥ पुरुषाःपंचषष्टिश्चषट्सहस्राणिचाष्टच ॥ १० ॥
येमृतत्वमनुप्राप्ताबभ्रोर्देवावृधादपि ॥ महाभोजोपिधर्मात्माभोजाआसंस्तदन्वये ॥ ११ ॥ वृष्णेःसुमि
त्रःपुत्रोभूत्युधाजिच्चपरंतप ॥ शिनिस्तस्याऽनमित्रश्चनिम्नोभूदनमित्रतः ॥ १२ ॥ सत्राजितःप्रसेन
श्चनिम्नस्याप्यासतुःसुतौ ॥ अनमित्रसुतोयोन्यःशिनिस्तस्याथसत्यकः ॥ १३ ॥ युयुधानःसात्यकिर्वैजय
स्तस्यकुणिस्ततः ॥ युगंधरोनमित्रस्यवृष्णिःपुत्रोऽपरस्ततः ॥ १४ ॥ श्वफल्कश्चित्ररथश्चगांदिन्यांतुश्व
फल्कतः ॥ अक्रूरप्रमुखाआसन्पुत्राद्वादशविश्रुताः ॥ १५ ॥

नःशिनिरनमित्रश्च ॥ १ ॥ सात्यकिःसत्यकस्य
पुत्रोयुयुधानःतस्यजयस्तस्यकुणिस्ततःकुणेर्युगंधरःअनमित्रस्यैवापरःवृष्णिर्नामपुत्रःअक्रूरःप्रमुः

भा・न・
४९

आवयोर्विदितानुविंदौ तदेवं वसुदेवस्य भगिनी नां पती सुत्रांश्रो-कात भद्रा दशांत वानां पत्नी: पुत्रांश्चाह ॥
देवभागस्य तिनव मि:श्रा काद्वेर्वसुदेवस्य पत्नी: पुत्रांश्चाह ॥ पौरवीत्येकादशभि: कौशल्या भद्रा ॥

इति तस्यां स आधाय गर्भं सूर्यो दिवं गतः॥ सद्यः कुमारः संजज्ञे द्वितीय इव भास्करः ३५ तं सात्यजन्नदी
तोये कृच्छ्राल्लोकस्य बिभ्यती॥ प्रपितामहस्तामुवाह पांडुर्वै सत्यविक्रमः ३६ श्रुतदेवां तु कारूषो वृद्धश
र्मा समग्रहीत्॥ यस्यामभूद्दंतवक्त्र ऋषिशप्तो दितेः सुतः ३७ कैकयो धृष्टकेतुश्च श्रुतकीर्तिमविंदत
संतर्दनादयस्तस्यां पंचासन्कैकयाः सुताः॥ ३८ राजाधिदेव्यामावंत्यौ जयत्सेनो ऽजनिष्ट ह॥ दमघोष
श्चेदिराजः श्रुतश्रवसमग्रहीत्॥ ३९॥ शिशुपालः सुतस्तस्याः कथितस्तस्य संभवः॥ देवभागस्य कंसायां॥
चित्रकेतुबृहद्बलौ॥ ४०॥ कंसवत्यां देवश्रवसः सुवीर इषुमांस्तथा॥ कंकायामानकाज्जातः सत्यजित्
पुरुजित्तथा॥ ४१॥ संजयो राष्ट्रपाल्यां च वृषदुर्मर्षणादिकान्॥ हरिकेशहिरण्याक्षौ शूरभूम्यां च श्यामकः
४२॥ मिश्रकेश्यामप्सरसि वृकादीन्वत्सकस्तथा॥ तक्षपुष्करशालादीन्दुर्वाक्ष्यां वृक आदधे॥ ४३॥ सुमित्रा
र्जुनपालादीन्शमीकात्तु सुदामिनी॥ कंकश्च कर्णिकायां वै ऋतधामजयावपि॥ ४४॥ पौरवी रोहिणी भद्रा मदि
रा रोचना इला॥ देवकीप्रमुखाश्चासन्पत्न्य आनकदुंदुभेः॥ ४५॥ बलं गदं सारणं च दुर्मदं विपुलं ध्रुवं॥ वसु
देवस्तु रोहिण्यां कृतादीनुदपादयत्॥ ४६॥ सुभद्रो भद्रबाहुश्च दुर्मदो भद्र एव च॥ पौरव्यास्तनया ह्येते भूता
द्या द्वादशाभवन्॥ ४७ नंदोपनंदकृतकशूराद्या मदिरात्मजाः॥ कौशिल्या केशिनं त्वेकमसूत कुलनंद
नं॥ ४८॥ रोचनायामतो जाता हस्तहेमांगदादयः॥ इलायामुरुवल्कादीन्यदुमुख्यानजीजनत्॥ ४९
विपृष्ठो धृतदेवायामेक आनकदुंदुभेः॥ शांतिदेवात्मजा राजन्प्रश्रमप्रतिश्रुतादयः॥ ५०॥ राजानः
कल्पवर्षाद्या उपदेवासुता दश॥ वसुहंससुवंशाद्याः श्रीदेवायास्तु षट्सुताः॥ ५१॥

राम・
४९

२८

द्वितीयस्य भजमानस्य वंशमाह ॥ शूरो विदूरथादिति ॥ भजमानाच्च विदूरथः पुत्रो भवत् ॥ विदूरथाच्च शूर इति पराशरा
दिवचनात् ॥ यद्वा पृथुर्विदूरथाद्याश्चेति पूर्वोक्तचित्ररथात्मजो विदूरथात् ॥ देवमीढस्य यः शूरो नाम पुत्रः
तस्य देवमीढ हृदीकस्यैव सुतः अथवाह पराशरः तस्यापि कृतवर्मशतधनुर्देवमीढुषाद्याः पुत्रा बभूवुः देव
मीढस्य शूरस्तस्यापि मारिषा नाम पत्नी भवत् ॥ तस्यां चासौ दश पुत्राननजनयत ॥ वसुदेवप्रभृतीनिति ॥ आ
नकाश्च नेदुः दुंदुरः प्रादुर्भावस्य स्थानं ॥ २४ ॥ पृथायाः कन्यकावस्थायां कर्णोत्पत्तिप्रकारमाह ॥ कुंतेरिति पंचभिः

२५ २६

शूरो विदूरथादासीद्भजमानः सुतस्ततः ॥ शिनिस्तस्मात्स्वयंभोजो हृदीकस्तत्सुतो मतः ॥ २६ ॥ देवबा
हुः शतधनुः कृतवर्मेति तत्सुताः ॥ देवमीढस्य शूरस्य मारिषा नाम पत्न्यभूत् ॥ २७ ॥ स तस्यां जनयामास
दश पुत्रानकल्मषान् ॥ वसुदेवं देवभागं देवश्रवसमानकं ॥ २८ ॥ संजयं श्यामकं कंकं शमीकं व
त्सकं वृकं ॥ देवदुंदुभयो नेदुरानका यस्य जन्मनि ॥ २९ ॥ वसुदेवं हरेः स्थानं वदंत्यानकदुंदुभिं ॥
पृथा च श्रुतदेवा च श्रुतकीर्त्तिः श्रुतश्रवाः ॥ ३० ॥ राजाधिदेवी चैतेषां भगिन्यः पंच कन्यकाः ॥ कुंतेः स
ख्युः पिता शूरो ह्यपुत्रस्य पृथामदात् ॥ ३१ ॥ साऽप दुर्वाससो विद्यां देवहूतीं प्रतोषितात् ॥ तस्या वीर्य
परीक्षार्थमाजुहाव रविं शुचिः ॥ ३२ ॥ तदैवोपागतं देवं वीक्ष्य विस्मितमानसा ॥ प्रत्ययार्थं प्रयुक्ता मे याहि
देव क्षमस्व मे ॥ ३३ ॥ अमोघं देवदर्शनं देवि आधत्से त्वयि चात्मजं ॥ योनिर्यथा न दुष्येत कर्त्ताहं ते सुमध्यमे ॥ ३४

व

कदाचिदभ्यागतं दुर्वाससं पृथा परिचर्यादिना तोषयामास ॥ ततश्च सा तस्माद्देवहूतिं देवाह्वानहेतुं
विद्यामवाप तदाह साऽपेति देवमुपागतं वीक्ष्य सा प्राह प्रत्ययार्थं परीक्षार्थं मया विद्या प्रयुक्ता न तु
त्वया किंचित्कार्यमित्यभिसंधिना अतो याहीत्येवमुक्तो रविरुवाच ॥ अमोघं देवदर्शनमिति ॥ कन्याहमि
ति चेत्तत्राह ॥ यथा योनिर्न दुष्येत्तथाहं कर्त्ता करिष्यामि ॥ ३४ ॥ ॥ ॥

२९

भा॰न॰
५०

संकल्पमात्रेणाश्मभारणास्मर्थस्यापि कर्मकरणं यशोविस्तारद्वाराभक्तानुग्रहार्थमित्याह। कलाविति
द्वाभ्यां। दुःखशोकतमांसिनुदतीतितथातद्यशोव्यतनोत्॥ ६१॥ यस्मिन्सतां कर्णपीयूषेयशोरूपेती
र्थवरेश्रोत्रमेवांजलिःपानसाधनंयस्यसःपुरुषःसकृदपियस्यस्पर्श आचमनमात्रंकृत्वातत्सौंद
र्याकृष्टचित्तःकर्मवासनांधुनुते॥ ६२॥ तदेवाहद्वाभ्यां॥ भोजादिभिःश्लाघनीयमीहितंयस्य॥ ६३॥

50

कलौजनिष्यमाणानांदुःखशोकतमोनुदं॥ अनुग्रहायभक्तानांसुपुण्यंव्यतनोद्यशः॥ ६१॥ य
स्मिन्सत्कर्णपीयूषेयशस्तीर्थवरेसकृत्॥ श्रोत्रांजलिरुपस्पृश्यधुनुतेकर्मवासनां॥ ६२॥ भो
जवृष्ण्यंधकमधुशूरसेनदशार्हकैः॥ श्लाघनीयेहितःशश्वत्कुरुसंजयपांडुभिः॥ ६३॥ स्
निग्धस्मितेक्षितोदारैर्वाक्यैर्विक्रमलीलया॥ नृलोकंरमयामासमूर्त्यासर्वांगरम्यया॥ ६४॥
यस्याननंमकरकुंडलचारुकर्णभ्राजत्कपोलसुभगंसविलासहासं॥ नित्योत्सवंनततृ
पुर्दृशिभिःपिबंत्योनार्योनराश्चमुदिताःकु[illegible]पितानिमेश्च॥ ६५॥ ॥ ॥

सर्वैरंगैरम्यया मूर्त्याच॥ ६४॥ तत्रतद्दर्शनार्थंमुखशोभामाह॥ यस्याननंदृशिभिर्नेत्रैःपिबंत्योनार्यो
नराश्चनततृपुः॥ नतृप्ताः निमेषोन्मेषमात्रमप्यवधानमप्यसहमानास्तत्कर्तुर्निमेः कुपिताश्चबभू
वुः कथंभूतमाननं॥ मकरकुंडलाभ्यांचारुकर्णौभ्राजतौकपोलौचतैःसुभगं॥ सविलासोहासो
यस्मिन्॥ नित्यमुत्सवोयस्मिन्॥ ६५॥

राम॰
५०

५३।५ अष्टमस्तु स्वयमेवासीन्न तु कर्मादिना हेतुनांताभ्यां जनितो वा ॥ यतोसौ हरिः ॥ ५५ ॥ तदेवोपपादयति ॥ यदेति त्रिभिः ॥ ५६ ॥ ईशस्य मायानियंतुः परस्य प्रसंगस्य द्रष्टुः साक्षिणः आत्मनः सर्वगतस्य न त्वेवं भूतस्य मायां विनोद विना जन्मनः कर्मणो वा हेतुः संभवतीत्यर्थः ॥ ५७ ॥ किंच यस्य मायाचेष्टितं पुंसो जीवस्यानुग्रहः ॥ तस्य सर्वजीवानुग्राहकस्य कुतः कर्मादिपारतंत्र्येण जन्मादिसंभवः ॥ अनुग्रहमेवाह ॥ हि यस्मा

देवरक्षितया लब्धा नव चात्र गदादयः ॥ वसुदेवः सुतानष्टावादधे सहदेवया ॥ ५२ ॥ पुरुविश्रुतमुख्यांश्च साक्षाद्धर्मो वसूनिव ॥ वसुदेवस्तु देवक्यामष्ट पुत्रानजीजनत् ॥ ५३ ॥ कीर्तिमंतं सुषेणं च भद्रसेनमुदारधीः ॥ ऋजुं संतर्दनं भद्रं संकर्षणमहीश्वरं ॥ ५४ ॥ अष्टमस्तु तयोरासीत्स्वयमेव हरिः किल ॥ सुभद्रा च महाभागा तव राजन्पितामही ॥ ५५ ॥ यदा यदेह धर्मस्य क्षयो वृद्धिश्च पाप्मनः ॥ तदा तु भगवानीशः आत्मानं सृजते हरिः ॥ ५६ ॥ न ह्यस्य जन्मनो हेतुः कर्मणो वा महीपते ॥ आत्ममायां विनेशस्य परस्य द्रष्टुरात्मनः ॥ ५७ ॥ यन्मायाचेष्टितं पुंसः स्थित्युत्पत्त्यप्ययाय हि ॥ अनुग्रहस्तन्निवृत्तेरात्मलाभाय चेष्यते ॥ ५८ ॥ अक्षौहिणीनां पतिभिरसुरैर्नृपलांछनैः ॥ भुव आक्रम्यमाणाया अभराय कृतोद्यमः ॥ ५९ ॥ कर्माण्यपरिमेयानि मनसापि सुरेश्वरैः ॥ सहसंकर्षणश्चक्रे भगवान्मधुसूदनः ॥ ६० ॥

त्तदेव स्थित्यादये इष्यते ॥ प्रलये लीनोपाधेर्जीवस्य धर्माद्यसंभवादुपाधिसृष्ट्यादिना धर्मादिसंपादनेनानुग्रहः ॥ तथा आत्मलाभाय मोक्षाय चेष्यते ॥ ५८ ॥ तत्र हेतुः तेनैव श्रूयमाणेन तस्य स्थित्यादेर्निवृत्तेः ॥ तस्य चेष्टितं भूमेरनुग्रह इत्याह ॥ अक्षौहिणीनामिति द्वाभ्यां ॥ अभाराय भारपरिहाराय ॥ ५९ ॥ सुरेश्वरैरपि मनसापि अपरिमेयानि अवितर्क्याणि संकर्षणसहितश्चक्रे ॥ ६० ॥ ॥

भा॰ न॰
५१

श्रीकृष्णचरितं समासतो वर्णयति ॥ जात इति द्वाभ्यां ॥ जातो निर्जेन रूपेण पश्चात्पुरुषो मनुष्याकारः सन् व्रजं गतः ॥ व्रजवासिनां एधिता अर्थायिन ॥ तेषु दारेषु सुतानां शतान्युत्पाद्य आत्मनिगमस्वकीयं वेदमार्गं ॥ अंतः समुत्थेन कलिना निमित्तेन गुरुभारं त्वपयन् दृष्ट्यैव भूप चमूर्विधूय विजये जयं

51

जातो गतः पितृगृहाद्व्रजमेधितार्थो हत्वा रिपून्सुतशतानि कृतोरुदारः ॥ उत्पाद्य तेषु पुरुषः क्रतुभिः समीजे आत्मानमात्मनिगमं प्रथयञ्जनेषु ॥ ६६ पृथ्व्याः स वै गुरुभरं त्वपयन् कुरूणामंतः समुत्थकलिना युधि भूपचम्वः ॥ दृष्ट्या विधूय विजये जयमुद्विघोष्य प्रोच्यो द्धवाय च परं समगात्स्वधाम ॥ ६७ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे पारमहंस्यां संहितायां यदुवंशानुकीर्तनं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ राम ॥

अर्जुनेन जितमित्येवमुद्घोष्य कृत्वा परं तत्त्वमुद्धवायोपदिश्य स्वधाम सम्प्रक्तेनैव रूपेण जगामेति ॥ राम॰
इति श्रीभागवतभावार्थदीपिकायां श्रीधरस्वामिविरचितायां नवमस्कंधे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ५१

Acc. 22

Acc. 88

52